

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
КЎЛОБ БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲИ РЎДАКӢ»**

ВБД 330.341.1:005.591.6

Бо ҳуқуқи дастнавис

МАҲМАДАЛИЕВ НАСРИДДИН КАРИМОВИЧ

**АСОСНОК НАМУДАНИ МЕХАНИЗМИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ
НАВОВАРИҲО ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ
ИННОВАТСИОНӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) –
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D051701 – Идоракунии инноватсияҳо ва
рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсент Д.А. Ҳодиев

КЎЛОБ – 2025

М У Н Д А Р И Қ А

НОМГЎИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ МЕХАНИЗМИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ НАВОВАРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	
1.1. Чанбаҳои назариявӣ тадқиқи тиҷоратикунонии навоарӣ дар низоми умумии раванди навҷорисозӣ.....	16
1.2. Асосҳои концептуалии сохтори механизми тиҷоратикунонии навоарӣ.....	32
1.3. Таҷрибаи хориҷии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ.....	50
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ЗАМИНАҲОИ АСОСӢ ВА ВАЗӢИ КУНУНИИ МЕХАНИЗМҲОИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ НАВОВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
2.1. Заминаҳои асосии рушди механизмҳои тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	66
2.2. Тадқиқи омилҳои таъсиррасон ба механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	84
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ НАВОВАРИҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
3.1. Ташаккули муҳити мусоиди институтсионалии тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	102
3.2. Инкишофи инфрасохтори тиҷоратикунонии навоариҳо.....	120
3.3. Моделсозии омилҳои инкишофи тиҷоратикунонии донишҳои нав дар муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои илмӣ.....	135
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДОТ	154
РӢЙХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА	158
ИНТИШОРОТ АЗ РӢЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	179

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТЌ

АМИТ – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
АОНПҚТ – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
БМТ – Базаи моддию техникаӣ
ББМ – Бозори байналхалқии меҳнат
БҶ – Бонки ҷаҳонӣ
БДС – Барномаи давлатии сармоягузорӣ
БМР – Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон
ВАО – Васоити ахбори омма
ВМКБ – Вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон
ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ДДМИТ – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
ИИТ – Институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ
ИА – Иттиҳоди Аврупо
ИДМ – Иттиҳоди давлатҳои мустақил
ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
КАИ – Комиссияи аврупоии иқтисодиёт
КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ
КИТ – Корҳои илмию таҳқиқотӣ
МТОК – Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ
МТИ – Муассисаю ташкилотҳои илмӣ
МММ – Маҷмуи маҳсулоти миллий
ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
НИОКР – Научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы
НТҶ – Ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ
ПИТ – Пешрафти илмию техникаӣ
СИ – Сармояи инсонӣ
СММ – Созмони Миллалӣ Муттаҳид
СМР – Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон дар давраи то соли 2030
СУС – Созмони умумичаҳонии савдо
СҲИР – Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд
ТИК – Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ
ТКИТ – Ташкилотҳои корҳои илмӣ-техникаӣ
ШАМК – Шумораи аҳолии машғули кор
ШУК – Шумораи умумии кормандон
ҶМЧ – Ҷумҳурии Мардумии Чин
ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҲҶТ – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушду инкишофи иқтисодиву иҷтимоии худ ворид мешавад, ки он дар Стратегияи миллии рушди ҷумҳурӣ дар давраи то соли 2030 марҳилаи гузариш ба иқтисоди индустриалӣ унвон гирифтааст. Дар заминаи ин дар ин ҳуҷҷати муҳими стратегияи кишвар сенарияи индустриалию инноватсионии рушд дар назар гирифта шудааст, ки он бунёди асосҳои рушди инноватсионии иқтисодиёти кишвар дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар соҳаи маориф ва тайёр кардани мутахассисони замонавиро пешбинӣ мекунад. «Сенарияи мазкур имконият медиҳад, ки ҳангоми ташаккулдиҳии равишҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, тақвият бахшидан ба заминаи институтсионалии рушд, такмилдиҳии низоми ҳуқуқӣ ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ, шароит барои афзоиши ҳам сармоягузориҳои хусусию дохилӣ ва ҳам мустақими хориҷӣ муҳайё месозад. Ин ба истифодаи оқилонаи имкониятҳои нави ҳамгирӣ ва рушди инфрасохтори транзитии кишвар, диверсификатсияи иқтисоди миллий ва афзоиши назарраси содироти молу хизматрасониҳо оварда мерасонад. Аз рӯи сенарияи мазкур манбаъҳои рушди иқтисодиёт ин истифодаи самараноки сармояи инсонӣ, имкониятҳои инфрасохтори нави транзитӣ ва долонҳои иқтисодӣ, рушди истеҳсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, густариши содироти хизматрасониҳо ва маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда, инкишофи зироаткории органикӣ, манбаъҳои барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи неру ҳамчун асоси «иқтисоди сабз», вусъатдиҳии механизми ҳамгироёнаи идоракунии захираҳои об, аз ҷумла рушди густурдаи сайёҳӣ шуда метавонанд» [123, с.18-19].

Моделҳои нави рушди иқтисодӣ бояд дар худ хусусиятҳои иқтисоди навооваронаро таҷассум намояд. Рақобати шадид дар бозорҳои ҷаҳонӣ

тоқозо менамояд, ки истехсолкунандагони ватанӣ афзалиятҳои рақобатии худро дар заминаи пешниҳоди молу хизматрасонии хусусиятҳои навгонидошта тақвият бахшанд. Дар ҳоли ҳозир дар кишвар унсурҳои ибтидоии ташкили низоми миллии инноватсионӣ мушоҳида мешавад, ки заминаро ҷиҳати ба вуҷуд овардани неруи инноватсионии субъектҳои иқтисодӣ фароҳам меоварад. Аммо ин раванд бо як қатор мушкилиҳо ва душвориҳо алоқаманд дониста мешавад, ки яке аз муҳимтарини он ба низом даровардани асосҳои ҳуқуқӣ ва меъёрии ташкили фаъолияти наоварона дар кишвар ба ҳисоб меравад.

Маълум аст, ки раванди ташкили фаъолияти наоварона як доираи хоси идоракунии марҳилаҳои марбут ба эҷоди идея, коркард, истехсоли озмоишӣ, истехсоли оммавӣ, тарғиб ва фурӯши маҳсулоти навро дар назар мегирад. Ворид шудани халал дар яке аз ин мароҳил метавонад, самарани ниҳонии фаъолияти наоваронаро зери суол барад. Дар ин миён марҳилаи тарғиб ва фурӯши маҳсулоти нав, ки дар адабиёти иқтисодӣ чун марҳилаи тичоратикунонии наоварӣ шинохта шудааст, аз аҳамияти хос бархурдор мебошад, зеро натиҷаи ниҳонии фаъолияти наоварона маҳз дар ҳамин марҳила ташаккул меёбад ва заминаро барои идомаи самараноки фаъолияти навҷорисозӣ фароҳам месозад. Боиси таассуф аст, ки ин марҳилаи муҳими фаъолияти навҷорисозӣ дар ҷумҳурии мо чӣ аз нигоҳи назариявӣ методологӣ ва чӣ аз нигоҳи амаливу корбурдӣ ба таври кофӣ таҳқиқ нашудааст ва ба роҳ мондани тадқиқоти густардаро дар ин самт тоқозо менамояд.

Дар ҳоли ҳозир бозори маҳсулоти нав дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз молҳои хориҷӣ таъмин карда мешавад. Идеяҳои нав ва сохтори молу хизматрасониҳои наве, ки аз тарафи муаллифони ватанӣ коркард мешаванд ва то марҳилаи гирифтани ҳуқуқи муаллифӣ омада мерасанд, аҳёнан ба бозор роҳ меёбанд ва ё аз тарафи истехсолкунандагони хориҷӣ ба худ шакли ниҳонии маҳсулотро гирифта ба бозор пешниҳод мешавад.

Ин ҳолат ҳалали ҷиддӣ дар сислсилаи умумии фаъолияти навҷорисозӣ ба вучуд оварда, идомаи самараноки онро мутаваққиф менамояд. Вобаста ба ин, таҳқиқи ин мавзӯ ва дар асоси он пешниҳоди роҳу услҳои асарбахши тижоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аҳамияти муҳими илмӣ бархурдор мебошад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Асосҳои методологӣ ва назариявии омӯзиши инноватсия ҳамчун омили рушди иқтисодӣ дар асарҳои Филип Котлер, Шумпетер Йозеф, Янсен Феликс, Бузгалин А.В., Климук В.В., Завлина П.Н., Кретов С.И., Морозова Г.А., Куликова М.В., Пороховский А.А., Хубиев К.А., Татаркин А.И., Тимофеев А.В., Уткин Э.А., Фатхутдинов Р.А. ва дигарон таҷассум ёфтаанд. Усулҳои асосии тижоратикунонии навоариҳо аз ҷониби Анисимов Ю.П., Асаул А.Н., Безудная А.Г., Ведзижев А.В., Карлик А.Э., Мухин В.И. ва Мухопад В.И., Панченко А.И., Сироткина Н.В., Шкарупета Е.В. ва бисёр дигарон тадқиқ карда шудаанд.

Дар Тоҷикистон профессор Комилов С.Ҷ. ба унвони асосгузори илми инноватсия шинохта шудааст, ки тадқиқоти ӯ доираи васеи фаъолияти навҷорисозиро фаро мегирад ва масоили марбут ба тижратикунонии маҳсулоти нав низ шомил мешавад. Асосгузори дигари мактаби инноватсионии Тоҷикистон профессор Файзуллоев М.К. мебошад, ки мушкилоти ташаккули системаи миллии инноватсиониро таҳқиқ кардааст. Дар асарҳои Файзуллоев М.К. низ мушкилоти тижоратикунонии навоариҳо муфассал таҳқиқ шудаанд. Илова бар ин, олимоне ба монанди Каюмов Н.К., Султонов З.С., Амонова Д.С., Самадов Р.И., Ҷӯрабаев Ғ.Ҷ., Раҷабов Р.К., Алиева Г.Ш., Раҳмонов Ҷ.Р., Қодиров Ф.А., Юнусова М.М., Ҳодиев Д.А. паҳлуҳои мухталифи фаъолияти навоаронаро таҳқиқ кардаанд ва ба масоили марбут ба тижоратикунонӣ низ таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд.

Аммо, бо назардошти тағйирот дар муносибатҳои бозории хоҷагидорӣ ҳаҷон, афзоиши аҳамияти масоили марбут ба

тиҷоратикунони навоариҳо, нокифоя будани миқдори тадқиқоти олимони ватанӣ дар ин самт зарурати ба таври густарда дар доираи як тадқиқоти мустакилона баррасӣ кардани мушкилот ва роҳҳои ҳалли тиҷоратикунони навоариҳоро дар ҷумҳурӣ ба вуҷуд омадааст.

Бо назардошти ин ва ҳолатҳои дигар бо дилпурӣ метавон гуфт, ки мавзӯи баррасишавандаи рисолаи илмӣ аз аҳамияти бузурги илмию амалӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бархурдор мебошад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Муқаррароти назариявӣ амалии кори илмӣ бо барномаҳои давлатии рушди инкишофи иқтисодиёти кишвар марбут мебошанд. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 инкишофи фаъолияти инноватсионӣ чун самти муҳими ноил гардидан ба меъёрҳои рушди босубот муайян гардидааст. Инчунин барномаҳои рушди минтақаҳо, соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт фарогири муаммоҳои фаъолияти инноватсионӣ мебошанд.

Ҳамчунин мавзӯи таҳқиқот дар доираи нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои солҳои 2021-2025, ки дар Муассисаи давлатии «Маркази миллии патенту иттилоот»-и Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ:

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионии мазкур омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва методии самтҳо ва имкониятҳои такмилдиҳии механизми тиҷоратикунони навоариҳо ва коркарди ҷорабиниҳои амалии инкишофи низоми идоракунии тиҷоратикунони навоарӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқот: Дар амал татбиқ намудани ҳадафи гузошташуда, зарурати ҳалли вазоифи зеринро ба миён меорад:

– таҳқиқи хусусиятҳо, моҳият ва зинаҳои асосии навоарӣ дар шароити муносири фаъолияти иқтисодӣ;

– омӯзиши асосҳои концептуалии сохтори механизми тиҷоратикунони навоарӣ ва ҷамъбандии таҷрибаи хориҷии ташкили механизми самараноки идоракунии он;

– таҳлили заминаҳои асосӣ ва вазъи кунунии механизмҳои тиҷоратикунони навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– баррасии арзёбии самаранокии дастгирии давлатии механизми тиҷоратикунони навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– коркарди дастурҳои методӣ ва тавсияҳои амалӣ барои мукамалгардонии механизми тиҷоратикунони навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– моделсозии омилҳои инкишофи тиҷоратикунони донишҳои нав дар муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои илмӣ.

Объекти тадқиқоти илмӣ – механизми ташкилии таъмини инкишофи низоми идоракунии тиҷоратикунони навоариҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқотро маҷмуи муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоие ташкил мекунанд, ки дар ҷараёни тақмили низоми идоракунии тиҷоратикунони навоариҳо ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқотро андешаҳои муаллиф оид ба афзалияти таваҷҷӯҳ ба тақмили механизми ташкилии таъмини инкишофи низоми идоракунии тиҷоратикунони навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти ҳадафҳои расидан ба меёрҳо ва талаботи иқтисодиёти навоарона ташкил медиҳад. Пешбинӣ мешавад, ки яке аз роҳҳои афзалиятноки расидан ба иқтисодиёти инноватсионӣ ин таъмини инкишофи низоми идоракунии тиҷоратикунони навоариҳо дар кишвар мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот: Диссертатсия дар кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба

номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар солҳои 2017-2025 ба анҷом расонида шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқот ба муқарраротҳои назариявӣ доир ба иқтисодиёти минтақа ва кишвар, иқтисодиёти соҳаҳо, алалхусус, бахши техналогия ва навоарӣ бахшида шудааст. Пояи назариявии диссертатсияро корҳои илмӣ поягузори илми иқтисодӣ, таҳқиқотҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи устувори рушди субъектони иқтисодӣ ташкил кардааст. Ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои мушаххас доир ба механизми тиҷоратикунонии навоариҳо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, қонунгузориҳо, ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва барномаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва вилоят, дар маҷмӯъ истифода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсиониро равиши системавӣ, равишҳои муосири диалектикӣ-материалистӣ, асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ роҷеъ ба такмил ва ташаккули фаъолияти навҷорисозӣ, истифодаи оқилонаи усулҳои тиҷоратикунонии навоарӣ, пояҳои меъёрию ҳуқуқи он фаъолияти навҷорисозӣ, ҳисоботи илмӣ ва нашриҳо дар бораи фаъолияти навҷорисозӣ, тиҷоратикунонии навоарӣ ташкил медиҳанд. Ётимоднокии ҳулосаҳои назариявии муаллиф тавассути истифодаи усулҳои умумии илмӣ равиши системавӣ, дедуксия ва индуксия, аналогия, ягонагии таҳлили таърихию мантиқӣ, омӯрӣ таъмин карда мешавад. Илова бар ин, усулҳои таҳлили абстрактӣ-мантиқӣ, муқоисавӣ, регрессионӣ, инчунин усулҳои моделсозии иқтисодӣ ва математикӣ барои асоснок намудани механизми идоракунии тиҷоратикунонии навоариҳо истифода мешаванд.

Усулҳои таҳқиқот: Ҷиҳати ҳаллу фасли вазифаҳои таҳқиқотии рисолаи мазкур усулҳои зерин истифода бурда шудаанд: усули монографӣ, таҳлил ва синтез, таҳлили омӯрӣ, усули математикию иқтисодӣ, усули таҳлилию қиёсӣ, усули таҷрибавию озмоишӣ ва ғ. Истифодаи усулҳои зикршуда самаранокӣ ва асоснокии натиҷаҳо, ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои илмиро таъмин намуданд.

Сарчашмаи маълумот: Дар кори мазкур ба сифати муҳимтарин заминаҳои иттилоотӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паём ва баромадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати илм ва маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ ИИТ, ҳисоботи солонаи корхонаҳои ватанӣ истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот: Диссертатсия дар кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ таҳия гардидааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот: Навоварии рисолаи диссертатсионӣ дар асоснок намудани ҷанбаҳои назариявӣ ва методии самтҳо ва имкониятҳои тақмили механизми тижоратикунонии навоариҳо ва коркарди ҷорабиниҳои амалии инкишофи низоми идоракунии тижоратикунонии навоариҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст. Унсурҳои нисбатан назарраси навоариҳои кори диссертатсиониро муқаррароти зерин ташкил медиҳанд:

– хусусиятҳо, моҳият ва зинаҳои асосии навоарӣ дар шароити муносири хоҷагидорӣ мушаххас карда шуда, зинаи тижоратикунонии он ба унвони зинаи муҳимтарин, ки самаранокии натиҷаҳои ниҳии фаъолияти навҷорисозиро муайян менамояд, маънидод шудааст. Дар ин замина нигоҳи шахсии муаллиф нисбат ба навоарӣ ё худ инноватсия пешниҳод шудааст, ки он чун фаъолияти ба коркарду истеҳсоли молу хизматрасониҳои нав, ки қобили фурӯш ва ба вучуд овардани арзиши иловашуда мебошад, таърифу васф мешавад.

– сохтори концептуалии механизми тижоратикунонии навоарӣ бо таваҷҷӯҳ ба ташаккулёбии маҷмуи роҳу усулҳои таҳвили донишҳои илмӣ-техникӣ дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва пешниҳоди хизматҳо, тавассути механизмҳои ҷузъии баҳамалоқаманд ва баҳамтаъсиррасоне, ки ҳар як механизм функцияи муайянеро иҷро намуда ҳамчун як ҷузъи

том ба самаранокии тиҷоратикунонии навоарӣ таъсири худро мерасонад, пешниҳод гардидааст. Таърифи мазкур бо таваҷҷӯҳ ба омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар заминаи ташаккулдиҳии механизмҳои самаранокии тиҷоратикунонии навоариҳо асоснок гардидааст;

– заминаҳои асосӣ ва вазъи кунунии механизмҳои тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардида, омилҳои боздорандаи он дастабандӣ гардидаанд, ки дар байни онҳо омилҳои институтсионалӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маркетингӣ ва технологӣ мавқеи муҳим доранд. Бо таваҷҷӯҳ ба ин зиддияти омилҳои баррасишаванда дар заминаи таҳлили «сабаб-натича» ошкор гардонида шуда, стратегияи умумии тақмили механизми тиҷоратикунонии навоариҳо бо таваҷҷӯҳ ба натоқи SWOT-таҳлил коркар шудааст;

– самаранокии дастгирии давлатии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи танқидӣ баҳогузорӣ карда шудааст, ки имкон дод сатҳи нокифояи ҳавасмандии андозӣ, гумрукӣ ва бучавии фаъолияти тиҷоратикунонии навоариҳоро ошкор карда шуда, ҷиҳати рафъи мушкилоти мавҷуда чораҳои муассир пешниҳод гардад;

– дастурҳои методӣ ва тавсияҳои амалӣ барои мукамалгардони механизми тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард ва пешниҳод гардидаанд, ки алоқамандӣ ва таносуби ҳаҷм ва шаклҳои дастгирии давлатиро бо потенциали инкишофи фаъолияти навоаронаи корхонаҳои истеҳсолӣ муайян менамояд. Дар заминаи он принципҳо ва нишондиҳандаҳои баҳодиҳии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ пешниҳод гардидаанд;

– модели иқтисодию риёзии омилҳои инкишофи тиҷоратикунонии донишҳои нав дар муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои илмӣ кор карда баромада шудааст, ки дар асоси санҷиши зарифҳои тағйирёбандаҳои вобастаи – «марҳилаҳои асосии тиҷоратикунонии дониш», «омилҳои

асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии дониш», «омилҳои ташкилии тиҷоратикунонии дониш» ва «нишондиҳандаҳои тиҷоратикунонии дониш» тағйирёбии нишондиҳандаи мустақил – «тиҷоратикунонии дониш» – ро пешгӯӣ менамояд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда: Ба ҳимоя натиҷаҳои зерини илмию назариявӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардидаанд:

- таърифи нисбатан мукамалшудаи мафҳуми навоарӣ, ки дар силсилаи давраи ҳаётии фаъолияти навҷорисозӣ марҳилаи тиҷоратикунониро ба унвони марҳилаи калидӣ ва муайянкунандаи самаранокии ҷараёни мазкур тафсир менамояд;

- механизми тиҷоратикунонии навоарӣ, ки нуктаи вурудиаш аз механизми дохилӣ ва хориҷии таъмини сатҳи баланди алоқамандии равишҳои муосири фаъолияти навҷорисозӣ ва нуктаи хуруҷиаш ба гузариши ботадриҷ ба иқтисодиёти навоарона бо таваҷҷӯҳ ба саноатикунонии иқтисодиёти миллӣ нигаронида шудааст;

- систематизатсияи принципҳои асосии таъмини самранокии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ, ки принципи густариши ҳамгироии илм, истеҳсолот ва фаъолияти маркетингиро омили муҳимтарини рушди фаъолияти тиҷоратикунонии навоариҳо таъриф менамояд;

- нақшаи сохтори муҳити институтсионалии инкишофи тиҷоратикунонии навоариҳо, ки нақши институтҳои алоҳидаро дар раванди ташаккул ва инкишофи фарҳанги тиҷоратикунонии навоариҳо бо таваҷҷӯҳ ба таъмини инфрасохтори фаъолияти навҷорисозӣ нишон медиҳад;

- модели иқтисодӣ-риёзии рутбавандии омилҳои инкишофи тиҷоратикунонии донишҳои нав дар муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои илмӣ.

Аҳамияти назариявии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои бадастомада метавонанд, ҷанбаҳои назариявии татбиқи принципҳои асосии тақмили механизми тижоратикунонии навоариҳоро таъвият бахшад ва заминаи инкишофи методии идоракунии низоми тижоратикунонии навоариҳоро дар сатҳҳои мухталифи идоракунӣ фароҳам оварад.

Аҳамияти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ ин тавсияҳои илмию амалӣ, ки дар асоси натиҷаҳои таҳқиқи рисола ба даст омадаанд, ба тақмили механизми тижоратикунонии навоариҳоро, коркарди тавсияҳо ва дастурамалҳои муассир ҷиҳати ба роҳ мондани фаъолияти навоаронаи корхонаҳои ватанӣ равона гардидаанд. Муқаррароти алоҳидаи рисолаи диссертатсиониро метавон дар ҷараёни тадриси фанҳои «Иқтисоди навоарӣ», «Менеҷменти инноватсионӣ», курси махсуси «Тижоратикунонии навоариҳо» ва ғ. истифода бурд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро озмоишҳо, маълумоти боварибахш, ҳаҷми кифояи маводи таҳқиқ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва маводи ҷопшуда тасдиқ менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо бар таҳлили илмии натиҷаҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқот асос ёфтаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Рисола мувофиқ ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз руи ихтисоси 6D051701 – Идоракунии инноватсияҳо ва рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ иҷро гардидааст: 1.1. Рушди муқаррароти назариявӣ ва методологии фаъолияти инноватсионӣ; тақмили шаклҳо ва усулҳои таҳқиқи равандҳои инноватсионӣ, рақамикунонӣ дар низомҳои иқтисодӣ; 1.6. Коркарди усулҳо ва механизмҳои ҳамгироии илми мактабҳои олӣ бо низоми миллии инноватсионӣ ва раванди ҷаҳонии инноватсионӣ. Рушди усулҳо ва шаклҳои тижоратикунонии инноватсияҳои мактабҳои олӣ дар корхонаҳои хурди инноватсионӣ; 1.8. Таҳқиқи силсилаи ҳаётии инноватсияҳо: андозаҳои силсила, абзор ва

технологияҳои идоракунии андозаҳои силсилаи ҳаётӣ, рушди мутавозини силсилаҳои инноватсионӣ ва маблағгузорӣ дар низомҳои иқтисодӣ; 1.14. Рушди назария ва методологияи ташаккулёбӣ, идоракунии ва баҳодиҳии самаранокии амалкарди бозори инноватсияҳо. Усулҳо ва технологияҳои бароварда шудани маҳсулоти инноватсионӣ ба бозор, такмилдиҳии стратегияҳои тиҷоратикунонии инноватсияҳо; 1.27. Сохтор, мушаххасгардонӣ ва идораи хатарҳои фаъолияти инноватсионӣ дар марҳилаҳои гуногуни силсилаи ҳаётии инноватсияҳо.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ мустақиман аз ҷониби муаллиф сурат гирифтааст. Муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда шахсан аз ҷониби муаллиф таҳия гаштааст. Мафҳуми моҳияти такмилдиҳии механизми тиҷоратикунонии навоариҳо, роҳҳои дар шароити Тоҷикистон татбиқ намудани он низ аз ҷониби муаллиф мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мӯҳтавои асосии назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли маъруза ва мақолаҳо дар конференсияҳову семинарҳои илмӣ ва илмию амалии аҳамияти байналмилалӣ ва ҷумҳуриявирошта дар шаҳрҳои Душанбе ва Кӯлоб (Ҷумҳурии Тоҷикистон), Нур-Султан (Қазоқистон), Воронеж (Россия) дар давраи солҳои 2017-2025 пешниҳод ва баррасӣ шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои илмиву амалии рисолаи мазкур дар 17 мақолаи илмӣ, ки аз он 7 номгӯй дар маҷаллаҳои илмӣ аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда, нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисолаи мазкур аз муқаддима, се боб, хулоса ва пешниҳодот, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Матни асосӣ дар 182 саҳифаи ҷопии компютерӣ навишта шуда, фарогири 25 ҷадвал ва 16 расм мебошад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ (БОБҲОИ ДИССЕРТАТСИЯ)

Дар муқаддима оид ба аҳамият ва мубрамияти мавзуи диссертатсия, дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барнома ва мавзуҳои илмӣ ба таври возеҳ ва равшан шарҳ дода шудааст, мақсад, вазифаҳо, объекту предмет, усулу фарзияҳои таҳқиқот муайян гардидаанд, навғониҳои илмии таҳқиқот, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқот, интишороти аз рӯи мавзуи диссертатсия, ҳамчунин сохтор ва ҳаҷми диссертатсия тавсиф шудааст.

Дар боби якуми диссертатсия – **“Ҷанбаҳои назариявӣ-методологии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар шароити муосир”** асосҳои назариявӣ тадқиқи тиҷоратикунонии навоариҳо дар низоми умумии раванди навоҷорисозӣ таҳқиқ шудааст, сохтори механизми тиҷоратикунонии навоарӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, таҷрибаи хориҷии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ баррасӣ гардидааст.

Дар боби дуюм – **“Таҳлили заминаҳои асосӣ ва вазъи кунунии механизмҳои тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”** заминаҳои асосии рушди механизмҳои тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқ шудааст, омилҳои таъсиррасон ба механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст.

Дар боби сеюм – **“Самтҳои асосии мукамалгардонии механизми тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”** ташаккули муҳити мусоиди институтсионалии тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, инкишофи инфрасохтори тиҷоратикунонии навоариҳо тавсиф шудааст ва омилҳои инкишофи тиҷоратикунонии донишҳои нав дар муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои илмӣ таҳлил карда шудааст.

Дар хулосаи диссертатсия пешниҳоду тавсияҳои муаллиф ҷиҳати дар амал ҷорӣ ва татбиқ намудани роҳу усулҳои мукамалгардонии механизми тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ МЕХАНИЗМИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ НАВОВАРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

§1.1. Ҷанбаҳои назариявии тадқиқи тиҷоратикунони навоарӣ дар низоми умумии раванди навҷорисозӣ

Рушди босуботи иқтисодиёт дар шароити муосир бо фаъолияти навоарӣ ва пешниҳоди маҳсулоти нав дар бозорҳои ватанӣ ва хориҷӣ ба таври мустақим алоқаманд мебошад. Кишварҳои пешрафтаи дунё ба таври возеҳ нишон доданд, ки омили муҳимтарини рақобатпазирӣ ва таъмини устувории рушди иқтисодиёти миллӣ аз самарнокии механизми идоракунии навоариҳо вобаста мебошад. Нуктаи муҳим ин аст, ки унсури асосии механизми идоркунии навоариҳо дар шароити кунунӣ ин зерсохтори тиҷоратикунони навоариҳо ба шумор меравад.

Навҷӯиву навоарӣ, ғояву андешаҳои созанда инчунин кашфиёту ихтироот, ки далолаткунандаи паҳлуҳои гуногуни мафҳуми инноватсия мебошанд, дар маҷмӯъ илме аз илмҳои иқтисодӣ маҳсуб меёбанд, ки ба афкори навоарӣ асос ёфтаанд. Натиҷаи мантиқии ин фаъолият ҳамон тиҷоратикунони он ба ҳисоб меравад. Чуноне, ки Комиссияи аврупоии иқтисодиёт (КАИ) қайд менамояд, дар даҳсолаи охир навоарӣ ҳамчун омили калидии рушди иқтисодиёт, предмети тадқиқоти иқтисодӣ гардидааст. Натиҷаҳои тадқиқоти навоарӣ ҳамеша алоқамандиҳои байни навоариҳои дар ҷавҳари тадқиқоти илмӣ мавҷудбуда ва фаъолияти соҳибкориеро, ки ба тиҷоратикунони натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ нигаронида шудааст, таъкид менамояд [163, с.123]. Яъне дар фаъолияти навҷорисозӣ мо бояд ба натиҷа бештар аҳамият диҳем, маҳсулоти нав таҳияшударо дар бозор ба фурӯш барорем ва силсилаи (давраи, ҷарҳаи) фаъолияти навоариҳо идома диҳем.

Барои комёб шудан ба дастовардҳои муайяни илмӣ ва рушди илмҳои, ки метавонанд омили ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии ҳукумати кишвар - таъмини истиқлолияти энергетикӣ, пурра аз бунбасти

коммуникатсионӣ баровардани мамлакат ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ бошанд, дар низоми илмӣ воридшавии раванди инноватсия, робитаи илм бо истеҳсолот ва ҷалби бештари аҳли ҷомеа ба фаъолияти навоарӣ талаби замони муосир аст [24, с.136].

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ оид ба маънидод намудани мафҳуми навоарӣ ҳамчун «навоарӣ», «навҷорисозӣ» ва «навгонӣ» ақидаҳои зиёде мавҷуданд.

«Навоарӣ» ва «навҷорисозӣ» мафҳумҳои ҳаммаъно буда, инро метавон дар луғати муродифҳо ва ё дар луғати муосири иқтисодии таълифнамудаи Б.А. Рейзберг дарёбем. Дар луғатномаҳои машҳур мафҳуми навоарӣ, ҳамчун «технология, техникаи муосир» [118, с.69], «ташкили оқилонаи меҳнат ва раванди идоракунии» [115, с.54], «навоарие, ки дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ то ин дам паҳн нагардидааст» [115, с.164], «ихтирое, ки барои истифоданамудан оғоз гардидааст» [116], «натиҷаи ниҳони фаъолияти навоарона» [115, с.35], «таҷдиди ҷамаҷонибаи фаъолияти ташкилотҳо» [129, с.40], «тадқиқот ва коркарди навоарона», «коркарди мол ва ё хизматрасонии нав» [116, с.162] тавсиф мешавад.

Дар адабиёти илмӣ тадқиқоти зиёде мавҷуданд, ки мафҳуми навоариро мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додаанд. Чунончи, олими рус А.Н. Ружейников дар тадқиқоти худ гурӯҳбандии мафҳуми навоариро дар асоси панҷ муносибат: объектӣ, равандӣ, таҷрибавӣ, молиявӣ-сармоягузорӣ ва субъектӣ нишон додааст [109, с.40]. Олимон А.Ф Уваров ва Ю.М. Осипов ин мафҳумро аз рӯи чор ҷабҳа, яъне давраи ҳаётии моли аниқ; қонунгузории патентӣ; иқтисодиёти бозорӣ; серсоҳагии омӯзиш, илм ва навоарии объекти иқтисодӣ маънидод менамояд [135, с.84]. Дар асоси таҳлили гузаронидаи хеш Е.С. Зенова мафҳуми навоариро аз рӯи чаҳор нуқтаи назар таъриф додааст: шабоҳат доштан ба навгонӣ, навоарии ҷоригардида, раванди

офариниш, раванди амалигардонӣ [15, с.95]. В. Н. Маковеев ин мафҳумро ба се гурӯҳ ҷудо менамояд: раванди офаридан, раванди амалӣ гардонидан ва навҷорисозӣ [44, с.314].

Ҳамчунин тадқиқоти ба ин монанди олимони ватанӣ низ мавҷуданд, ки мафҳуми навовариро вобаста ба самти тадқиқот ҳаргуна шарҳ додаанд.

С.Ҷ. Комилов навовариро ҳамчун "раванди тиҷоратикунонии донишҳо дар асоси технологияҳои иттилоотӣ, ки барои корхонаҳо манфиатҳои мушаххас фароҳам меорад, баррасӣ мекунад. Маърифати илмӣ, идеяҳои техникӣ ва пешрафтҳои нави технологӣ унсурҳои ҷудонашавандаи ташкили раванди истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ тавсиф мешаванд» [24, с.16]. Дар таърифи мазкур таваҷҷӯҳи хос ба «раванди тиҷоратикунонӣ» дода шуда аст, ки гувоҳӣ бечунучарои аҳамияти бузурги ин раванд дар фаъолияти навҷорисозӣ мебошад. Яъне ба ақидаи ин олими бузурги тоҷик нововарӣ бе фаъолияти тиҷоратикунонии он як раванди комил ва ба анҷомрасидашуда буда наметавонад.

Дар ҷойи дигар С.Ҷ. Комилов ва М.К. Файзуллоев қайд менамоянд, ки «Навоварӣ натиҷаи фаъолияти эҷодкорист, ки барои ба даст овардани самараи иҷтимоӣ иқтисодӣ дар ҷараёни эҷод, истеҳсол ва паҳнкунии маҳсулоти комилан рақобатпазир, технология ва усулҳои нави ташкили меҳнат, истеҳсол ва идоракунӣ нигаронида шудаанд» [30, с.118]. Дар таърифи мазкур низ таваҷҷӯҳи хос ба «истеҳсол ва паҳнкунии маҳсулоти комилан рақобатпазир» ҷудо шудааст, ки бегумон аҳамияти тиҷоратикунониро дар раванди фаъолияти навҷорисозӣ гушзад менамояд. Яъне ин ду олимони барҷастаи соҳаи навоварӣ ва навҷорисозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тиҷоратикунониро ҷузъи ҷудонопазири фаъолияти навоварӣ медонанд.

Т.Д. Низомова ва А.Ф. Качқулов чунин мепиндоранд, ки

«навоарӣ – ин равандест, ки ҳамчун шакли нави истифодабарии воситаҳо ё илова намудани хусусиятҳои нави истеъмоли дар соҳаи техника, технология, кор, хизматрасонӣ ё идоракунии буда, ба истифодаи комёбиҳои илм ва технологияи пешқадаме асос ёфтааст, ки самаранокии баланди истеҳсоли ва ҷамъияти дорад» [67, с.36]. Мо ба ақидаи олимони мазкур розӣ ҳастем, аммо зарур медонем, ки дар таърифи мазкур бояд ба унсури муҳими он, яъне «тиҷоратикунонӣ» низ бояд аҳамият дода мешуд.

М.М. Юнусова дар мақолаи хеш қайд менамояд, ки «ба кадом қисмати иқтисодиёт мо диққатамонро нанигаронем, мақсаднок аст, ба фарқияти ду намуди навоарӣ сарфаҳм равем. Баъзе навоариҳо аз лабораторияҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавии фирмаҳои худӣ соҳаҳои иқтисодӣ бармеоянд. Дигар навоариҳо бошанд шакли таҷҳизот, қисмҳои алоҳидаи маводҳое, ки фирмаҳои мол супоранда пешниҳод менамоянд» [163, с.125]. Яъне М.М. Юнусова ба ақидаи олими рус А.Н. Ружейников таъя намуда чунин мепиндорад, ки навоарӣ дар ду шакл - таҷрибавӣ (лабараторӣ) ва объектӣ (дигаргунсозии хусусиятҳои мол) инъикос меёбанд.

Боиси қайд аст, ки навоарӣ ҳамчун раванди татбиқи он дар амалия (давраи ҳаёти) хусусиятҳои ба худ хос дошта зинаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Пайдоиши навоарӣ – дарки талабот ва имконияти дигаргуннамоӣ, ҷустуҷӯ ва коркарди навоарӣ;

2. Аз худ намудани навоарӣ – табдил додан ба объект, таҷриба, бавучудовардани дигаргуниҳои истеҳсоли;

3. Диффузияи навоарӣ – паҳн намудан, зиёд намудани бисёркарата дар дигар объектҳо. Паҳн намудани навоарӣ – ин раванди иттилоотист, ки шакл ва суръати он аз воситаҳои коммуникатсионӣ, хусусияти қабули иттилоот аз ҷониби субъектоне хоҷагидорӣ ва

қобилияти истифодаи онҳо дар амалия иборат мебошад. Ба таври мукамал диффузияи навоарӣ гуфта, ин раванди ба таври кумулятивӣ зиёд намудани шумораи тақлидгарон/тарафдорон, тадбиқкунандагони навоарино меноманд, ки навоарино дар муҳитҳои фарҳангии мухталиф паҳн мекунанд;

4. Кухнашавии навоарӣ – дар элементҳои доимамалкунандаи объектҳои мавҷуда татбиқ карда мешавад.

Ҳамаи ин давраҳо моҳиятан ҷараёни навоарино нишон медиҳанд. Ҷараёни навоарӣ – ин раванди мубаддалшавии донишҳои илмӣ (ақида) ба навоарӣ (маҳсули ниҳой) ва паҳншавии минбаъдаи он дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ (диффузия) мебошад. Ин ҷараён ду зинаи ҳатмиро доро мебошад:

Зинаи 1. Ҷараёни офаридани моли нав (намуна, тимсол), ки барои истеҳсолоти минбаъда пешбинӣ шудааст (азхудкунӣ);

Зинаи 2. Ҷараёни ба қор андохтан, истеҳсол ва амалигардони (паҳннамоӣ, диффузия)-и навоарӣ.

Вобаста ба амалигардонии навоарӣ се шакли ҷараёни навоарино аз ҳамдигар фарқ менамоянд:

- одии дохилиташкилотӣ (табӣ);
- одии байниташкилотӣ (моӣ);
- васеъ.

Навоарии одӣ – ин навоариест, ки дохили як ташкилот истифода гардида, дар ин ҳолат шакли молиро надорад.

Навоарии одии байниташкилотӣ дар ҷараёни навоарӣ ҳамчун предмети хариду фурӯш баромад менамояд. Дар чунин шакли навоарӣ функцияи офаранда ва истеҳсолкунандаи навоарӣ аз истеъмокунаи он ҷудо мебошад. Масалан ташкилот-истеҳсолгар иҷозатномаи истеҳсоли навоарино аз институти илмӣ-тадқиқотӣ харидорӣ намудааст.

Чараёни навовари и васеъ яъне диффузия ҳамон лаҳза ба миён меояд, ки истеҳсолгарони нав бо маҳсулот ва хизматрасониҳои худ ба миён омада монополияи истеҳсолкунандаи асосиро тавассути рақобати байниҳамдигарӣ (рақобати носолим) барҳам медиҳанд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили назариявии чараёни навоварӣ бармеояд, ки ин раванди эҷоди афзалиятҳои рақобатии мол (хизмат)-и нав, механизми ташкилӣ-техникии нав, қарори хусусияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ доштаи нав, мебошад, ки барои татбиқи минбаъдаи он дар истеҳсолот ба тиҷоратикунонӣ ниёз дорад.

Воқеан, навоварӣ ин як меҳнати зеҳнии инсон буда, он дар шакли фикру ақидаҳои нав доир ба истеҳсоли маҳсулот, ҷорӣ намудани дастовардҳои беҳтари илму техника ва татбиқи амалии онҳо дар истеҳсолоти муосир равона шудааст ва бешак танҳо дар асоси тиҷоратикунонӣ маънои мантиқӣ пайдо мекунад.

Вобаста ба мафҳумҳои дар боло овардашудаи навоварӣ ва чараёни навоварӣ рӯй меоварем ба мафҳуми тиҷоратикунонии навоварӣ. Тиҷоратикунонии навоварӣ дар пайваस्ताгии ихтироъкор ва фармоишгар дар зинаи истеҳсолот ва муайян намудани ҳаҷми истеҳсолот ба миён меояд.

Навоварӣ ҳамон вақт эътироф ва шинохта мешавад, ки донишҳои назариявӣ дар фаъолияти одамон фаъолона истифода бурда шавад.

Ҳанӯз се қарн пеш дар асри XVIII санъатшиноси франсуз Жан Кондорсе диққат ба алоқамандии илм ва саноат дода, қайд мекунад, ки инкишофи илм инкишофи саноатро таъмин месозад. Дар навбати худ инкишофи саноат инкишофи илмро фаъол мегардонад ва чунин алоқамандиро аз ҷумлаи қонуниятҳои инкишофи башарӣ ҳисобидан мумкин аст. Вай инчунин имкони умумӣ будани илмро барои омма қайд карда мегӯяд, ки ҳар як насли одамон маҷмуи донишҳои навро ба вучуд меоваранд, ки мумкин аст дар як муддати вақт аз тарафи як қувваи фикрронӣ ба даст биёяд [32, с.280]. Жан Кондорсе вобаста ба мавқеи

иҷтимоӣ ва таърихии худ дар робита ба тичоратикунонии илм суҳбат карда наметавонист, аммо ҳамин, ки афзоиши илм дар замонаҳои муайянро таъкид мекунанд нишон медиҳад, ки идомаи мантиқии ҷараёни навоварию шартӣ зарурии инкишоф меонад.

Яке аз аввалинҳо шуда тадқиқоти навоварию дар инкишофи иқтисодӣ Н. Кондратьев [33, с.526] сар кардааст. Ба ақидаи ӯ навоварӣ омили муҳимтарини такрористеҳсоли иқтисодиёти ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Ба таваҷҷӯҳ ба ин метавон гуфт, ки Н. Кондратев ҳам қоил ба аҳамияти тичроратикунонӣ аст, зеро такрористеҳсол дар шароити бозор бидуни тичроратикунонии молҳои истеҳсолшуда ғайриимкон аст.

Ақидаҳои ӯро олими австриягӣ, иқтисодчӣ Йозеф Шумпетер давом дод. Йозеф Шумпетер асосгузори ё худ поягузори назарияи ҷараёнҳои навоварӣ (инноватсия) ба ҳисоб меравад.

Мазмуни инкишофи ҷараёни навоварию Йозеф Шумпетер дар умум ҳамчун мафҳуми «амалигардонии комбинатсияҳои нав» - номидааст. Комбинатсияҳои нав гуфта истифодаи захираҳои воситаҳои истеҳсолот дар хоҷагии халқро меноманд. Бинобар ин Шумпетер мақоми калони соҳибкорию дар ҷараёни навоварӣ ҷудо мекунад. Мувофиқи ақидаи вай соҳибкор шахси татбиқкунандаи тадқиқотҳо ва ҷорӣ намудани навоварӣ мебошанд [160, с.213]. Яъне Й. Шумпетер бевосита тичроратикунонию шартӣ асосии ҷараёни навоварӣ меонад. Ба ақидаи ӯ навоварӣ ҳамон вақт ба натиҷаи мантиқии худ ноил мегардад, ки агар он дар асоси ташаббуси соҳибкор ба бозор ба фурӯш расонида шавад.

Олими дигаре, ки дар масоили навоварӣ таҳқиқот бурдааст, Герхард Менш мебошад. Ӯ се гурӯҳи калони навоварию ҷудо мекунад. 1. Зербиноӣ; 2. Беҳтаркунанда; 3. Навоварию тақаллубӣ. Бо ҳар яке аз ин навоварию ба гурӯҳҳои дигар тақсим мешаванд. Хулосаи муҳими ин гурӯҳбандӣ он аст, ки ҳам дар гурӯҳи зербиноӣ, ҳам дар

беҳтаркунанда ва ҳам дар тақаллубӣ нақши тиҷоратикунонӣ махсус қайд мешавад [8].

Мақоми калонро дар назарияи ҷараёни навоарӣ концепсияе мебозад, ки асоси тадқиқоти системаи технологӣ ва диффузияи навоарӣ шинохта шудааст. Ин концепсия аз тарафи як қатор олимон ба монанди К.Фримэн, Ч. Кларк ва И. Суите инкишофу такмил дода шудаанд. Онҳо мафҳуми системаи технологиро ҳамчун системаи як томи техникӣ ва иҷтимоии навоарӣ номиданд. Мувофиқи ақидаи ин олимони иқтисодшинос суръати инкишофи иқтисодӣ аз инкишоф ва куҳнашавии равандҳои технологӣ вобаста мебошад. Яъне вақте раванди тиҷоратикунонӣ ба нуқтаи заволи худ мерасад, куҳнашавии равандҳои технологӣ ба вучуд меояд. Пас ҳар қадар раванди тиҷоратикунонии навоарӣ муддати дарозтар идома ёбад, равандҳои технологӣ низ тулонитар мешавад.

Паҳн кардани навоарӣ ҳамчун механизми инкишофи системаи технологӣ ва суръати паҳнкунии он аз механизми бозор, мавҷуд будани шароит ва ҳавасмандӣ вобастагӣ дорад.

Бо ақидаи К. Фримэн ва ҳаммаслакони ӯ, қувваи тақондиҳандаи инкишофи иқтисодӣ ин пайдоиши навоарии зербиноӣ дар як соҳаи алоҳида мебошад. Куҳнашавии системаи технологӣ дар як давлат ва пайдоиши технологияи нав дар дигар давлатҳо ба нобаробарии инкишофи байнидавлатӣ оварда мерасонад. Инкишофи иқтисодиро ҳамчун натиҷаи пайдоиши соҳаҳои нав меҳисобанд.

Мақоми хоссаро дар ташаккули назарияи стратегияи рақобат олими америкой М. Портер гузоштааст. М. Портер нишон медиҳад, ки ташкилот метавонад бартарии рақобатӣ дошта бошад, ба шарте, ки истехсолоташро бо хароҷоти кам дар асоси дифференсиатсияи сифати маҳсулот ба роҳ монад. Тадқиқоти вай оид ба параметрҳои стратегияи глобалии ширкатҳо, нишондиҳандаҳои бартарияти рақобатии мамлакатҳо, давраҳои инкишофи рақобатҳо мақоми хосро дар навоарӣ

доранд. Бо ақидаи М. Портер чор давраи рақобатнокии иқтисоди миллӣ ҷудо карда мешаванд:

- омилҳои истеҳсолот;
- сармоягузорӣ;
- навоарӣ;
- бойшавӣ.

Чуноне, ки таҳлили ақидаҳои олимони соҳаи навоарӣ дар адабиётҳои иқтисодӣ ва мақолаҳо нишон дод, мафҳуми "навоарӣ" солҳои охир хеле зиёд истифода гардидааст. Хулосаи таърифҳои олимони оид ба навоарӣ агар мурур намоем, чунин ба назар мерасад, ки **навоарӣ** – ин раванди татбиқи амалии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ мебошад. Дар навбати худ навоариҳои технологӣ низ қорбурди густардае дорад. Навоариҳои технологӣ – қорӣ намудани дастовардҳои технологӣ дар маҳсулот мебошад [10, с.102]. Аз таърифҳои боло бармеояд, ки байни навоарӣ ва навоариҳои технологӣ робитаи сабаб ва натиҷа вуҷуд дорад, яъне навоарӣ дар натиҷаи навоариҳои технологӣ ба вуҷуд меояд. Навоариҳои технологӣ бошад, худ дар асари навоарӣ ба вуҷуд омадааст. Дар ин ҷо нақши механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ба таври барҷаста намудор мешавад. Зеро робитаи сабаб ва натиҷаи ду мафҳуми зикршуда тавассути механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ба амал меояд.

Таҳлили моҳияти навоарӣ ва усулҳои гуногуни омӯзиши он имкон медиҳад, ки гурӯҳҳои зерини онро муайян намоем (ҷадвали 1.1.1) [24, 162, 13].

Таҳлили мафҳуми дар ҷадвал овардашуда ҳам гувоҳи он аст, ки байни ҳама гурӯҳҳои навоарӣ робитаи сабаб ва натиҷа мавҷуд мебошад. Мувофиқан дар ҳар ҳолати баррасишаванда мавқеъ ва нақши тиҷоратикунонии навоарӣ барҷаста ба назар мерасад.

Ҷадвали 1.1.1 Гурӯҳҳои асосии навоарӣ

АЛОМАТ, ГУРУҲБАНДӢ	ТАВСИФ
Соҳаи таклифот	Илмию техникӣ, ташкилию иқтисодӣ ва иҷтимоию моддӣ
Қонеъгардонии талабот	Ташкили талаботи нав ва инкишофи талаботи мавҷуда
Предмети таклифот	Маҳсулоти навоарӣ, ҷараёни навоарӣ, хизмати навоарӣ, бозори навоарӣ
Сатҳи истифодабарӣ	Базисӣ, системавӣ, афзоюнда, навоариҳои тақаллубӣ
Дараҷаи тағйирот	Тағйироти миқдорӣ, тағйироти одатҳо, шаклҳои нав, зоти нав ва ғайра;
Сабаби пайдоиш	Стратегияи хос, бо роҳи табиӣ
Хислати таъсир	Инқилобӣ, тадрисӣ
Мавҷи паҳншавӣ	Дар як соҳа истифодабаранда ва дар якҷанд соҳа истифодабаранда
Мақом дар истеҳсолот	Асосӣ ва иловагӣ
Алоқа бо донишҳои назариявӣ	Шинохташаванда, номафҳум

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Бояд гуфт, ки ҳуди мафҳуми тиҷоратикунонии навоарӣ дар адабиёти иқтисодӣ ба таври мухталиф ва гуногунпаҳлу таъриф мешавад. Масалан, аз нигоҳи муҳаққиқи рус В.И. Мухопода тиҷоратикунонии навоарӣ – ин раванди тағйир додани объекти навоарӣ ба ғоида (даромад) тавассути истифодабарии механизмҳои тиҷоратӣ мебошад [61, с.52]. Е.А. Монастирний ва Я.Н. Грик тиҷоратикунониро ҳамчун раванди ба даст овардани даромад аз ҳисоби фурӯши навоарӣ ва ё истифодаи он дар истеҳсолоти худӣ меноманд [60, с.85].

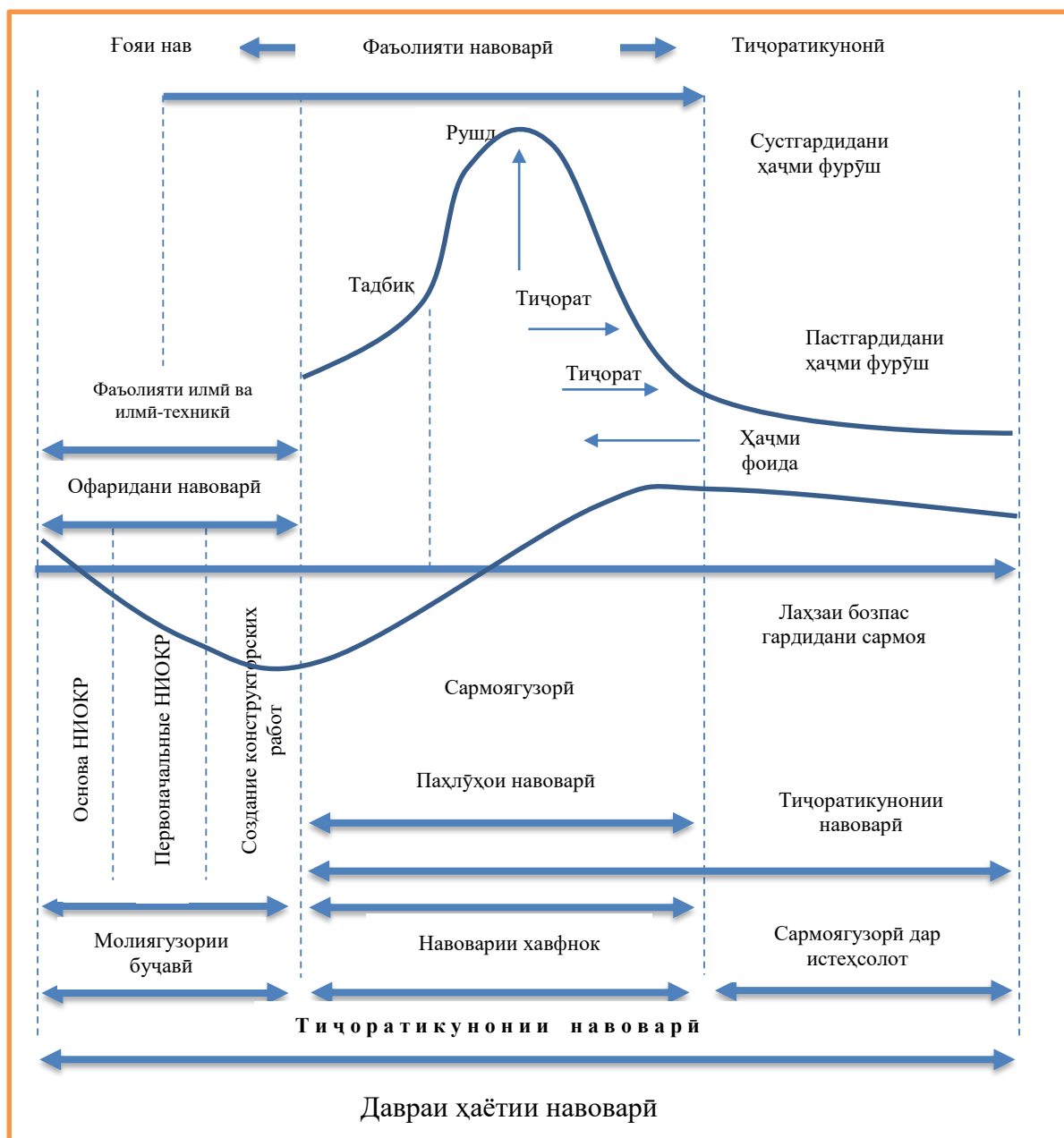
Олими дигар Ч. Козметский бошад тиҷоратикунониро ҳамчун раванде тасвир менамояд, ки тавассути он саривақт натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ, коркарди таҷрибавӣ-конструкторӣ ба маҳсулот ва ё хизматрасонӣ табдил меёбанд [22, с.11].

Олими машҳури тоҷик С.Ч. Комилов ва ҳамкорони ӯ дар робита ба тиҷоратикунонӣ андешаронӣ карда истода таъкид мекунанд, ки мафҳуми тиҷоратикунонӣ мафҳуми хеле васеъ дар низоми истилоҳҳои марбут ба навоарӣ мебошанд. Он шакли бозории муносибатро дар раванди пайдоиш ва интиқоли навоарӣ ифода мекунанд. Аз ин рӯ тиҷоратикунонӣ аз мафҳумҳои чун бозори навоариҳо, интиқоли навоариҳо, «ноу-хау», фурӯши патент, ҷавознома ва амсоли он васеътар аст. Балки тиҷоратикунонии навоарӣ мафҳуми зикршудар фаро мегирад ва ҳар яки он мафҳумҳо қисмате аз механизми тиҷоратикунонии навоариро инъикос менамоянд [31, с.196]. Яъне, тиҷоратикунонии навоариро метавон ҳамчун ҷараёни барориши молҳои хусусияти навоаридошта ба бозор маънидод намуд. Ин раванд - раванди хос ва мураккаби давраи ҳаётии навоарӣ мебошад, ки бо тавачҷӯх ба нақши барҷастаи тиҷоратикунонӣ шакли зеринро ба худ мегирад (расми 1.1.1).

Дар расми мазкур дар ҳама давраҳои ҳаётии навоарӣ нақши ҳалкунанда ва калидии тиҷоратикунонӣ нишон дода шудааст. Ин маънои онро дорад, ки танҳо ҳамоно навоариҳои татбиқи пурраву комили худро дар истеҳсолот пайдо мекунанд, ки ба тиҷоратикунони фаро гирифта шаванд. Дар акси ҳол он навоарӣ ҳарчанд муҳим ҳам бошад аз назарҳо пинҳон мемонад. Назири чунин ҳолатро дар кишварҳои ҷаҳони сеюм зиёд мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар ҷараёни фаъолияти навоарӣ фикру андешаҳои нав тавлид мешаванд, маҳсулот ва ҷараёнҳои технологияи наву такмилёфта ба миён меоянд, шаклҳои нави ташкил ва идораи соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва сохторҳои он зоҳир мешаванд.

Натиҷаи навоариҳо дар намуди маҳсулоти нав ифода меёбанд, ки метавонанд шакли молӣ ва ғайримолӣ дошта бошанд, онҳо дар бозор бароварда мешаванд, мароҳили муайяни инкишоф ва таназзулро аз сармегузаронанд. Дар ҳар давра як функсия аз функсияҳои умумии тиҷоратикунонии навоарӣ дар амал зоҳир мешавад. Мо ин функсияҳоро чунин тавсиф менамоем.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Расми 1.1.1 Давраи ҳаётии навоарӣ бо тавачҷӯҳ ба нақши афзояндаи тиҷоратикунонии навоарӣ

Функцияи аввал – агар корхона якчанд маҳсули навоварию коркард намояд, пас лозим меояд, ки ин навовариҳоро баҳо дода, ҳамоноеро интиҳоб намоем, ки дар бозор манфиати бештар дорад. Баҳодихӣ тавассути гузаронидани ташхис аз рӯи меёрҳои муайян: иқтидори маҳсули навоварӣ, талаботи маҳсулоти мазкур дар ҳома, талаботи маҳсулот аз ҳониби харидори аниқ (дар қисмат (сегмент)-и муайяни бозор), иқтидори самаранокии иқтисодӣ аз татбиқи мол (арзиши асли, меёри фойданокӣ, мӯҳлати рӯйпӯш намудани хароҷот ва ғ.) дар амал татбиқ карда мешавад.

Функцияи дуоми тиҷоратикунонӣ ба ташкили захираҳои молиявии зарурӣ алоқамандӣ дорад. Одатан танҳо баъзе аз ташкилотҳои навоварӣ миқдори муайяни воситаҳои пулиро доро буда, имконияти мустақилона маблағгузорию доранд. Аз ин рӯ, зарурияти ҳалб намудани сармоягузoron ба миён меояд.

Функцияи сеюм – ин гирифтани ҳуқуқи муаллифӣ ба навоварию сохташуда бо дарназардошти тақсим намудани он байни иштирокчиёни ҳамаи навоварӣ.

Функцияи чоруми тиҷоратикунонии навоварӣ – ин ташкили истеҳсоли навоварӣ ва татбиқи навоварӣ дар ҳамаи истеҳсолот бо дарназардошти коркарди он дар ҳолати зарурӣ мешавад.

Ҳамин тариқ, тиҷоратикунонӣ ба ақидаи мо – ин раванди табдили натиҷаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ ба маҳсулоти тайёр дар бозор бо мақсади гирифтани фоида аз навоварӣ мешавад, ки бо афзалиятҳои рақобатпазирӣ нигаронида шудааст.

Барои арзёбии тиҷоратикунонии маҳсулот ё хидмати наво, муҳаққиқон дар бораи меёрҳои гуногун гузориш медиҳанд. Аммо дар маҷмӯъ, тиҷоратикунонии маҳсулоти ба технология асосёфта бояд дар ҳамаи меёри асосӣ баррасӣ карда шавад: дастрасии бозор, имконпазирии тиҷоратӣ, рақобатпазирии технологӣ ва имкониятҳои

таҳқиқот ва рушд [17, с.15].

Барои молҳои дониш бо ҳиссаи баланди навоарӣ, хавфи тиҷоратикунонӣ нисбат ба молҳои, ки ба бозор ва ҷомеа маълуманд, хеле баландтар аст. Маҳсулоти баландтехнологӣ одатан бо маржаи баланди ғоида аз як тараф ва хавфи баланди сармоя аз тарафи дигар алоқаманд аст. Баръакс, моле, ки сатҳи технологияи миёна ё паст дорад, одатан меъёри ғоидаи камтар дорад. Аммо аз сабаби омилҳои, ба монанди огоҳии кофӣ истеъмолкунандагон дар бораи маҳсулот, самаранокии таблиғ, стандартизатсия, хидматрасонии пас аз фурӯш ва ғайра, дар бозори истеъмолӣ имкониятҳои бештар барои тиҷоратикунонии ғоя, технология, маҳсулот ё хидмати нав мавҷуданд, ки дониш ва таҷрибаи махсусро талаб мекунанд.

Дар фарҳангҳои иқтисодӣ тиҷоратикунонӣ маънои "истиғодаи усулҳои пешбурди тиҷорат бо мақсади ба даст овардани ғоида" - ро дорад. Дар ҷаҳони имрӯза технологияи калиди тиҷоратикунонӣ, тиҷоратикунонии арзиши иловашуда мебошад. Тиҷоратикунонӣ раванди табдил додани технологияҳои нав ба маҳсулоти аз ҷиҳати тиҷоратӣ муваффақ аст ва бисёр равандҳои муҳими техникӣ, тиҷоратӣ ва молиявиро дар бар мегирад, ки технологияҳои навро ба маҳсулот ё хидматҳои муфид табдил медиҳанд. Ф. Котлер ба ин ақида аст, ки "Тиҷоратикунонӣ ин раванди ҷорӣ намудани маҳсулот ё усули нави истеҳсолот ба ҷаҳони тиҷоратӣ мебошад, то ин маҳсулот ё усули нав дар бозор дастрас бошад. Калимаи тиҷоратикунонӣ аксар вақт ба воридшудани маҳсулот ба бозорҳои оммавӣ ишора мекунанд. Бо вуҷуди ин, баъзан интиқоли ғоя аз лаборатория ба бозорҳои маҳдуд низ зери мафҳуми тиҷоратикунонӣ қарор мегирад" [34, с.224].

Тиҷоратикунонӣ ин раванди табдил додани ғояҳо ва ихтироот ба маҳсулот ё хидматҳои бозорӣ мебошад, ки боиси эҷоди ҷойҳои корӣ ва ҷамъоварии сарват мегардад. Истилоҳи тиҷоратикунонӣ оддӣ аст, зеро

ҳар касе, ки каме дар бораи иқтисод огоҳ аст, медонад, ки ҳар як мол пас аз истеҳсол бояд ба бозор ва истеъмолкунанда ворид шавад. Аммо ин як раванди хеле мураккаб, техникӣ ва мураккаб аст. Барои молҳои дониш, ки ҳиссаи инноватсия дар он баланд аст, хавф нисбат ба молҳои, ки ба бозор ва ҳома маълуманд, хеле баландтар аст.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки бисере аз муҳаққиқони соҳибкорро ба ташвиш меорад, ин чӣ гуна тиҷоратикунонии ғояи мушаххас аст. Идея чӣ гуна пайдо мешавад? Оё идеяе, ки ба миён омадааст, ба қадри кофӣ арзишманд аст, ки дар асоси он маҳсулот ё хидмати соҳибхитисосро ба бозор барорад? Ҷанбаҳои муҳимтарини тиҷоратикунонии ғоя кадомҳоянд? Оё тиҷоратикунонии идея бо эҷоди маҳсулоти ниҳой ба охир мерасад? Ин намунаи саволҳои, ки метавонанд дар робита бо тиҷоратикунонии идея ба миён оянд. Ҷавоб ба ин савол дар он аст, ки арзиши идея ва татбиқи он аз татбиқи амалии он вобаста аст; дар асл, агар идеяи шумо метавонад ба чизи амалӣ табдил ёбад, он сазовори амалӣ шудан аст.

Ғояҳои калон одатан дар натиҷаи маҳдудиятҳо дар роҳи такмили доимӣ ё эътирофи камбудии дониш дар соҳаҳои гуногун ба вуҷуд меоянд ва метавонанд дар ниҳоят дастрасӣ ба ҳалли муфидро таъмин кунанд. Албатта, бояд ҳамеша дар хотир дошт, ки барои пайдо кардани ҳалли амалӣ барои ғояҳо санҷиш, тасдиқ ва дар ниҳоят таҳияи ба ғоя асосёфта лозим аст.

Технология ба категорияи маҳсулоти саноатӣ тааллуқ дорад ва бозоре, ки дар он таъминкунандагони технология ва харидорон бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд, як қисми маркетинги саноатӣ ё ба ибораи дигар, байнифарҳангӣ мебошад. Маҳсулоти саноатӣ маҳсулоте мебошанд, ки ширкатҳо ва ташкилотҳо барои истифода дар раванди истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ё роҳнамоии амалиёт ба даст меоранд. Молҳои саноатӣ на ҳамчун ашё, балки ҳамчун маҷмӯи мураккаби

муносибатҳои иқтисодӣ, техникӣ, ҳуқуқӣ ва инфиродӣ байни харидор ва фурӯшанда муайян карда мешаванд. Раванди рушди технология ва тиҷоратикунонӣ аз се марҳила иборат аст: эҷоди илми нав; табдил додани илм ба технология; табдил додани технология ба маҳсулот.

Азбаски навоарӣ ва эҷоди технологияҳои нав дар асоси донишҳои мавҷуда сурат мегирад, рушди технология бештар аз олимон ва муҳандисон вобаста аст, ки дониши мавҷударо медонанд ва ба ғояҳо ва бозёфтҳои муҳаққиқони дигар дастрасӣ доранд. Чӣ қадаре, ки дониши кормандони техникӣ амиқ бошад ва дастрасии онҳо ба натиҷаҳои кори муҳаққиқони дигар васеътар бошад, эҳтимоли зиёд аст, ки онҳо ба технологияҳои нав, ки асоси маҳсулоти нав мешаванд, дастрасӣ пайдо кунанд. Интиқоли технология барои рушди технология муҳим аст. Пас аз рушди технология, мо ба тиҷоратикунонии технология ниёз дорем. Тиҷоратикунонӣ табдил додани технологияҳои нав ба маҳсулоти муваффақи тиҷоратӣ мебошад. Ин раванд фаъолиятҳои дар бар мегирад, ба монанди арзёбии бозор, тарроҳии маҳсулот, муҳандисии истеҳсолот, идоракунии моликияти зехнӣ ва ҳуқуқи зехнӣ, таҳияи стратегияи маркетинг, маблағгузорӣ ва омӯзиши қувваи корӣ ва ғ.

Омили муҳим ва нозукии давраҳои амалигардонии навоарӣ дар он аст, ки баъди санҷиш ин навоарӣ аз тарафи муассисаҳои таҷрибакунанда бевосита исбот мегардад, ки навоарӣ хосият ё хусусияти нави иқтисодию иҷтимоӣ дошта, самаранокии баланд дорад. Танҳо баъд аз он барои амалигардонии он қарор қабул карда шуда, навоарӣ ё тиҷоратикунонида мешавад.

Дар натиҷа истифодаи навоарӣ васеъ гардида фирмаҳо маҳсулоти наvero тавлид менамояд. Ҳамин тариқ, дар сурати ба муомилот баровардани навоарӣ, яъне тиҷоратикунонӣ аз тарафи истеъмолгарон камбудихо ва ё ноқисҳои ин навоарӣ ошкор гардида аз нав коркард карда мешавад.

Хулоса, бобати маънидод намудани мафҳумҳои «навоарӣ», «навҷорисозӣ», «ҷараёни навоарӣ» ва «тиҷоратикунонии навоарӣ» байни назариячиён ва муҳаққиқон баҳсҳои бисёре ҷой дошта ҳар яке вобаста ба соҳаи тадқиқот мафҳумҳои мазкурро ба таври гуногун маънидод менамоянд. Албатта, омили муҳимтарини муваффақият дар фаъолияти навҷорисозӣ тиҷоратикунонии он ҳисобида мешавад. Маълум шуд, ки дар давраи ҳаётии мол омили муҳимтарин, ки идомаи фаъолияти навҷорисозиро таъмин менамояд, тиҷоратикунонӣ мебошад. Ҳар қадар, ки тиҷоратикунонии навоарӣ хубтар ба роҳ монда шавад, ҳамон қадар фаъолияти навҷорисозӣ идомаи бештар пайдо мекунад. Вале ҳаминро зикр кардан бамаврид аст, ки рушди ҳама гуна соҳаи иқтисодии давлат бевосита бо моликияти зеҳнӣ ва сармояи инсонӣ алоқамандии қавӣ дошта, инкишофи бемайлони навоарӣ ва тиҷоратикунонии навоарӣ низ бо иқтисодии зеҳнии давлат вобастагии зиёд дорад. Яъне барои рушди тиҷоратикунонии навоарӣ нахуст ба самти мустақкамгардонии иқтисодии зеҳнӣ, ташкили лабораторияҳо ва институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ сармоягузорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст.

§1.2. Асосҳои концептуалии сохтори механизми тиҷоратикунонии навоарӣ

Таъмини механизми самараноки тиҷорати навоарӣ ва татбиқи ҳадафҳои расидан ба рушди инноватсионӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз самтҳои афзалиятноки рӯй овардан ба рушди босубот ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин яке аз муаммоҳои муҳим дар шароити феълӣ ташаккул додани сохтори механизми тиҷоратикунонии навоарӣ шуморида мешавад, ки тавонад раванди муътадили пешбурди фаъолияти навҷорисозиро таъмин намояд.

Тавре маълум аст, дар ҷаҳони муосир барои рушди бомароми иқтисодии миллӣ, пеш аз ҳама, мусоидати мақсадноки сиёсати

иқтисодиву иҷтимоии давлатӣ бояд таъмин карда шавад. Дар навбати худ истеҳсолот бидуни пешрафти илмию техникӣ самаранок буда наметавонад. Ин маънои онро дорад, ки ҳамеша навоарӣ ва ҷарабиниҳои марбут ба он бояд аз масоили афзалиятнок шинохта шавад.

Пешрафти илмӣ-техникиро дар тамоми ҷаҳон ба сифати омили муҳимтарини тараққиёти иқтисодиёт мешиносанд. Тавре ки профессор С.Ҷ. Комилов изҳор доштааст: “Навоарӣ чун татбиқи андешаҳои нави илмӣ, чун натиҷаи ниҳии фаъолияти навҷорисозӣ, дар шакли маҳсулоти нави ба бозор бароварда шуда, асос ва омили калидии иқтисодиёти навоарона шинохта шудааст” [24, с.22]. Мақсади ин ҷараён ба даст овардани навоарӣ аст ва он аз тавлиди фикру андеша то марҳилаи тиҷорати онро дар бар мегирад. Бо ибораи дигар, ин ҷараён ҳамаи муносибатҳо – истеҳсол, мубодила ва истеъмодро фарогир аст, аз ин рӯ, онро метавон чун як система ва ё як механизми комил тараққӣ кард.

Мафҳуми “механизм” дар илм қорбурди густардае дорад. Дар луғатномаҳои соҳавӣ мафҳуми “механизм” ҳамчун: низом (сохт, таркиб), муайянкунандаи тартиботи ин ё он намуди фаъолият [131]; сохтори дохилӣ ва ё низоми амалнамоии дастгоҳи ягон намуди фаъолият [132]; муайянкунандаи мураббаии (пайдарпайии) ҳолат ва раванди ин ё он амалиёт (зӯҳурот); маҷмӯи қоида ва қонуниятҳои, ки барои дуруст амал намудани объект имкон фароҳам меоварад [133] ва амсоли ин таъриф шудааст.

Қайд шудааст, ки “Дар концепсияи илмӣ-фалсафӣ “механитсизм” (принсипи ноқису яктарафаи ҷаҳонбинӣ) дар байни олимони классикӣ ва ғайриклассикии табиатшиносӣ нақши густурдаеро дошт, ки тамоми ҳодисаҳо ва воқеаҳо дар асоси принципҳои механикӣ шарҳ меод. Дар иқтисодиёти нақшавӣ бошад мафҳуми механизм ба сифати механизми хоҷагӣ паҳн гардид, ки маҷмуи принципҳо, усулҳо, қонуниятҳо, қоида ва меъёрҳои расман қабулгардидаро дар бар мегирад” [120].

Дар тадқиқоти минбаъдаи иқтисодӣ мафҳуми механизм ба таври васеъ ва бо маъноҳои мухталиф вобаста ба самти тадқиқот мавриди истифода қарор гирифт. Чунончӣ:

- *механизми бозорӣ* – амалигардонии муносибатҳои иқтисодӣ тавассути баҳамтаъсиррасонии талабот, пешниҳод ва нарх [116, с.178];

- *механизми иқтисодӣ* – маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои таъсиррасонӣ ба равандҳои иқтисодӣ ва танзими он;

- *механизми молиявӣ* – қисми таркибии механизми хоҷагидорӣ, маҷмӯи намуд, шакли ташкили муносибатҳои молиявӣ, шарт ва усулҳои баҳисобгирӣ, ки дар раванди ташкили захираҳои молиявӣ таъсис ва истифодаи фондҳои мақсадноки пулиро дар бар мегирад [151]; «маҷмӯи омил, фишанг, воситаҳо, шакл ва усулҳои танзими равандҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои молиявӣ» [117]; «маҷмӯи намудҳо ва шаклҳои ташкили муносибатҳои молиявӣ, усулҳои махсуси муайян намудани миқдор, ташаккулёбӣ ва истифодаи захираҳои молиявӣ» [117, с.330]; «маҷмӯи шакл ва усулҳое, ки тавассути он низоми муносибатҳои тақсимотӣ, ташкили даромад ва захира, ташкил ва истифодаи фондҳои пулии марказонидашуда ва ғайримарказонидашуда» [116, с.230] ва дигар мафҳумҳои механизм.

Мафҳуми механизми тиҷоратикунонӣ ибтидо аз солҳои 2000 инҷониб дар тадқиқоти олимони муосир ба таври васеъ истифода гардидааст. Чунончӣ Е.Б. Смирнов ва М.Г. Балихин мафҳуми механизми тиҷоратикунонӣро ҳамчун «маҷмӯи элементҳои сохтори ташкилӣ ва комплекси иқтисодӣ, идоракунӣ, ҳавасмандгардонӣ, қоида ва тартиботи тиҷоратикунонии навоарӣ» [119, с.306] шарҳ додаанд.

Ба ақидаи С.В. Дронов механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ин қисми ҷудонашавандаи сохтори ташкилии фаъолияти навоаронаи корхона мебошад [12, с.168].

А.А. Полухин бошад, механизми тиҷоратикунонии навоариро дар

соҳаи хоҷагии қишлоқ ҳамчун низоми баҳамтаъсиррасонии ташкилӣ-иқтисодии байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ, иттиҳодяхои илмӣ, ташкилотҳои молиявӣ ва хоҷагии қишлоқ шарҳ додааст [95, с.32]. Дар зинаи аз ҳама поён механизмҳои асосӣ амал менамоянд, ки ҳар яке функцияи худро иҷро намуда дар маҷмӯъ ба самаранокии тиҷоратикунонии навоарӣ таъсири муайянеро мерасонанд. Дар навбати худ таъмини алоқамандии ин механизмҳо самарани синергетикии навро ба вуҷуд меоварад.

Ҳамин тавр, ҳоло таърифи ба таври умумӣ қабулгардидаи “механизми тиҷоратикунонии навоариҳо” вуҷуд надорад. Агар механизми тиҷоратӣ ҳамчун низом – ин маҷмӯи элементҳои “баҳамалоқаманд” ва “баҳамтаъсиррасон”-е, ки як ҷузъи тобро ифода намуда ба як мақсади умумӣ нигаронида шудааст [120, с.457], вобаста ба сохтори иерархӣ бошад – ин тарзи барпонамоя, ташкили низоми мураккабе, ки дар он ҳар як элемент ба зинаҳо ҷудо карда шуда дар маҷмӯъ як ҷузъи томи бисёрзинаро ба миён меоварад [120, с.148], пас метавон чунин мафҳумро пешкаш намуд: **механизми тиҷоратикунонии навоарӣ – ин маҷмӯи роҳу усулҳои таҳвили донишҳои илмию техникӣ дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва пешниҳоди хизматҳо, тавассути механизмҳои ҷузъии баҳам алоқаманд ва баҳамтаъсиррасоне, ки ҳар як механизм функцияи муайянеро иҷро намуда, ҳамчун як ҷузъи том ба самаранокии тиҷоратикунонии навоарӣ таъсири худро мерасонад.**

Тиҷоратикунонии инноватсия банақшагирии бодикқат, идоракунии захираҳо ва чандириро барои ҳалли мушкилоти эҳтимоли талаб мекунад. Муваффақият дар ин раванд метавонад ба рушди иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои корӣ ва рушди технологияҳои нав оварда расонад. Тиҷоратикунонии инноватсия равандест, ки тавассути он ғояҳо, ихтироот ё технологияҳои нав ба маҳсулот, хизматҳо ё равандҳои табдил меёбанд, ки метавонанд дар бозор фурӯхта шаванд. Ин раванд

марҳилаҳои гуногунро дар бар мегирад, аз муайян кардани идея то ба бозор баровардан.

- таъдил додани идея ба прототип ё технологияи татбиқшаванда;
- маблағгузориҳои марҳилаҳои тадқиқот ва рушд (аз ҳисоби захираҳои дохилӣ, сармоягузoron ё грантҳои давлатӣ).

- таҳлили бозор ва банақшагирии тиҷорат;
- таҳлили бозори мақсаднок ва муайян кардани муштариёни эҳтимолиӣ;

- омӯзиши рақибон ва муайян кардани бартариҳои рақобатии навоарӣ;

- таҳияи стратегияҳои маркетинг ва нархгузориӣ;
- банақшагирии истеҳсол, тақсимот ва фурӯш;
- ҳифзи моликияти зеҳнӣ, патентҳо, тамғаҳои молӣ ё патентҳо барои ҳифзи инноватсия.

- таъмини он, ки ҳуқуқҳои моликияти зеҳнии шахсони дигар поймол нашаванд.

- ҷалби маблағҳо аз манбаъҳои гуногун, ба монанди сармояи венчурӣ (venture capital), сармоягузoronи фаришта (angel investors), қарзҳои бонкӣ ё кӯмаки давлатӣ, краудфандинг (crowdfunding).

- истеҳсол ва рушди маҳсулот, тарҳрезии равандҳои истеҳсолиӣ ва таҳвили ашёи хом;

- истеҳсоли маҳсулоти ниҳойӣ ё рушди хизматрасонӣ;
- назорати сифат ва риояи стандартҳои зарурӣ;
- ҷорӣ намудани маҳсулот ба бозор тавассути каналҳои гуногун (рақамӣ, анъанавӣ ва ғ.);

- эҷоди огоҳии бренд ва ҷалби муштариён;
- рушди шабакаҳои дистрибуторӣ ва фурӯш;
- таъмини маҳсулот ё хидмат ба бозори мақсаднок;
- ҷамъовариҳои фикру мулоҳизаҳои муштариён ва такмил додани

маҳсулот, хизматрасонӣ ва дастгирии пас аз фурӯш ба мизочон;

- навшозии маҳсулот ҷи хидмат мувофиқи талаботи бозор;

- таҳлили иҷрои маҳсулот дар бозор;

- муайян кардани ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи раванди тиҷоратикунонӣ;

- тақмили доимии маҳсулот ва равандҳо барои зиёд кардани ҳиссаи бозор.

- ҳамкориҳои байнисоҳавӣ: ҳамроҳангсозӣ байни гурӯҳҳои R&D, маркетинг ва истеҳсолот;

- маблағгузориҳои мувофиқ: дастрасӣ ба захираҳои кофии молиявӣ дар марҳилаҳои гуногун;

- қобилияти мутобиқ шудан ба тағйирёбии бозор ва ниёзҳои муштарӣ [72, с.167; 21, 46].

Аксари субъектони хоҷагидорӣ новобаста аз фаъолнокиашон дар самти тиҷорати навоарӣ, бинобар муҳлати тӯлониро дар бар гирифтани раванди тиҷоратикунонӣ ва ба даст овардани даромади муайян, то ба интиҳо расонида наметавонанд. Тафовути асосии фаъолияти навоарӣ аз дигар намуди фаъолиятҳо ин вобастагии қавӣ аз муҳити беруна мебошад. Омилҳои зиёде метавонанд ба раванди тиҷоратикунонии навоарӣ таъсири худро расонанд.

Таъмини сатҳи баланди алоқамандии механизмҳои мазкур кафолати самаранокии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ба ҳисоб меравад (расми 1.2.1).

Расми 1.2.1 Схеми сохтори механизми тичоратикунониҳои навоарӣ (таҳияи муаллиф)

Дар нақшаи 1.2.1 нақш ва аҳамияти принципҳои асосии тиҷоратикунонии навоарӣ инъикоси худро наёфтаанд. Вобаста ба ин баъзе аз хусусиятҳои асосии принципҳои тиҷоратикунонии навоарӣ дар ҷадвали 1.2.1 оварда мешаванд.

Ҷадвали 1.2.1 Тавсифи принципҳои асосии тиҷоратикунонии навоарӣ

ПРИНЦИП	ТАВСИФ
Ояндабинӣ	Ин яке аз принципҳои асосии тиҷоратикунонии навоарӣ мебошад. Риояи ин принцип имкон медиҳад, ки талаботи истеъмолии аҳолии минтақа ва миллиятҳои мухталиф дарозмуддат пешбинӣ шавад. Вобаста ба ин, инфрасохтори логистикӣ тиҷорати навоарӣ ба нақша гирифта мешавад.
Ҳавасмандсозӣ	Тиҷорати навоарӣ бояд заминаи рушди навоарӣ гардад. Даромад ва фоидае, ки аз тиҷорати навоарӣ ба даст меояд барои ҳавасмандсозии ҷараёнҳои навоарӣ равона карда мешавад.
Тамомият (системностр)	Маҷмуи усулҳои ҳавасмандгардонии раванди тиҷоратикунонии навоарӣ ин системаи унсурҳои мухталифи қонунӣ, меъёрӣ, ташкилӣ ва муассисаҳои ба ҳам алоқаманд мебошад, ки онҳоро ин равандро дар як маҷро муттаҳид месозанд. Халалдор шудани яке аз пайвандҳои ин тамомият кулли ҷараёни тиҷоратикунониро ба бунбастр мекашонанд.
Қонунӣ	Ҷаъолияти тиҷоратикунонии навоарӣ бояд дар доираи қонунҳои амалкунанда ба роҳ монда шавад. Риоя намудани ҳама намуди қонунҳои амалкунандаи ҷумҳурӣ ҷиҳати ҷаъолияти тиҷоратикунонии навоарӣ боиси мегардад возеҳ ва шаффоф амалӣ гардидани тиҷорати навоарӣ мегардад.
Технологӣ	Дар асри 21, ки асри техникаю технология мебошад, ҷаъолияти тиҷоратикунонии навоариҳоро бо истифодаи технологияҳои навин ба роҳ мондан айни муддао ва самараноктар аст. Истифода аз технологияҳои пешрафтаи тиҷорат, усулҳои пешқадами маркетингӣ ва каналҳои мухталифи муаррифӣ ва фуруши маҳсулоти нав гарави рушди муътадили навоарӣ мегардад.
Иерархӣ	Ин яке аз принципҳои умумӣ (асосӣ) барои кулли намуди ҷаъолияти тиҷоратӣ ба хусус тиҷоратикунонии навоариҳоро мебошад, ки онро мебошад зина ба зина аз поён ба боло тай намуд. Риоя нашудани ин принцип ба зиддияти байни зинаҳои мухталифи ҷараёни навоарӣ, минҷумла ҷараёнҳои муаррифиву фуруши маҳсулот дар нуқоти мухталифи логистикӣ шуда метавонанд.
Бетаваққуф будан	Раванди тиҷоратикунонии навоарӣ як қисмати аз раванди кулли ҷаъолияти навоарӣ мебошад. Аз ин рӯ, он бояд бетаваққуф бидуни фосила идома ёбад. Дар акси ҳол дар раванди умумии ҷаъолияти навоарӣ мушкилиҳои муайян ба вуҷуд меояд.
Даромадноқӣ	Мақсади ниҳонии ҳама гуна ҷаъолият ба даст овардани фоида мебошад, ки аз ин тиҷорати навоариҳоро низ мустасно нестр. Тиҷоратикунонии навоарӣ бояд дар маҷмуъ даромадноқии ҷаъолияти навоариро таъмин намояд.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Илова ба принципҳо дар расми 1.2.1 инчунин ба таъмини самаранокии ҳамгирии илм, истеҳсолот ва бозор тавассути маркетинги пешқадам таъкид шудааст. Дар шароити муосир ин яке аз шартҳои асосии ба роҳ мондани фаъолияти муътадили навоарӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин В.В. Климук қайд менамояд, ки “Самти муайянкунии ҳадафҳо дар рушди системавии кишвар як механизми синергетикии ҳамкориҳои ҷузъҳои таълимӣ, илмӣ ва тижоратӣ мебошад, ки имкон медиҳад маҳсулоти нави дорой хусусиятҳои инноватсионӣ дошта ба вуҷуд оварда шавад ва барои эҷоди ташаббусҳои инноватсионӣ дар байни таҳиягарон замина фароҳам орад [36, с. 65].

Муҳити таълимӣ, ки ҳамчун заминаи тайёр кардани мутахассисони оянда амал мекунад, бояд ба тамоюлҳои тағйирёбии соҳаҳои гуногуни касбӣ мутобиқ шавад. Донишгоҳ бояд ҳамчун ҷузъи ба амалия нигаронидашуда амал кунад, ки татбиқи малакаҳои амалии донишҷӯёнро дар шароити воқеӣ таъмин намояд. Ғайр аз ин мавҷуд будани базаи тавоноии моддӣи техникаи аҳамияти калон дорад. Дар маҷмӯъи ҷуноне, ки профессор М.К. Файзуллоев қайд менамояд “Рушди инфрасохторҳои инноватсионӣ, ҷун ҷамъбасти натиҷа, ба ҳамкориҳои илм бо истеҳсолот тибқи натиҷаю хулосаҳои тадқиқоти бунёдӣ ва амалӣ равона карда шудааст. Муҳимтарин ва асоситарин вазифаи инфрасохторҳои инноватсионӣ баргузор намудани алоқаю робитаҳои зичи мутақобилаи байни институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва доираю соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба шумор меравад” [147, с.49].

Ба андешаи мо барои барқарор намудан робитаи мустаҳкам байни илм, истеҳсолот ва тижорат бояд паҳлуҳои мухталифи ин ҳамгироӣ аз ҳар ҷиҳат поярезӣ шаванд. Механизми ҳамчунин ҷабастагиро дар шакли нақшаи зерин мушоҳида намудан мумкин аст (расми 1.2.2).

Ҳамчунин дар сохтори механизми тижоратикунонии навоариҳо, ки дар расми 1.2.1 оварда шудааст, бо омилҳои зерин тавачҷӯҳи хос ҷудо шудааст:

ТАШАККУЛДИҶИИ НИЗОМИ ҲАМБАСТАГИИ ИЛМ, ИСТЕҲСОЛОТ ВА ТИҶОРАТ

УНСУРҶОИ АСОСИИ НИЗОМИ ҲАМБАСТАГИЙ

ТАЪЛИМӢ
(ОМУЗИШГОҶӢ)

ИЛМИ-ТАҲКИКОТӢ

ТИҶОРАТӢ

НИҶОДӢ

Бартарият ба ихтисосҳои бозорӣ, такмили ихтисос, зинаҳои баъд аз таҳасуси бо дар назардошти талаботи бозор ва истеҳсолот

Коркарди корҳои илмию таҳқиқоти бо назардошти ихтисосҳои замонавӣ; коркарди мол ва хизматрасониҳои нав, омузиши мунтазами комёбиҳои илмӣ дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон

Пайгирии амалии натиҷаи корҳои илми инноватсионӣ, ташкили бизнес инкубаторҳо, воридшудан ба бозори маҳсулоти инноватсионӣ, ташкил намояндагиҳои тиҷоратӣ дар кишварҳои хориҷӣ,

Истифодаи натоиҷи КИТ ва инноватсионӣ дар корхонаҳои кишвар; афзоиши андоз аз маҳсулоти нав; таъмини рақобатпазирӣ

Ширкат варзидани кафедра дар корхона; Навсози ва мукамалномаи барномаҳои таълими

Фаъолияти марказҳои илми таҳқиқотӣ чиҳати ихтироот; Иҷроиши барномаҳои илми, тадқиқот, ва лоиҳаҳои илмӣ

Коркарди КИТ ва инноватсионӣ; Барномарезии корҳои амалигашта барои анғезаи истеъдодҳо

Ташкил ва сармоягузорию озмунҳо чиҳати рушти малакаи инноватсионӣ;

Расми 1.2.2 Ҳамбастагии илм, истеҳсолот ва тиҷорат (таҳияи муаллиф)

- таъмини рақобати озод дар бозори навоариҳо, қабули қарор оид ба меъёрҳои рақобати солим;

- ташкили муҳити муосиди сармоягузори ба лоиҳаҳои инноватсионӣ;

- эҷоди муҳити муосиди институтсионалии рушди тиҷорати инноватсияҳо.

Дар вақеъ, яке аз шартоҳои муҳими ба роҳ мондани механизми самарноки тиҷоратикунони навоарӣ ин таъмини рақобати озод дар бозори навоариҳо, қабули қарор оид ба меъёрҳои рақобати солим мебошад. Рақобати солим моҳияти аслии иқтисодии бозорӣ мебошад. Жанӯз Адам Смит ба зарурати рақобати озод ва солим чиҳати пешрафти иқтисодӣ таъкид карда буд. Дар шароити муосир низ ин омил ба унвони омилҳои калидии рушди равандҳои иҷтимоиву иқтисодӣ баромад мекунад.

Баргараф намудани монополия дар тамоми бахшҳои иқтисодӣ, рафъи монеаҳои маъмурӣ ва коррупсия, таҳкими дастгирии молиявии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хурд ва миёна, фароҳам овардани шароитҳои баробар ба субъектҳои мухталифи иқтисодӣ, таъмини дастрасии баробар ба захираҳо ва амсоли он аз шартҳои муҳими таъмини рақобати солим ба шумор меравад [3, с.24].

Ҳамин тавр, таъсири мутақобили навоарӣ ба рақобатпазирӣ ва рақобатпазирӣ ба навоарӣ шарҳ дода мешавад.

Самаранокии дастгирии давлатиро муносибати ҳамгироӣ ба ташкилот муайян мекунад. Инчунин, шаклҳо ва усулҳои сершумори дастгирии мақомоти ҷумҳуриявӣ (марказӣ) ва минтақаро ба назар гирифтани зарур аст. Таҳлили таҷрибаи кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар ин самт нишон медиҳад, ки талаботи асосии методологӣ дар ташаккули сиёсати давлатии дастгирии тиҷорати навоарӣ инҳоянд:

- манъи концентратсия аз ҳад зиёд дар ихтиёри як шӯбаи тамоми захираҳои барои ин мақсадҳо ҷудошуда;

- чудо кардани самтҳои афзалиятноки тиҷорати хурди инноватсионӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди он.

Гузариши иқтисодиёт ба роҳи инноватсионии рушд дар шароити дохилӣ аҳамияти фавқуллоддаи ҳамкориҳои тиҷорати хурд ва бузургро тақозо мекунад. Ин, дар навбати худ, зарурати таҳкими робитаҳои воқеии байни фаъолони раванди инноватсиониро ба миён меоварад ва имкон медиҳад, ки таҳқиқоти илмӣ, коркардҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва равандҳои истеҳсоли ба танзим дароварда шаванд. Ин намуди ҳамкорӣ бо хусусиятҳои хоси худ вобаста ба манфиатҳои корпоративӣ ва ҳамгироии инноватсионии ҳама гуна ташкилот, новобаста аз андозаи онҳо тавсиф карда мешавад. Марҳилаи рушди муосири ҷаҳонӣ бо суръатҳои суръатноки пешрафти илмӣ-техникӣ ва дараҷаи баланди интеллектуалии омилҳои асосии истеҳсолот тавсиф карда мешавад. Дар ин замина ташкили муҳити мусоиди инфрасохтори тиҷоратикунони технологияҳо аз аҳамияти муҳим бархурдор мебошанд.

Инкубаторҳои тиҷорӣ (бизнес-инкубаторы) ташкилотҳо ё барномаҳои мебошанд, ки барои дастгирии субъектҳои иқтисодӣ дар фаъолияти наововаронаи онҳо пешбинӣ шудаанд. Бо пешниҳоди захираҳо, хидматҳо ва машваратҳои коршиносон, онҳо ба ширкатҳои нав дар бартараф кардани мушкилоти аввалия ва муваффақ шудан ва рушд кӯмак мерасонанд. Инкубаторҳо одатан дар марҳилаҳои аввали рушди тиҷорат фаъоланд ва ҳадафи асосии онҳо зиёд кардани имконияти зинда мондан ва афзоиши ин ширкатҳо мебошад. Аз муҳимтарин вазифаҳои инкубаторҳо метавона ба машварат ва роҳнамоӣ, дастрасӣ ба мураббӣ ва мушовирон бо таҷриба дар соҳаҳои гуногун, аз қабيلي маркетинг, молия, технология ва ҳуқуқшиносӣ ишора кард (ҷадвали 1.2.2):

Ҷадвали 1.2.2 Хизматрасониҳои бизнес-инкубаторҳо

Намуди дастгирӣ	Ҳадамоти асосӣ
-----------------	----------------

Маъмурӣ	- барқарор кардани робитаҳо байни стартапҳои резидентӣ ва сармоягузори эҳтимоли. - мусоидат дар ҷалби маблағгузори
Инфрасохтори	- ҷойҳои кори ва утоқҳои вохӯри (интернет / пайвасти телефон). - таҷҳизот (ҳам барои гузаронидани таҷрибаҳо/тадқиқотҳо ва ҳам таҷҳизоти идоравӣ).
Машварат (ҳам аз ҷониби коршиносони худи бизнес-инкубатор ва ҳам аз ҷониби соҳибкорон ва мутахассисоне, ки бо онҳо ҳамкорӣ мекунанд)	- маркетинг ва таблиғ. - андоз ва баҳисобгирии муҳосибӣ. - бақайдгирии ҳуқуқӣ. - ҳифзи моликияти зеҳнӣ/иҷозатномадиҳӣ. - интихоби модели бизнес ва рушди тиҷорат (курси «100 рӯзи аввал» ва ғайра). - омӯзиш ва семинарҳо, гузаронидани курсҳои омӯзишӣ, семинарҳо ва семинарҳо барои тақмили ихтисоси соҳибкорон. - дастрасӣ ба маблағгузори: кӯмак дар ҷалби сармоя тавассути ҷалби сармоягузори, сармоягузори; - дастгирии техникӣ ва инфрасохтори; - таъмини дастрасӣ ба нармафзор ва технологияҳои зарурӣ. - дастгирии ҳуқуқӣ ва маъмурӣ: кӯмак дар масъалаҳои ҳуқуқӣ, бақайдгирии ширкат, гирифтани иҷозат ва дигар равандҳои маъмурӣ.

Сарчашма: Дар асоси монографияи Зараменских Е.П. Коммерциализация технологий / Монография. - Новосибирск, 2014. Издательство: ЦРНС. – 125 с. аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Модели алоҳидаи инкубатсия Entrepreneurship in Residence ("Соҳибкорӣ дар як ширкати калон") номида мешавад. Навоварон дар доираи як ширкати калон/фонди сармоягузори бо истифода аз тамоми захираҳои худ ҷиҳати дастрасӣ ба ғояҳои навоварона кор мекунанд. Дар навбати худ, ин ширкатҳо, ба ғайр аз натиҷаҳои тадқиқот / таҳияи мавзӯ, ҳуқуқи аввал ба интихобро мегиранд.

Марказҳои истифодаи муштарак воҳидҳои мутамаркази функционалии ташкилотҳои илмӣ ва таълимӣ мебошанд, ки дастрасии бисёркорбаронро ба таҷҳизот ва технологияҳо таъмин намуда, ба истифодабарандагон хизматрасонии таълимӣ, машваратӣ ва экспертиро

пешкаш мекунанд. Маркази маъмулии истифодаи коллективӣ як воҳиди алоҳидаи сохтори ташкилот мебошад, ки дорои ҳайати шахсӣ, таҷҳизот ва биноҳои корӣ мебошад. Ин марказҳо хароҷоти худро тавассути пардохтҳои, ки аз муштарӣни хидматҳои муштарак гирифтаанд ё тавассути грантҳои тадқиқотӣ мепӯшонанд.

Дар шароити кам шудани маблағгузори давлатӣ ба базаи моддию техникий илм нақши марказҳои истифодаи муштарак меафзояд. Ин модели дастрасии муштарак ба таҷҳизоти замонавӣ ва хидматрасонии баландихтисос ба гурӯҳҳои олимони имкон медиҳад, ки таҷҳизот, бартариятҳо ва имкониятҳои маркетингии ширкатҳои тиҷоратӣ, донишгоҳҳо ва марказҳои илмиро самаранок истифода баранд, яъне аз имкониятҳои тиҷоратикунони навоариҳои худ бархурдор гарданд.

Намуди дигар ва хеле маъруфи инфрасохтори тиҷоратикунонӣ бизнес-акселераторҳо ба ҳисоб мераванд. Акселераторҳои тиҷорӣ ташкилотҳо ё барномаҳои мебошанд, ки ба барои тезтар рушд кардани ширкатҳои инноватсионӣ кӯмак мерасонанд. Ин суръатфизоҳо одатан ба ширкатҳо дар бозор тавассути таъмин намудани захираҳо, мураббигӣ, шабака ва баъзан сармоягузори кӯмак мерасонанд. Маъмулан, акселераторҳо нақшаҳои дарозмуддатдоранд (одатан аз 3 то 6 моҳ), ки дар он ширкатҳо барои таҳияи маҳсулот, ҷалби сармоя ва рушди тиҷорат шадидан кор мекунанд. Аз ҷониби дигар баъзе акселераторҳо бар ивази гирифтани саҳмияҳои ширкат сармояи ибтидоиро пешниҳод мекунанд. Дар шароити кунунӣ ва дар мисолои кишварҳои рӯ ба инкишоф ин одатан аз 20 то 100 ҳазор доллар аст. Яке аз дигар хизматҳои акселераторҳо менторинг аст, яъне дастрасӣ ба мураббӣни ботаҷриба, аз ҷумла соҳибкорони муваффақ, сармоягузoron ва мутахассисони соҳа, ки ширкатҳои инноватсионӣ ба маслиҳат медиҳанд.

Қобили қайд аст, ки акселераторҳо аз имкониятҳои шабакавии худ

истифода бурда барои муошират бо сармоягузoron, шарикони тиҷоратӣ ва дигар соҳибкорон шароит фароҳам меоваранд. Баъзе акселераторҳо фазои муштаракро ройгон ё бо нархи арзон таъмин мекунанд.

Акселераторҳо ба рушди босуръат ва омода кардани ширкатҳо барои ҷалби сармоя нигаронида шудаанд. Барномаҳо кӯтоҳ ва кӯтоҳанд. Аммо инкубаторҳо бештар ба таҳияи ғоя ва маҳсулот дар марҳилаҳои аввал тамаркуз мекунанд ва барномаҳо одатан дарозтар ва сустраранд.

Камбудихои акселераторҳо инҳоянд:

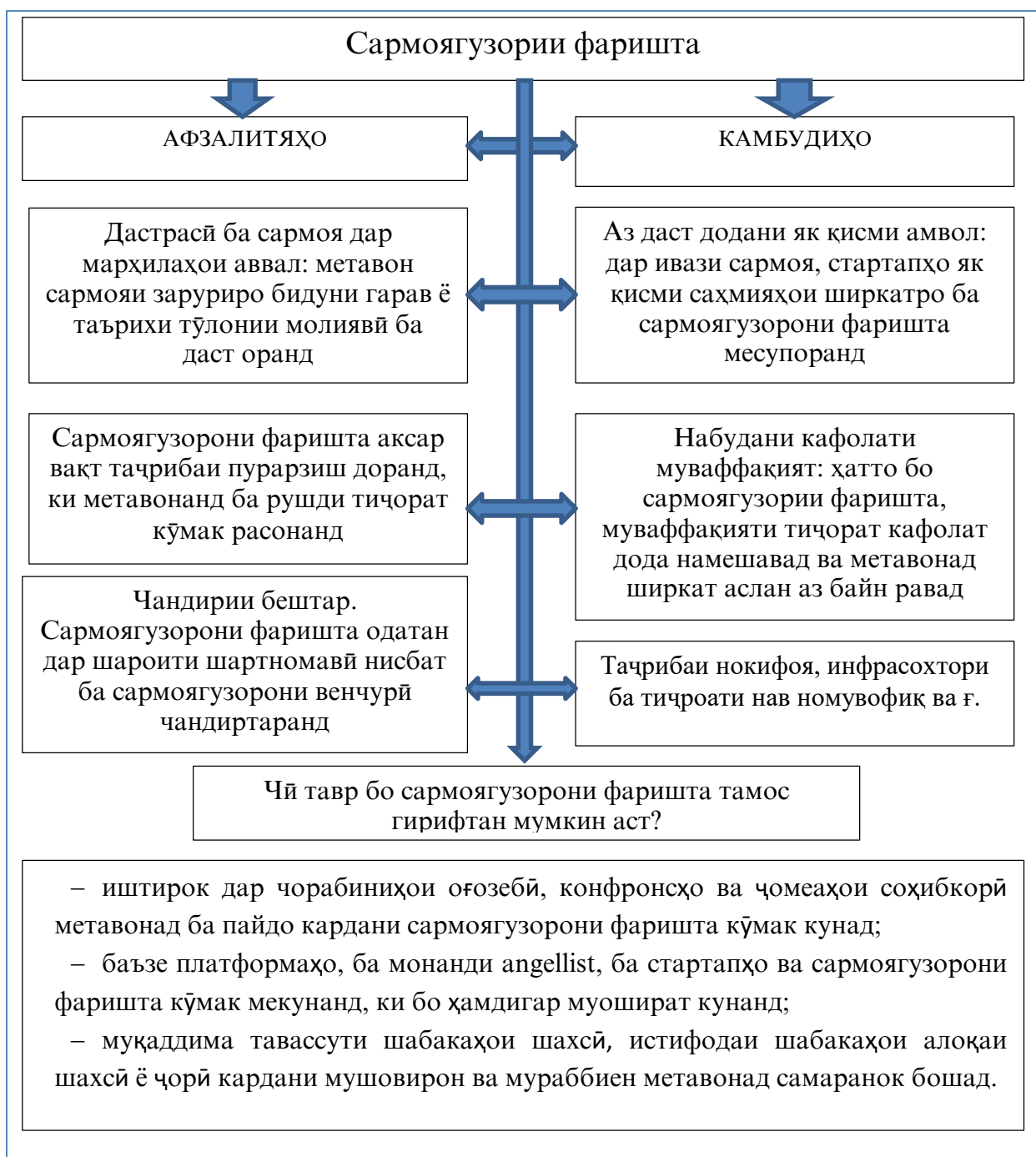
- аз даст додани як қисми саҳмияҳои ширкат;
- фишори аз ҳад зиёд барои рушди босуръат, ки шояд барои баъзе ширкатҳо мувофиқ набошад;
- рақобати шадид барои иштирок дар барномаҳои маъруф.

Бояд гуфт, ки сармоягузoronи фаришта одамон ё гурӯҳҳои мебошанд, ки сармояи худро мустақиман ба тиҷорати хурд сармоягузорӣ мекунанд. Ин сармоягузoron одатан дар марҳилаҳои аввали рушди тиҷорат ворид мешаванд ва бар ивази саҳмияҳо ё саҳмияҳо дар ширкат сармояи заруриро таъмин мекунанд. Илова ба маблағгузорӣ, сармоягузoronи фаришта аксар вақт таҷриба, робита ва дониши худро барои кӯмак ба рушди тиҷорат истифода мебаранд.

Хусусиятҳои сармоягузoronи фаришта аз он иборат аст, ки ин сармоягузoron одатан дар марҳилаҳои аввали ташаккули тиҷорат қарордоранд, вақте ки сармоягузорӣ хавфи баланд дорад ва дастрасӣ ба дигар манбаъҳои маблағгузорӣ, ба монанди қарзҳои бонкӣ ё сармояи венчурӣ душвор аст. Аз ҷониби дигар, сармоягузoronи фаришта одатан миқдори нисбатан камро сармоягузорӣ мекунанд (аз даҳ ҳазор то сад ҳазор доллар). Ин сармоягузoron сатҳи баланди хавфро қабул менамоянд. Онҳо дар марҳилаҳои аввали тиҷорат сармоягузорӣ мекунанд, аммо дар сурати муваффақ шудани тиҷорат фоидаи назаррас ба даст меоранд.

Ҳамчунин бисёре аз сармоягузoronи фаришта ба ғайр аз

маблағгузорӣ ҳамчун мушовир ё мураббӣ амал мекунад ва таҷрибаи худро барои пешбурди тиҷорат истифода мебаранд. Онҳо усулҳои ҳавасмандгардонии гуногунро истифода мебаранд. Масалан, баъзе сармоягузориҳои фаришта аз сабаби таваҷҷӯҳ ба соҳибкорӣ ё дастгирии ғояҳои инноватсионӣ сармоягузорӣ мекунад, дар ҳоле ки дигарон фоидаи баланди молиявӣ меҷӯянд. Аслан, тафовут байни сармоягузориҳои фаришта ва сармоягузориҳои венчурӣ (Venture Capital) дар он аст, ки сармоягузориҳои фаришта одатан дар марҳилаи хеле барвақт (марҳилаи ибтидоӣ) ворид мешаванд, дар ҳоле ки сармоягузориҳои венчурӣ дар марҳилаи баъдӣ (марҳилаи афзоиш) сармоягузорӣ мекунад. Аммо сармоягузориҳои фаришта нисбат ба сармоягузориҳои венчурӣ камтар сармоягузорӣ мекунад. Зеро сармоягузориҳои фаришта одатан сарвати ҳолиси худро истифода мебаранд, дар ҳоле ки сармоягузориҳои венчурӣ захираҳои аз дигар ташкилотҳо ё шахсони алоҳида ҷамъоваришударо истифода мебаранд. Хусусиятҳои сармоягузориҳои фариштаро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст (расми 1.2.3).

Расми 1.2.3 Хусусиятҳои сармоягузории фаришта (таҳияи муаллиф)

Ҳамин тавр, захираҳои зеҳнӣ дар якҷоягӣ бо технологияҳои нав дурнамои рушди иқтисодиётро муайян мекунанд, ки ин нишондиҳандаи истиқлолияти иқтисодӣ, неқӯаҳволии кишвар ва рушди устувори иқтисодиёти миллӣ мебошад. Воридшавии устувори онҳо ба системаи муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ба шумор меравад. Вазифаи асосии ин ҳамкориҳо беш аз пеш ба самти эҷоди навовариҳои технологияи татбиқи

ҷаҳонӣ табдил меёбад, ки бозорҳои умедбахши байналмилалӣи фурӯш доранд. Механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар соҳаи иқтисодиёт доираи нисбатан васеи моделҳои концептуалиро талаб менамояд.

Тиҷоратикунонии инноватсия омили асосии рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Ин раванд на танҳо ба эҷоди сарват ва шуғл, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ, диверсификатсияи иқтисодиёт ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад. Барои ноил шудан ба ин имтиёзҳо сиёсати дастгирӣ, сармоягузорӣ ба таҳқиқот ва рушд ва ҳамкорӣ байни бахшҳои гуногун зарур аст.

Навоарӣ дар рушд ва рушди иқтисоди миллӣ нақши муҳим мебозад. Ин раванд на танҳо ба эҷоди арзиши иқтисодӣ, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Тиҷоратикунонии инноватсия боиси эҷоди маҳсулот, хидматҳо ва технологияҳои нав мегардад, ки онҳоро дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ муаррифӣ кардан мумкин аст. Ин ба афзоиши ММД ва рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Аз дигар тараф, тиҷорати навоариҳо ба корхонаҳо ва соҳаҳо кӯмак мекунанд, ки дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ рақобатпазиртар бошанд. Ин махсусан дар давраи ҷаҳонишавӣ ва рақобати технологӣ муҳим аст. Бояд махсус қайд кард, ки тиҷоратикунонии инноватсия ба таъсиси корхонаҳои нав ва рушди соҳаҳои нав оварда мерасонад. Ин раванд мустақиман ё бавосита ба эҷоди ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад ва сатҳи бекориро коҳиш медиҳад. Бидуни шак, навоариҳои муваффақ метавонанд сармоягузори ватанӣ ва хориҷиро ҷалб кунанд. Ин сармоягузорӣ метавонад ба рушди минбаъдаи технология ва тавсеаи иқтисодӣ оварда расонад. Маълум аст, ки тиҷоратикунонии инноватсия ба диверсификатсияи иқтисоди миллӣ низ мусоидат мекунад. Бо рушди соҳаҳои нав ва коҳиши вобастагӣ аз захираҳои анъанавӣ (ба монанди нафт ва газ), иқтисод устувортар мешавад.

Навовариҳои тиҷоратӣ одатан ба беҳтар шудани равандҳои истеҳсоли, кам шудани хароҷот ва баланд бардоштани ҳосилнокӣ оварда мерасонанд. Ин ба баланд бардоштани даромаднокии ширкатҳо ва беҳтар кардани нишондиҳандаҳои умумии иқтисодиёт мусоидат мекунад. Маҳсулот ва хидматҳои инноватсионӣ метавонанд ба бозорҳои байналмилалӣ ҳамчун содироти нав интиқол дода шаванд. Ин ба афзоиши воридоти асбур ва беҳтар кардани тавозуни савдои кишвар мусоидат мекунад. Тиҷоратикунони инноватсия ба рушди технологияҳои пешрафта ва афзоиши донишҳои техникӣ дар ҷомеа оварда мерасонад. Ин дар навбати худ ба эҷоди давраҳои нави навоарӣ ва пешрафт кӯмак мекунад. Навовариҳои тиҷоратӣ метавонанд дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ, аз қабилӣ ифлосшавӣ, норасоии захираҳо ва тағйирёбии иқлим кӯмак кунанд. Ин ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ ва устувории экологӣ оварда мерасонад. Тиҷоратикунони бомуваффақияти инноватсия ба таҳкими экосистемаи инноватсионии кишвар мусоидат мекунад. Ин экосистема донишгоҳҳо, марказҳои тадқиқотӣ, стартапҳо, ширкатҳои калон ва ҳукуматро дар бар мегирад, ки дар якҷоягӣ ба эҷод ва рушди навоарӣ мусоидат мекунанд.

§1.3. Таҷрибаи хориҷии механизми тиҷоратикунони навоарӣ

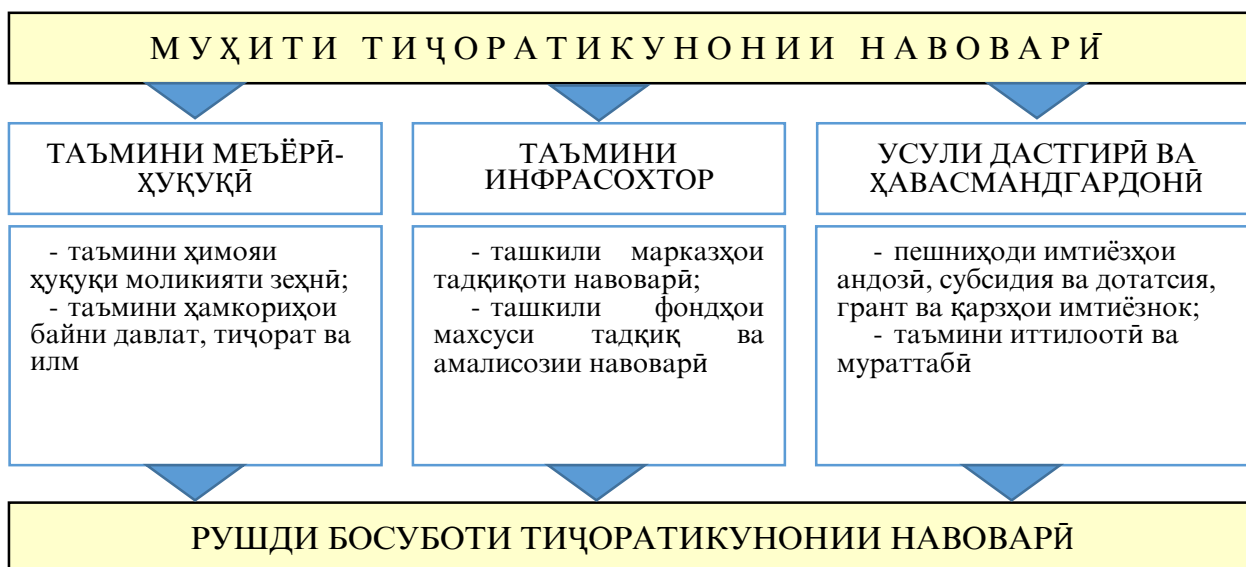
Муаммои тиҷоратикунони навоарӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалталаб дар тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Маҳз тавассути тиҷоратикунони навовариҳо, аксари кишварҳои мутараққӣ тавонистанд дар бозори байналхалқии маҳсулоти технологӣ мақоми ба худ муносибро ишғол намоянд, ки ин нишонаи муваффақ гардидан ба натиҷаҳои тиҷоратикунони навоарӣ дар асоси самаранок истифода бурдани механизмҳои танзими он мебошад.

Омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки роҳи услуҳои пешқадами танзим ва ҳавасманд гардонидани фаъолияти навоарисозӣ ва тиҷорати он дар кишвари мо ба роҳ монда шавад. Дар

баробари ин бояд хусусиятҳои хоси инкишофи иқтисоди миллӣ, шароити маҳал, нерӯи захиравӣ ва муҳити иҷтимоиву иқтисодии кишвари мавриди таваҷҷӯҳ ба назар гирифта шавад. Бояд гуфт, ки кишварҳои пешрафтаи ҷаҳони муосир дар мавриди тиҷоратикунони навоариҳо таҷрибаи ғанӣ андӯхтаанд ва омӯзиши таҷрибаи ин давлатҳо албатта дар шароити кишвари мо хеле муассир хоҳад буд.

Барои инкишофи раванди навоарӣ дар бозор ҳар як кишвари пешрафта муҳити тиҷорати навоари ба худ хос дошта, вобаста ба шароити институтсионалӣ, аз ҷумла вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар омилҳо ба таври кулӣ фарқ мекунанд. Вале механизмҳои, ки бо дарназардошти талаботи ҷаҳонӣ барои ташаккул додани муҳити тиҷорати навоарӣ таҳия шудаанд, дар аксари кишварҳои ҷаҳон якхела истифода гардида, фарқиятҳои кам доранд. Механизмҳои асосие, ки дар ҷаҳон барои ташаккул ва истифодаи тиҷоратикунони навоариҳо истифода мегарданд, дар расми 1.3.1 оварда шудааст.

Расми 1.3.1. Механизмҳои ташаккулёбии муҳити тиҷоратикунони навоарӣ

Сарчашма: Дар асоси адабиёти зерин таҳия гардидааст [157, 212].

Механизми аз ҳама муҳим барои ҳалли мушкилоти тиҷоратикунони навоарӣ ва ҷорӣ намудани маҳсулоти навоарӣ дар

бозор, ин санадҳои меъериву ҳуқуқи вобаста ба навоарӣ, ки дар асоси санадҳои дахлдори қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъерии ҳуқуқӣ, шартномаҳои байналмилалӣ (аз ҷумла раванди тиҷоратикунонии навоарӣ) амал мекунанд, ба ҳисоб меравад. Аммо, албатта, ин санадҳо дар кишварҳои мухталиф ба таври гуногун истифода мегарданд, ки аз характери рушди иқтисодии ин кишварҳо вобаста мебошад. Вобаста ба ин, мо кишварҳои дар заминаи тиҷорати навоарӣ ба муваффақияти муайян ноил гардидаро ба се дастаи асосӣ ҷудо намудаем, ки дар идома бо тартиби хос ба омӯзиши таҷрибаи онҳо мепардозем.

Гурӯҳи якумро кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ташкил медиҳанд, ки ба он умдатан (аз нигоҳи рушди тиҷорати навоарӣ) Олмон, Британияи Кабир, Финляндия, Шведсия, Фаронса ва Ҳолланд дохил мешаванд. Албатта, дигар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ низ дар бахши тиҷорати навоариҳо комёбиҳои назаррас доранд, вале таҷрибаи онҳо аз дағар кишварҳои минтақаи мазкур зиёд фарқ намекунанд.

Дар Олмон донишгоҳҳо ҷиҳати тавлиди дониш бо ҳам ҳамкорӣ менамоянд. Дар ин кишвар 346 донишкадаи олий мавҷуд буда, 170-тои онҳо дар соҳаи илмҳои амалӣ ба кори таълимӣ ва таҳқиқотӣ машғуланд. Донишгоҳҳо барои тадқиқот тарҳрезӣ шудаанд, онҳо наметавонанд дар як вақт ба фаъолияти маркетингӣ ва тиҷорат машғул бошанд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки донишгоҳҳои Олмон ба тиҷорати навоарӣ машғул нестанд. Онҳо фановариҳои навро ба марказҳои омӯзиш интиқол медиҳанд, ки дар сохтори таркибии ширкатҳо фаъолият менамоянд. Дар марказҳои омӯзишӣ имконоти ба истеҳсолот баровардани навоариҳои пешниҳодшуда баррасӣ мешаванд. Ба ҳисоби миёна аз 500 лоиҳаи навоарӣ яке ба истеҳсолот роҳ меёбад. Дигар навоариҳо барои истеҳсолоти оянда пешбинӣ мешаванд ва ё дар ҷараёни истеҳсоли навоариҳои дигар чун замина хизмат мекунанд.

Ду провайдери асосии хидматрасонии интиқоли фановариҳо дар Олмон “Чамбияти Фраунгофер оид ба пешбурди таҳқиқоти амалӣ” ва “Сандуқи Штейнбейс” мебошанд. Чамбияти Фраунгофер асосан ба фаъолияти тадқиқотӣ ва конструкторӣ машғул аст, Сандуқи Штейнбейс бошад бо мизоҷон кор мекунад. Чамбияти Фраунгофер ва Сандуқи Штейнбейс бо ширкатҳои пурқуввати тиҷоратӣ ҳамкориҳои зиҷ доранд: онҳо медонанд, ки бозор чӣ гуна инкишоф меёбад, кадом тамоюлҳо дар он ба вуҷуд меоянд, системаҳои банақшагирии истеҳсолот доранд [159, с.28].

Солҳои охир воситаи нави ҳамгирии фаъолияти инноватсионӣ, таълимӣ ва тадқиқотӣ бо номи “Платформаи кушодаи инноватсионӣ” васеъ паҳн шудааст. Платформаи мазкур механизми ҳамоҳангсозии равандҳои ҳамкориҳои илм ва истеҳсолот тавасути тиҷоратикунони ро таҷассум намуда, фазои сифатан нави ҳамкориҳои байни соҳаҳои илм, маориф ва тиҷоратро фароҳам меорад. Ин моделро ба таври дигар “Секунҷаи дониш” низ меноманд. Айни ҳол чунин модели ҳамкорӣ дар Финляндия нисбатан инкишоф ёфтааст. Ба вижа аломатҳои нисбатан барҷастаи онро дар минтақаи Тампере дар мисоли ҳамкориҳои донишгоҳҳо, ширкатҳои тиҷоратӣ ва марказҳои тадқиқотӣ баръало дидан мумкин аст. Хусусиятҳои умдатарини чунин модели ҳамкориро ба таври зерин метавон тавсиф кард.

Ҷадвали 1.3.1 Бартариятҳои модели “Секунҷаи дониш” дар бахши тиҷоратикунони навоарӣ

БАРТАРИЯТ	САМАРА
ТАМАРКУЗ БА АРЗА	Бо тавачҷӯҳ ба зарфият ва тавоноии марказҳои тадқиқотӣ лоиҳаҳои навоарӣ ба нақша гирифта мешаванд. Барои дар амал татбиқ намудани он маблағҳои зарурӣ аз сарчашмаҳои мухталиф ҷамъоварӣ мешаванд. Масъулини иҷроии лоиҳа барои иҷроии амалҳои худ муваззаф шуда доираи вазифаҳои тарафҳои мухталиф муайян мешаванд.
ТАМАРКУЗ БА ТАҚОЗО	Дар ин равиш тақозо дар ҳоли ҳозир ва барои соҳаи наздик пешгӯӣ мешавад. Натиҷаи пешгӯиҳо ба баланд бардоштани самаранокии бахши давлатӣ тавассути

	хариди маҳсулоти инноватсионӣ, оммавӣ гардонидани фаъолияти инноватсионӣ ва ба кор андохтани нерӯи аҳолии босавод, такмили механизмҳои идоракунии моликияти зеҳнӣ дар ширкатҳо ва донишгоҳҳо мусолидат менамояд.
ТАМАРКУЗ БА ИСТЕҲСОЛОТ	Секунҷаи дониш асосан дар муҳити кластерҳои минтақавии саноатӣ арзӣ ҳастӣ мекунад. Ин кластерҳо ҳомии асосии донишгоҳҳо ва марказҳои тадқиқотӣ ба шумор мераванд. Навовариҳо бештар барои эҳтиёҷоти истеҳсолии онҳо банақша гирифта мешавад ва амалӣ мегардад.
ТАМАРКУЗ БА ВУСЪАТИ БОЗОР	Секунҷаи дониш ба инкишофи бозор нигаронида шудааст. Пеш аз ҳама бозорҳои мамлакатҳои ҳамҷавор, баъдан кишварҳо ру ба инкишоф мавриди омузиш ва экспансия қарор мегиранд. Ҳаҷми зиёди истеҳсоли молу хадомоти инноватсионӣ аз вижагиҳои ин равиш мебошад.
ТАМАРКУЗ БА КОРҲОИ ИЛМИЮ ТАДҚИҚОТӢ ВА ОЗМОИШИВУ КОНСТРУКТОРӢ (НИОКР)	Инфрасохтори корҳои илмию тадқиқотӣ ва озмоишӣ конструкторӣ пайваста дар ҳолати таҷдид ва азнавсозӣ аст. Аз тарафи дигар Финляндия кишварест, ки ба омода намудани муҳандисони сатҳу соҳаҳои мухталиф шуҳратёр мебошад. Мувофиқ бо модели “Секунҷаи дониш” омода намудани мутахассисони баландпоя, пеш аз ҳама муҳандисони фановариҳои электронӣ, ва ҷалби онҳо ба корҳои илмию тадқиқотӣ ва озмоишӣ конструкторӣ аз афзалиятҳои фаъолияти тиҷоратикунонии навовариҳои шинохта шудааст.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Дар Финляндия ба тиҷоратикунонии навовариҳо аҳамияти зиёд дода мешавад. Метавон қайд кард, ки хусусиятҳои системаи тиҷоратӣ навогарӣ дар Финляндия инҳоянд [37, с.92]:

- ташкили марказҳои тиҷоратикунонӣ бо паркҳои саноатӣ;
- маблағгузори бевоситаи лоиҳаҳои тиҷоратикунонӣ тавассути грантҳо ва қарзҳо;
- ташкили марказҳои тиҷоратӣ ҳамчун воситаи иқтисодиёти ба содирот нигаронидашуда;
- ҳамкориҳои зичи марказҳои тиҷоратӣ бо шарикони хориҷӣ (шабакаҳо, ҷомаҳо, сармоягузoron, ширкатҳо);
- мавҷудияти тақсимооти минтақавӣ ва соҳавӣ.

Тиҷоратикунонии навоарӣ дар Британияи Кабир таърихи дуру дароз дорад. Дар ин кишвар аз қадимулайём тиҷорат яке аз манбаъҳои асосии даромади миллӣ ба ҳисоб меравад. Маълум аст, ки маҳз тавассути британиявиҳо фановариҳои нав ба машриқзамин, Ҳинд ва Чину Чопон паҳн шудааст.

Имрӯзҳо сиёсати илм, технология ва инноватсия дар Британияи Кабир тавассути “Раёсати соҳибкорӣ, инноватсия ва таҳсилоти касбӣ”, ки мақоми асосии ҳокимияти иҷроия мебошад, барои таҳия, маблағгузорӣ ва идоракунии илм ва тадқиқот дар кишвар амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин Британияи Кабир ба иқтисоди илмию технологияи мактабҳои олии ва лабораторияҳои давлатӣ ва системаи тайёр кардани кадрҳои илмӣ, муҳандисию техникӣ аҳамияти ҷиддӣ медиҳад.

Шуроҳои Тадқиқоти Британияи Кабир (RCUK), ки шарикии ҳафт шурои тадқиқотӣ дар соҳаҳои гуногуни илмро таъмин менамояд, фаъолияти бисёрҷонибаи худро дар бахши навоарӣ ва тиҷорати он босамар ба роҳ мондааст. Ин ташкилот тадқиқоти фундаменталии илмиро дастгирӣ намуда, ҳар сол миллиардҳо фунт стерлинг барои тадқиқоти бунёдӣ ва амалӣ сармоягузорӣ мекунад. Давлат ҳамаҷониба фаъолияти навҷорисозиро дастгирӣ менамояд. А.Ҷ. Ятимов қайд мекунад, ки “Механизми калидии дастгирии давлатии рушди илм ва технологияҳои пешрафта дар Британияи Кабир имтиёзҳо дар пардохти андоз ба ташкилотҳое мебошад, ки ба НИОКР машғул мебошад. Нақши муҳимро инчунин дастгирии иттилоотии фаъолияти инноватсионӣ мебозад. Бо ин мақсад агентии инноватсия, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва такмили ихтисос дар сомонаи расмӣ худ ҳаҷми калони мадорикро ҷой медиҳанд, ки онҳо метавонанд барои иштирокчиёни раванди инноватсионӣ муфид бошанд” [165, с.117].

Дар Фаронса се система мавҷуд аст, ки дар онҳо тадқиқоти бунёдӣ (фундаменталӣ) ва амалӣ роҳандозӣ карда мешавад.

Дар раванди тиҷоратикунонии навоариҳо нақши донишгоҳҳои Фаронса он қадар назаррас нест (тақрибан, 20-30%). Бештари навоариҳо натиҷаи фаъолияти марказҳои тадқиқотии илмҳои бунёдӣ мебошад. Хусусияти фарқкунандаи навоарӣ қисми асосии заминаҳои донишгоҳҳои Фаронса барои дастгирии корҳои лабораторӣ мебошад.

Дар донишгоҳҳо ва мактабҳои муҳандисӣ намудҳои гуногуни лабораторияҳо мавҷуданд. Аз ҷумла:

- ✓ лабораторияҳои тадқиқотии муштарак (UMR - Unités Mixtes de Recherche);
- ✓ лабораторияҳои тадқиқотии донишгоҳӣ (EA – Équipes d'Accueil);
- ✓ лабораторияҳои байналмилалӣ ҷамъиятӣ (LIA – Laboratoires Internationaux Associates).

Ҳамаи ин лабораторияҳо бо дастгирӣ ва танзими бевоситаи структураҳои асосии давлатӣ фаъолият мекунанд. Инчунин вақтҳои охир дар ҳудуди технопаркҳо ва технополисҳо ҷойгир кардани лабораторияҳои илмӣ донишгоҳҳо низ зуд-зуд ба мушоҳида мерасад, ки бешубҳа, ба тиҷоратикунонии натиҷаҳои навоариҳо мусоидат мекунад.

Инчунин, муассисаҳои давлатии саноатӣ ва тиҷоратӣ, ки марказҳои илмӣ миллии Фаронсаро намояндагӣ мекунанд, аз инҳо иборат мебошанд:

ADEME – экология;

CNES – кайҳон;

CEA - энергияи ҳастай;

ANVAR - Агентии миллии инноватсия.

Инҳо иттиҳодияи ҷамъиятӣ-хусусӣ ё агентҳо ва бонки венчурӣ буда, махсусан барои расонидани кӯмаки муассир ба лоиҳаҳои

ширкатҳои хурд тавассути пешниҳоди қарзи бефоиз тибқи шартнома ва бидуни шартҳои гарав ё кафолат пешбинӣ шудааст [38, с.248].

Сиёсати инноватсионии Фаронса бештар ба рушди инкубаторҳои корхонаҳои инноватсионии кишвар равона шудааст. Вобаста ба он ба тадқиқотҳои илмӣ, ки асосан бо ташаббуси муассисаҳои таҳсилоти олии дар сатҳи минтақавӣ роҳандозӣ карда мешаванд, зиёдтар эътибор медиҳанд. Мақсади таъсиси инкубаторҳо мусоидат ба эҷоди навоариҳо мебошад, ки аз ҷониби ширкатҳои хурд барои эҷод намудани маҳсулоти нав (инноватсия) ва технология равона карда шудааст. Дар ин ҳолат, харидорони асосии маҳсулоти нав корхонаҳои хурду бузург баромад мекунанд. Яъне як механизми муназзами тиҷоратикунонии навоариҳо амал мекунад. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки аксари навоариҳо, ки аз ҷониби инкубаторҳо пешниҳод шудаанд ва тиҷоратикунонида шудаанд, ба такрористеҳсоли васеъ фаро гирифта шудаанд. Яъне дар истеҳсолот муфид будани худро собит кардаанд [38, с.251].

Дар Фаронса сиёсати андозии муназзame амал мекунад, ки ба рушди корхонаҳои инноватсионӣ равона шудааст. Инчунин, як корхонаи сармоягузори инфиродии дорои хавфи баланд (IPRR) мавҷуд аст, ки ба соҳибкорон имкон медиҳад, ба лоиҳаҳои худ сармоягузори намоянд ва таҷрибаи худро ба корхонаҳои навтаъсис интиқол диҳанд. Соҳибкоре, ки ба фаъолияти тиҷоратикунонии навоарӣ машғул мешаванд, агар ғояҳои навро ҷорӣ намояд, барои 10 сол аз андози корпоративӣ ва андози даромад озоданд. Ҳамзамон, саҳми муҳимро дар ин самт ширкатҳои стартап, ки бевосита ба навоарӣ машғуланд, мебошад. Корхонаҳо, ки ба тиҷоратикунонии навоариҳо дар Фаронса машғуланд, аз тарафи давлат дастгирии молиявӣ (субвенсия) карда мешаванд. Дар маҷмӯъ, раванди тиҷоратикунонии навоариҳоро дар Фаранса ба шакли зерин метавон тасвир кард (расми 1.3.2).

ҶАРАЁНИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ НАВОВАРӢ

Расми 1.3.2 Модели тижоратикунони навоарӣ бо усули фаронсавай

Гурӯҳи дуҷумро кишварҳои Осиёи Шарқӣ ба мисли Чопон, Чумхурии мардумии Чин, Индонезия, Сингапур ва амсоли инҳо ташкил медиҳанд. Хусусияти хоси таҷрибаи ин давлатҳо дар он мебошад, ки дар бозор сегментҳои хосро ҳадаф қарор медиҳанд ва барои дар як бахши бозор мавқеи худро мустаҳкам намудан томоми саъю кӯшиши худро сарф мекунанд. Барои ин давлатҳо сифат муҳимтарин нишондиҳандаи самаранокии фаъолияти навоарӣ ва, мувофиқан, баҳои он дар раванди тиҷорати навоариҳо мебошад.

Дар Чопон, масалан, ба бастани шартномаҳои дарозмуддат бо муштарӣён бештар аҳамият медиҳанд. Баъд аз баста шудани шартномаҳои ҳамкорӣ дар робита ба интиқоли фановариҳо, фурӯш, бурда насб намудан, кафолат ва диган хадмоти баъд аз фурӯш, ширкатҳои Чопонӣ ҳаргиз шартномаро нақз намекунанд. Ширкатҳои чопонӣ, ки ба ҳайаташон омӯзгорон (муҳаққиқон) тааллуқ доранд, бо марказҳои интиқоли технологияҳои донишгоҳҳо (TTCS) ҳамкориҳои зич доранд ва дар тиҷоратикунонии технологияҳои донишгоҳӣ кӯмак мекунанд. Илова бар ин, Ҳукумати Чопон барои хароҷоти амалиётҳои тиҷорати навоарӣ маблағи муайяни кумакпулӣ ҷудо мекунад [58,с.114].

Иқтисоди Чин дар асоси тиҷоратикунонии технология пеш меравад. Тибқи маълумоти бонки ҷаҳонӣ, иқтисоди Чин баъд аз соли 2020 аз иқтисоди ИМА пеш гузаштааст. ИМА то соли 2011 бузургтарин иқтисоди ҷаҳон буд, аммо Чин тавонист ин рекордро шикаст диҳад ва ҳамчун яке аз докталабони асоси иқтисоди бузурги олам баромад кунад. Мақомоти Чин чунин мешуморанд, ки дар замоне, ки истифодаи технологияҳои нав ва таваҷҷӯҳ ба ин бахш метавонад даромад ба даст орад, бояд ба ин бахш диққати бештар дода шавад.

Давлати Чин айни замон ба ҳашт бахши асосӣ, аз қабилӣ микроэлектроника, компютерҳо, таҷҳизоти коммуникатсионӣ, энергетикаи ҳастай, биотехнология, химия ва авиатсия ва кайҳон

тамаркуз карда, ба муҳаққиқон ё олимоне, ки дар ин соҳаҳо кор мекунад, маблағҳои назаррас ҷудо мекунад. Бахши низомӣ яке аз серимтиёзи Чин аст ва ҳамеша лоиҳаҳо ё технологияҳои наво, ки дар ин бахш муаррифӣ шаванд, истиқбол карда мешаванд.

Яке аз навоариҳои, ки Чин дар соҳаи тиҷоратикунонии технология ва натиҷаҳо кардааст, даъват кардани ширкатҳои хориҷӣ барои сармоягузори ба кишвар мебошад. Департаменти Вазорати илм ва техникаи Ҷумҳурии мардумии Чин барои муҳаққиқон маблағҳои зарурӣ фароҳам оварда бо институтҳои илмӣ-тадқиқотии донишгоҳҳо ва вазоратҳои саноат ва технология, тандурустӣ ва кишоварзӣ имтиёзҳо додааст, то ки донишгоҳҳо аз потенциали дар дигар вазоратҳо ҷойдошта истифода баранд.

Омилҳои муҳимтарини рушди тиҷоратикунонии навоариҳоро дар ҶМЧ ба таври зерин метавон хулосабанди намуд (ҷадвали 1.3.2).

Ҷадвали 1.3.2 Омилҳои муваффақияти тиҷоратикунонии навоариҳоро дар ҶМЧ

ОМИЛ	ТАВСИФ
Рақобати шадид	Дар Чин шакли солимтарин рақобат амал мекунад. Илова бар ин, шумораи зиёди аҳоли, рушди корхонаҳои хурду миёна, алоқамандии зич бо ширкатҳои хориҷӣ сатҳи рақобатро дар Чин хеле боло мебарад. Вобаста ба ин, тиҷоратикунонии навоариҳо низ дар чунин шароити мураккаби рақобатӣ аз суръати баланди инкишоф бархурдор мебошад.
Соҳибкории оммавӣ	Соҳибкорӣ дар Чин машғулияти оммавӣ аст. Соҳибкорони чинӣ ҳатман ба молу маҳсулотҳои худ тобишҳои ҷузъии хусусияти навогонӣ дошта илова мекунад. Ҳамин тавр, дар як муҳити кучак ҳам навоарӣ коркард мешавад, ҳам ба истисноат ҷорӣ мешавад ва ҳам тиҷоратикунонида мешавад.
Маблағҳои бузурги давлатӣ ва хусусӣ барои тадқиқоти илмӣ	Давлат ҳомии асосии фаъолияти навоарӣ аст. Дар Чин барномаҳои махсуси густариши фаъолити навоарӣ амал мекунад, ки иҷроиши онҳо дар амал аз тарафи давлат ба тари ҷиддӣ назорат карда мешаванд. Дар доираи ин барномаҳо маблағҳои бузурги молиявӣ барои соҳибкорони навоар, тадқиқоти бунёдӣ ва тиҷоратикунонӣ пешбинӣ шудаанд.
Мутобиқшавии зуд ба мартабаҳои нави	Соҳибкорони чинӣ қобилияти зуд ба муҳити атроф мутобиқ шуданро доранд. Дар шароити кунунӣ, ки

технологӣ (технологический уклад)	фановариҳои иттилоотӣ ва истеҳсоли зуд тағйир меёбанд, соҳибкорони чиниро водор менамояд ки ҳамеша ба ин дигаргуниҳо омода бошанд. Ва дар ин самт онҳо шояд аз ҳама пешсаф бошанд.
Бозори бузург	Чин дар дохили кишвар бозори бузургро дар ихтиёр дорад. Аз ҷониби дигар, соҳибкорони чинӣ дар тамоми минтақаҳои олам тичорат ва доду гирифт доранд яъне имруз бозори аз ҳама бузургро Чин дар ихтиёр дорад. Аз ин рӯ, бозори бузургтарини тичоратикунонӣ ҳам дар ихтиёри Чин аст.
Равиши даромад меҳвар	Хусусияти муҳимми фаъолияти навоарӣ ва соҳибкорӣ дар Чин таваҷҷуҳ ба даромад ва фоида аст. Фаъолияте, ки даромади ночизе ҳам дошта бошад, аз мадди назари соҳибкорони чинӣ дур намонад.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Индонезия ва Сингапур низ аз кишварҳои аз нигоҳи навоарӣ пешрафта ба ҳисоб мераванд. Тичорати навоарӣ дар ин кишварҳо низ дар пайравӣ ба Ҷопон ва Чин барномарезӣ шудааст.

Қисмати сеюми кишварҳоро кишварҳои пасошуравӣ дар бар мегиранд, ки ба таври мухтасар дида мебароем.

Ҷумҳурии Беларус яке аз кишварҳои нисбатан пешрафтаи ИДМ ба ҳисоб меравад. Асоси сиёсати инноватсионии Ҷумҳурии Беларусро барномаҳои мушаххасе, ки аз тарафи давлат роҳандозӣ карда мешаванд, ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Беларус “Барномаи давлатии рушди инноватсионӣ барои солҳои 2021-2025” қабул шудааст, ки аз ҷумла чорабиниҳои амалиро ҷиҳати таҳкими фаъолияти тичоратикунонии навоариҳо дар бар мегирад. Ҳадафи асосии ин барнома муаррифии маҳсулоти инноватсионии Ҷумҳурии Беларусро ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирии он дар бозорҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Сиёсати давлатии инноватсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Беларус аз тарафи давлат танзим ва роҳандозӣ карда мешавад. Яъне давлат дар ин самт хеле фаъол мебошад. Имрӯзҳо яке аз самтҳои асосие, ки Ҷумҳурии Беларус ба таври ҷиддӣ пайгирӣ менамояд, ин такмили низоми тичоратикунонии инноватсия бо

таваҷҷӯҳ ба баромадан ба бозорҳои Осӣё ва Африқо мебошад. Дар ин замина рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ илмию техникӣ ва инноватсионӣ, тақмили сиёсати кадрӣ дар соҳаи инноватсионӣ мунтазам бозбинӣ мешавад [39, с.65].

Аммо таъмини иҷрои самтҳои дар боло зикршуда дар сурати рушди дурусти инфрасохтор имконпазир аст. Дар солҳои охир мавқеи Беларус дар шохиси глобалии инноватсионӣ боз ҳам мустаҳкамтар шуд. Тибқи маълумоти соли 2020, Беларус дар раддабандии 64-ум ва дар байни 37 кишвари даромади миёна дар ҷои 18-ум ва дар байни 37-ум қарор дорад [9].

Аз тарафи дигар дар Беларус мушкилоти рушди инноватсионӣ вуҷуд дорад, ки хусусияти тақмилёбӣ ва рушдро дорад. Ботеновская Е. [6], омилҳои рушди инноватсионии Ҷумҳурии Беларус ва тиҷоратикунонии онро метавонанд маҳдуд кунанд, ба таври зерин тасниф намудааст:

- омилҳои структурӣ ва иқтисодӣ дохил мешаванд. Онҳо ба ташаккули рушди моликияти зеҳнӣ ва пайдоиши навоарӣ таъсир мерасонанд.

- омилҳои ташкилӣ, аз қабилӣ суғуст инкишоф ёфтани инфрасохтори инноватсионӣ, таъминоти нокифояи ҳуқуқии фаъолияти илмию техникӣ ва инноватсионӣ, нарасидани кадрҳои баландихтисос ва ғ.

- омилҳои молиявӣ, ки аз тарафи давлат ё секторҳои хусусӣ чиҳати сармоягузориҳои корҳои навоарона сарф мешаванд.

Ҷазои мусоиди инноватсионӣ барои фароҳам овардани шароит чиҳати тиҷоратикунонии навоарӣ ҳамчун нишондиҳандаи самараноки татбиқи сиёсати инноватсионии давлат метавонад таъсири мусбӣ мерасонад.

Федератсияи Россия аз кишварҳои бонуфузи олам аст. Яке аз самтҳои асосие, ки Россия пеша кардааст, ин тиҷоратикунонии навоарӣ барои баланд бардоштани иқтисодиёти кишвар мебошад. Ин тақозо мекунад, ки иқтисодии илмии кишвар бо роҳи сармоягузорӣ ба самти навоарӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои таҳия ва татбиқи технология ва маҳсулоти нав, техникаи нав ва дигар навоариҳо амалӣ карда шаванд.

Сиёсати имрӯзаи давлат дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ тақмил додани самти хоҷагидорӣ бо таъя ба усулҳои мухталифи иқтисодӣ, ташкил намудани фазои мусоид ҷиҳати дарёфти ғояи навоаронадошта ва тиҷоратикунонии навоариҳо равона карда шудааст [2, с.112].

Дар Россия рушд ва тиҷоратикунонии инноватсионӣ бештар дар самтҳои афзалиятноки давлатӣ ба монанди истихроҷи маъдан, нафту газ, коркарди чуб, саноати нассочӣ, металлургия ва кишоварзӣ авлавиат дода мешавад. Масъалаи дуюм ин сармоягузорӣ ба инфрасохтор, ба роҳ мондани истеҳсолот ва харидорӣ намудани таҷҳизот инчунин тақмилдодани соҳаи маркетингӣ мебошад.

Дар иқтисодиёти Россия соҳаҳои ҳастанд, ки аз ҷиҳати рушди инноватсионӣ умедбахшанд. Инноватсия аксар вақт сармоягузориҳои калонро талаб мекунад. Соҳаҳои дорои ҳаҷми зарурии истеҳсолот (масалан, саноати нафту газ, энергетика, металлургия) метавонанд муҳаррики асоси барои ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва марказҳои миллии инноватсионӣ гарданд.

Солҳои охир тиҷорати навоарӣ дар Россия низ аз маъруфияти хос бархурдор шуда истодааст. Дар ин самт тақрибан пурра асоси қонунӣ ва меъёрӣ ташкил карда шудааст. Инчунин дар ин кишвари паҳновар давлат ба логистикаи тиҷорати навоариҳо аҳамияти бештар медиҳад. Интиқоли фановриҳо ба хориҷа барои Россия сол аз сол душвортар шуда истодааст.

Тибқи маълумоти оморӣ, тавозуни интиқоли фановариҳо (трансфер технологии) дар Россия манфӣ буда, дар солҳои охир тафовут то ба андозаи 150 маротиба зиёд шудааст [35, с.60]. Ҳол он ки арзиши мутлақи пардохтҳо дар Россия назар ба мамлакатҳои тараққикарда даҳ баробар кам аст. Вазъияти кунунӣ бӯҳрони системавии истеҳсоли ва технологиро таҳдид мекунад. Ин ба бисёр соҳаҳои саноат, масалан, металлургия, саноати химия, истеҳсоли хӯрокворӣ ва ғайра дахл дорад. Вазъият дар натиҷаи таҳримҳои кишварҳои Ғарбӣ ба муқобили Федератсияи Россия тезу тунд мегардад. Аз ин рӯ, самти рушд дар оянда бояд ба интиқоли технологияҳо дар дохили кишвар нигаронида шавад.

Узбекистон низ солҳои охир ба дастовардҳои муайян ноил гардидааст. Дар байн солҳои 2000 то 2016 Узбекистон сиёсати дарҳои пушидаро интиҳоб карда буд. Маҳз дар ҳамин давра иқтисоди инноватсионии кишвар ташаккул дода шуд. Корхонаҳои муштарак бо сармояи хориҷӣ бунёд гардиданд, ки ба истеҳсоли молу хизматрасониҳои хусусияти навгонӣ дошта машғул мебошанд. Баъд аз соли 2017 ва қомилан боз шудан сиёсати хориҷии Узбекистон интиқоли фановариҳо аз Узбекистон ва ба Узбекистон вузъати тоза пайдо кардааст.

Дар ин кишвар Стратегия миллии рушди илм то соли 2030 қабул гардидааст, ки афзалиятҳои зеринро дар сиёсати навҷорисозӣ дар назар гирифтааст, ки аз ҷумла инкишофи минбаъдаи тиҷоратикунони навовариҳоро инъикос менамояд:

- яқум, такмил додани системаи идоракунии дар соҳаи илм;
- дуом, такмили системаи маблағгузори илм ва фаъолияти илмӣ, инчунин диверсификатсияи манбаъҳои маблағгузорӣ;
- сеюм, тайёр кардани кадрҳои баландхисоси илмӣ ва инженерии техникӣ ва ба фаъолияти илмӣ равона намудани онҳо;
- чорум, бунёди инфрасохтори муосир барои рушди илм;

- панҷум, ташаккули муҳити муосири иттилоотӣ, ки ба рушди илм мусоидат мекунад.

- шашум, ҷустуҷӯи роҳҳои интиқоли маҳсулоти илмӣ ба хориҷи кишвар [42].

Ҳамин тавр, омӯзиши таҷрибаи хориҷии тиҷоратикунонии навоариҳо нишон медиҳанд, дар шароити кунунӣ кишварҳои мухталиф ҷиҳати босамар ба роҳ мондани интиқоли навоариҳо аз роҳу услухи зиёде истифода мебаранд. Таҷрибаи Ҷопон, Чин, Финляндия ва дигар давлатҳои пешрафта барои кишвари мо хеле муассир метавонад бошад. Аммо баро ин мо бояд аввал фазои хуби соҳибкории инноватсионии саноатиро дар кишвар ба роҳ монем. Тиҷорати саноатӣ, истифодаи эҷодкоронаи таҷрибаи дахлдори хориҷӣ бояд қисми таркибии сиёсати кулӣ дар соҳаи таҷдиди иқтисодиёти хурди кушод гардад, зеро, дар маҷмуъ, соҳибкорӣ, новобаста аз миқёси худ, раванди ягона ва ба ҳам алоқаманд мебошад. Бисёр олимон ва иқтисодчиёни Тоҷикистон бо ин хулоса розӣ ҳастанд. Нусхабардории кӯр-кӯрона ва таҷрибаи хориҷӣ ба воқеияти вазъи кунунии трансформатсионии давлати мо мувофиқат намекунад. Аз маҷмуи таҷрибаи хориҷӣ бояд танҳо он чизеро интихоб кард, ки ба хусусиятҳои мо мувофиқ бошад. Истифодаи усулҳои сиёсати давлатии рушди тиҷорати навоарӣ, ки дар боло оварда шуданд, барои ҳимояи соҳибкории навоарона дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он нақши асосӣ дошта, коркарди барномаҳои нави тиҷоратикунонии навоариро тақозо менамояд.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ЗАМИНАҲОИ АСОСӢ ВА ВАЗӢИ КУНУНИИ МЕХАНИЗМҲОИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ НАВОВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§2.1. Заминаҳои асосии рушди механизми тижоратикунони навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тоҷикистон роҳи инноватсионии рушдро ба сифати самти стратегии инкишофи иқтисоди миллӣ интихоб намудааст. Қайд намудан бамаврид аст, ки солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди босуботи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар ва беҳтар гардидани сифати зиндагонии аҳоли мушоҳида мегардад. Тоҷикистон ба шарофати имкониятҳои ҷуғрофӣ ва табиӣ худ яке аз муҳимтарин кишварҳои Осиёи Марказӣ буда, бо иқтисоди табиӣ ва иқтисодии худ дар минтақа мавқеи хоса дорад. То ба даст овардани истиқлолият, яъне то 9 сентябри соли 1991, иқтисодиёти кишвар ба нақшаҳои марказонидашудаи Маскав асос ёфта, дар таркиб Иттиҳоди шуравӣ нақши маҳдуд дошт ва дар муқоиса бо дигар ҷумҳуриҳои шӯравӣ нисбатан камтараққӣ буд. ММД-и Тоҷикистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ паस्तтарин аст. Соли 1988 ба ҳиссаи Тоҷикистон ҳамагӣ 8% ММД Иттиҳоди Шуравӣ рост омад, аз ҷумла 4% истеҳсоли саноатӣ ва 2,1% истеҳсоли кишоварзӣ, ки 8,41% - и он ба содирот ба дигар ҷумҳуриҳо рост меомад. Содироти Тоҷикистон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дохил нестанд, танҳо 9,6% -и истеҳсоли ҳолиси моддии ҷумҳуриро ташкил медед. Дар маҷмӯъ, Тоҷикистон яке аз камбизоаттарин ҷумҳуриҳои собиқ иттиҳоди шӯравӣ буда, дорои аз ҳама камтарин ММД ва даромади ҳар сари аҳоли дар байни 15 ҷумҳурӣ ба шумор мерафт.

Сиёсати иқтисодии ҳукумат ин аст, ки Тоҷикистонро аз кишвари дорои иқтисоди агросаноатӣ ба кишвари саноатӣ табдил диҳад. Метавон гуфт, ки зиёд гардидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ

бевосита бо ҷалби сармояи нав ва бунёди корхонаҳои саноатӣ алоқамандии зиёд дорад.

Аз ин рӯ, чуноне, ки маълумоти оморӣ собит менамоянд, солҳои охир дар ҳудуди мамлакат ҳаҷми сармоя нисбат ба солҳои пешин 3,5 маротиба зиёд гардида, дар соли 2023 шумораи корхонаҳои саноатӣ 3453 ададро ташкил дод, ки ин нисбати соли 2013 47,76% ё худ 1649 адад зиёд мебошад, ки шаҳодати рушди бемайлони иқтисодии саноатӣ дар таркиби иқтисодиёти миллӣ мебошад.

Ҳамчунин, аини замон инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистон аз ҳисоби рушди соҳаи савдо низ хело назаррас аст. Дар таркиби гардиши бозории истеъмолии аҳоли мавқеи асосиро савдои чакана ишғол менамояд. Мутобиқи маълумоти оморӣ гардиши савдои чакана дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 48 518,5 млн. сомонӣ, ё худ 33 647,4 млн. сомонӣ нисбати соли 2010 зиёд мебошад (ҷадвали 2.1.1).

Ҷадвали 2.1.1 Динамикаи нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2023/ 2010,%
	2010	2015	2020	2022	2023	
ММД, млн. сомонӣ	24 707,1	50 977,8	83 958,3	118 181,7	130 791,5	5,29
Аҳолии мамлакат, ҳаз. нафар	7 621,2	8 551,2	9 716,8	10 078,4	10 288,3	1,35
ММД ба ҳар сари аҳоли, ҳаз. сомонӣ	3 285,8	6 031,7	8 922,2	11 838,8	12 868,8	3,91
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар кишвар, млн. сомонӣ	11 913,0	16 925,0	32 440,0	42 988,0	46 857,0	3,93
Ҳаҷми сармоягузорӣ, млн сомонӣ	4 669,4	9 749,9	11 775,5	16 655,2	20 699,8	4,43
Ҳаҷми умумии гардиши чакана, млн сомонӣ	14 871,1	25 170,7	33 399,3	42 043,8	48 518,5	3,26
Хизматрасонии пулакӣ (бо нархи соли ҷорӣ), млн. сомонӣ	12 678,1	16 991,7	15 341,7	20 766,6	23 840,1	1,88
Шумораи корхонаҳои хурди амалкунанда, адад	3 890	5 176	4 919	4 455	4 455	114,5
Шумораи муассиса ва ташкилотҳои, ки корҳои илмӣ-техникиро иҷро менамоянд (ТКИТ), адад	56	66	82	80	80	142,8
Алоқамандии ТКИТ бо шумораи корхонаҳои хурди амалкунанда,%	1,43	1,27	1,66	1,79	1,79	80,18

Сарчашма: Дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. таҳия гардидааст [84, с.10-15].

Таҳлил нишон дод, ки аксари нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш мебошанд. Ин ҳолат гувоҳи он аст, ки дар кишвар ботадриҷ фазои мусоиди татбиқи стратегияи такмили фаъолияти навҷорисозии субъектҳои иқтисодӣ, махсусан дар самти инкишофи тиҷоратикунонии навоариҳо, фароҳам мешавад. Вобаста ба ин ҳама гуна тавсияҳои, ки ҷиҳати такмили механизми тиҷоратикунонии навоариҳо пешниҳод мешаванд, бояд чуқур омӯхта шаванд ва ба қадри имкон татбиқ шаванд.

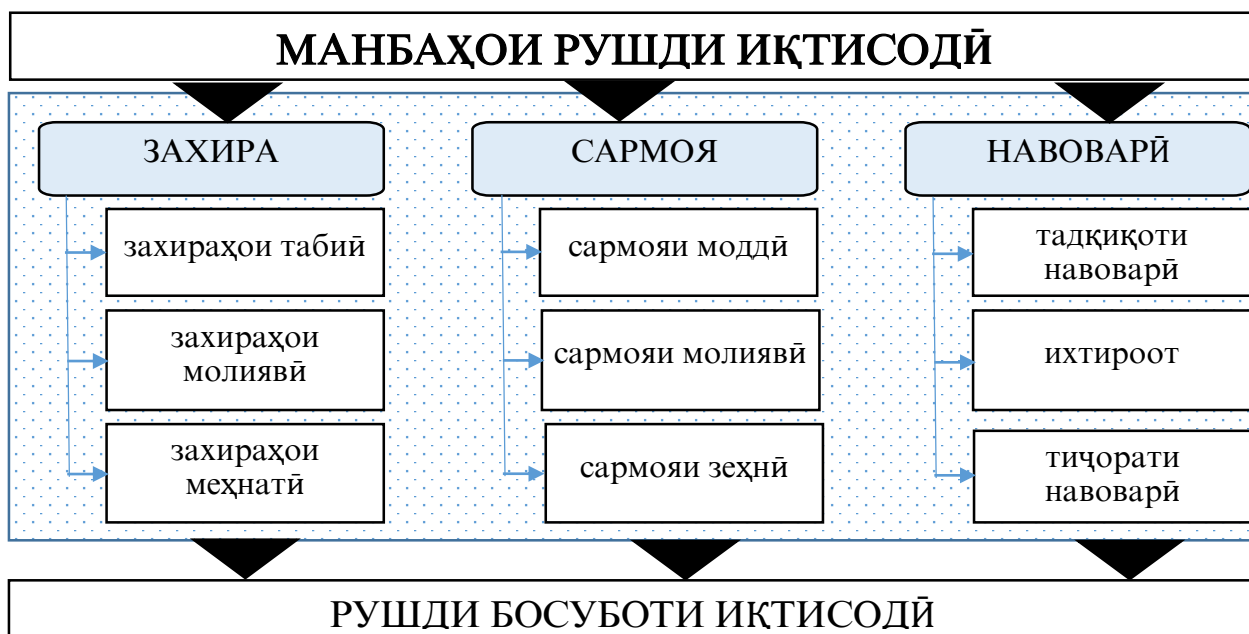
Рушди бемайлони шумораи корхонаҳои хурд, ки ҷавҳари асосии тиҷорати навоарӣ дар кишвар мебошанд, яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди босуботи иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ ва минтақаҳои он дар алоҳидагӣ маҳсуб меёбанд.

Маълумоти омории дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки шумораи корхонаҳои хурд дар давраи 2010-2023 то 50% афзоиш ёфтаанд, ки ин нишонаи баланд будани иқтидори соҳибкорӣ дар миқёси кишвар мебошад. Вобаста ба ин шарт асосии рушди механизми тиҷорати навоарӣ дар кишвар ин ҷалби соҳибкорони ватанӣ ба фаъолияти навоарӣ мебошад, ки метавонад боиси истифодаи самараноки иқтидори навоарӣ ва сарчашмаҳои нави молиягузорӣ гардад.

Дар маҷмӯъ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама самтҳои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тамоюли инкишофи мусбиро касб кардааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки вазъи иқтисодию иҷтимоии кишвар нисбати солҳои сипаригардида ба маротиба рушд намуда истодааст. Аммо ҳануз дар кишвар заминаҳои воқеии рушди иноватсионӣ ва тиҷорати самараноки навоариҳо ба вуҷуд наомадааст. Ҷудо намудани манбаҳои асосии рушди иқтисодӣ миллӣ, ки навоариҳо дар он нақши калидӣ дошта бошанд, гузаронидани тадқиқотҳои густардаро тақозо менамоянд.

Дж. Козметский [22, с.62], ки яке аз олимони маъруф дар ин соҳа мебошад, рушди устувори иқтисодиётро аз манбаҳои зерин иборат медонад (расми 2.1.1). Аммо барои ба ҳаракат даровардани манбаҳои мазкур ташаккули бозори навоариҳо шартӣ муҳимтарин мебошад. Яъне манбаҳои мазкур ҳамон вақт ба раванди самараноки такрористеҳсол фаро гирифта мешаванд, ки агар бозори мувофиқ чиҳати гардиши онҳо вуҷуд дошта бошад.

Расми 2.1.1. Манбаҳои асосии рушди иқтисодиёт

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Бозори инноватсионӣ ба фазое ишора мекунад, ки дар он ғояҳо, маҳсулот, хидматҳо ва технологияҳои инноватсионӣ пешниҳод ва талабот доранд. Бозор метавонад ҷисмонӣ (масалан, намоишгоҳҳои технологӣ ё марказҳои инноватсионӣ) ё рақамӣ (масалан, платформаҳои онлайн) бошад. Мақсади асосии бозори инноватсионӣ мусоидат ба ҳамкорӣ байни таъминкунандагони инноватсия (масалан, тоҷирон, ихтироъкорон ва ширкатҳои технологӣ) ва истеъмолкунандагон (масалан, ширкатҳо, сармоягузoron ва истеъмолкунандагон) мебошад.

Бозори инноватсионӣ ҳамчун пули байни таҳиягарони ғояҳо ва сармоягузoron ё муштарӣён хизмат мекунад ва ба рушд ва рушди технологияҳои нав мусоидат мекунад. Соҳибкорон ва ширкатҳои инноватсионӣ метавонанд тавассути ин бозорҳо сармоя ҷалб кунанд. Аз тарафе бозори инноватсионӣ ба мубодилаи дониш ва таҷриба байни иштирокчиён мусоидат мекунад. Ин фаза ҳамзамон ҳам рақобат ва ҳам ҳамкориҳои байни субъектҳои гуногунро ташвиқ мекунад.

Намудҳои бозорҳои инноватсионӣ:

- бозорҳои ҷисмонӣ ба монанди намоишгоҳҳои технологӣ, марказҳои инноватсионӣ ва технопаркҳо.

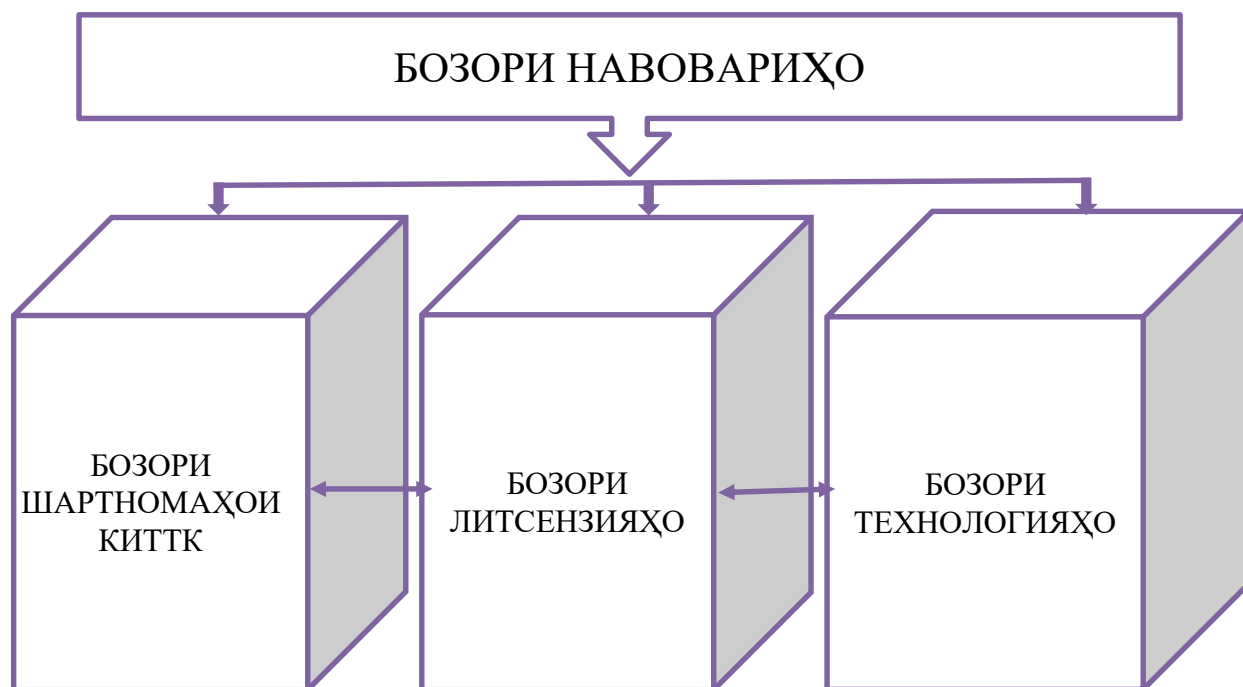
- бозорҳои рақамӣ - платформаҳои онлайнӣ мебошанд, ки ба талабот ва пешниҳоди навоарӣ нигаронида шудаанд.

- бозорҳои махсус, яъне бозорҳои махсус, ки ба соҳаҳои мушаххас нигаронида шудаанд, ба монанди технологияҳои иттилоотӣ, биотехнология ё энергияи барқароршаванда.

Водии Силикон дар ИМА ҳамчун яке аз маъруфттарин бозорҳои инноватсионӣ дар ҷаҳон шинохта шудааст. Платформаҳои краудфандинг ба монанди Kickstarter ва Indiegogo ба стартапҳо дар ҷалби маблағҳои зарурӣ кӯмак мерасонанд. Намоишҳои технологӣ, ба монанди Ces (Consumer Electronics Show), ки дар он технологияҳои наватарин намоиш дода мешаванд. Умуман, бозори инноватсионӣ дар пешрафти иқтисодӣ ва технологӣ нақши калидӣ дорад ва ҳамчун муҳаррики рушд дар бисёр соҳаҳо хизмат мекунад.

Бозори навоариҳо дар ҷумҳурии мо ҳанӯз ба таври комил ташаккул наёфтааст. Гузашта аз ин бозори тиҷорати навоариҳо ва ё бозори тиҷоратикунонии навоариҳо низ фаъолияти худро ба таври пурра шуруъ накардааст. Бояд гуфт, ки унсурҳои асосии бозори навоариҳо, чуноне, ки дар расми 2.1.2 оварда шудааст [31, с.43], дар ҷумҳурии мо ҳанӯз алоқамандии мустақим надоранд.

Расми 2.1.2 Гурӯҳбандии бозори навоариҳо
(бо таваҷҷӯҳ ба тавсифи онҳо)

Сарчашма: Аз чониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар маҷмӯъ, бояд ин унсурҳои бозори навоарӣ бо ҳам алоқамандии мустақим дошта бошанд. Аммо азбаски ҳар яки ин унсурҳо ҳанӯз худ мустақил нестанд, таъмини алоқамандии онҳо низ ғайриимкон мебошад. Бо таваҷҷӯҳ ба ин нукта, мо бештар оид ба заминаҳои инкишофи бозори навоарӣ баҳс хоҷем кард.

Хавфҳои назаррас барои дурнамои рушди макроиқтисодӣ аз вазъи номатлуби тавозуни тиҷорати байналхалқӣ, сатҳи пасти истифодаи захираҳои табиӣ, алоқамандии нокифояи корхонаҳо ва бахши бонкӣ ба миён меоянд. Идоракунии хуби макроиқтисодӣ афзалияти таъмини тасҳеҳоти зарурӣ, баланд бардоштани устувории кишвар ба таҳдидҳо ва фароҳам овардани заминаи боэътимоди рушди иқтисоди миллиро ифода менамояд. Нигоҳ доштани қурби асъори милли дар дохил ва хориҷи кишвар аз истифодаи оқилонаи иқтисодии инновационӣ вобаста мебошад [28, с.19], ки он бевосита аз кадрҳои соҳибихтисос ва кормандони илмӣ дар соҳаи инноватсия сарчашма мегирад. Ҳоло, чуноне

ки профессор С.Ҷ. Комилов қайд менамояд “Шумораи олимон ба як миллион нафар аҳолии Тоҷикистон назар ба Ўзбекистон 2,7 маротиба, назар ба Федератсияи Россия 5 маротиба ва назар ба Финландия 12 маротиба камтар аст. Масалан, Финландия бо шарофати маблағгузори афзалиятноки давлатии соҳаи илм ва бе захираҳои ашёи карбогидрат аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагӣ ба яке аз ҷойҳои аввал баромад. Кормандони баландихтисос, олимони дорои дараҷаҳои илмӣ нерӯи инноватсионии ҳама кишварҳоро муайян мекунанд. Дар айни замон, дар 75 пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз шумораи умумии кормандон 17 868 нафар, кормандони илмӣ 10304 нафар, яъне 55,6% -ро ташкил медиҳанд. Аз онҳо докторҳои илм – 794, номзадҳои илм – 2 975 нафар мебошанд” [29, с.29-34].

Таъсири таназзули иқтисодии Русия ба Тоҷикистон зарурати таъҷилии заминасозиро ба модели нави рушд таъкид мекунанд. Ҳалли мушкилоти марбут ба осебпазирии бахши молиявӣ ва таъмини идоракунии хуби бахши давлатӣ барои кам кардани хавфҳои буҷетӣ ва расонидани хидматҳо ба истеъмолкунандагон ба тариқи сарфакорӣ муҳим хоҳад буд. Ислоҳот барои фароҳам овардани муҳити тиҷоратӣ бештар бояд ислоҳоти ҳамаҷонибаи бахши давлатиро ҳамроҳӣ кунанд. Сиёсати мусоидат ба ташкили ҷойҳои нави корӣ дар бахши хусусӣ барои мусоидат ба таъмини шуғли муҳочирони бозгашта муҳим хоҳад буд. Аз тарафи дигар, коҳиши сатҳи камбизоатӣ ва таъмини сатҳи муътадили даромади аҳоли дастрасии бештарро ба имкониятҳо ва хидматҳои асосӣ, аз қабيلي маориф, об, санитария ва гармӣ фароҳам меоварад.

Ҳоло мавқеи Тоҷикистон дар радбабандиҳои ҷаҳонӣ дар самти рушди инноватсионӣ чандон мустаҳкам нест [63, с.75]. Яъне кишвари аз рӯи ин нишондиҳандаҳои муҳим ба қатори кишварҳои гуруҳи сеюм мансуб мебошад.

Дар давоми солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Ҳукумати малакат бо мақсади таҳким бахшидани рушди навоарӣ ва механизмҳои тиҷоратикунонии навоарӣ оид ба дастгирии нерӯи илмӣ, таҷдиди соҳаи илм ва ба самти ҳалли масъалаҳои муҳимми иҷтимоию иқтисодӣ равона кардани он чораҳо андешида шудаанд.

Дастгирии иқтисодии илмӣ дар Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳимест, ки метавонад ба пешрафт ва рушди кишвар дар соҳаҳои гуногуни илмӣ, технологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат кунад. Тоҷикистон дар солҳои охир шоҳиди афзоиши назарраси илм ва муҳандисӣ шудааст, аммо барои пурра истифода бурдани ин потенциал дастгирии иловагӣ ва банақшагирии бештар лозим аст. Баъзе тадбирҳои, ки барои дастгирии иқтисодии илмӣ Тоҷикистон заруранд, дар расми зер оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.1.2. - Тадбирҳои, ки барои дастгирии иқтисодии илмӣ Тоҷикистон заруранд

САМТҲО	ТАДБИРҲОИ АМАЛӢ
Молия ва сармоягузорӣ	<ul style="list-style-type: none"> – афзоиши маблағгузори тадқиқоти илмӣ: афзоиши маблағгузорӣ барои таҳқиқоти илмӣ ва лоиҳаҳои тадқиқотӣ дар донишгоҳҳо ва марказҳои тадқиқотӣ; – дастгирии ширкатҳои ба дониш асосёфта: таъмини имкониятҳои молиявӣ, қарзҳои фоизи паст ва сармоягузорӣ ба технология; – фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба лоиҳаҳои илмӣ ва техникаӣ.
Рушди инфрасохтори илмӣ-таҳқиқотӣ	<ul style="list-style-type: none"> – таҷҳизоти лабораторияҳо ва марказҳои тадқиқотӣ: таъмини таҷҳизоти муосир барои марказҳои тадқиқотӣ ва донишгоҳҳо; – таъсиси боғҳои илмӣ-техникӣ: рушди боғҳои илмӣ-техникӣ дар саросари кишвар бо мақсади осон кардани робитаҳои байни саноат ва донишгоҳҳо; – интернетӣ баландсуръат ва дастрасӣ ба захираҳои илмӣ: беҳтар кардани дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат ва пойгоҳи додаҳои байналмилалӣ илмӣ.
Дастгирии муҳаққиқон ва олимон	<ul style="list-style-type: none"> – пешниҳоди стипендия ва таҳқиқоти илмӣ: дастгирии молиявӣ донишҷӯён ва муҳаққиқон барои идомаи таҳсил ва гузаронидани тадқиқот дар дохил ва хориҷа; – таъсиси ҷойҳои корӣ мувофиқ: таъсиси ҷойҳои корӣ, ки ба таҷрибаи муҳаққиқон дар марказҳои тадқиқотӣ ва саноатӣ мувофиқанд; – ҳавасмандгардонӣ ва эътирофи олимони барҷаста: эътироми олимон ва муҳаққиқони барҷаста ва додани мукофотҳо ва ҳавасмандгардонӣ молиявӣ.

Ҳамкори байналмилалӣ	<ul style="list-style-type: none"> – рушди ҳамкориҳои илмӣ бо дигар кишварҳо: ташкил ва таҳкими ҳамкориҳои илмӣ-тадқиқотӣ бо донишгоҳҳо ва марказҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ; – иштирок дар конференсҳо ва машваратҳои байналмилалӣ: дастгирии иштироки муҳаққиқон дар конференсҳо ва машваратҳои байналмилалӣ; – ҷалби олимони тоҷик аз хориҷа: фароҳам овардани шароити мусоид барои бозгашти олимони тоҷики дар хориҷа зиндагӣкунанда ва истифодаи таҷрибаи онҳо.
Таълим ва таълими касбии кадрҳо	<ul style="list-style-type: none"> – баланд бардоштани сифати таҳсилоти олий: баланд бардоштани сифати таълим дар донишгоҳҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олий тавассути навсозии барномаҳои таълимӣ ва усулҳои таълим; – тақмили ихтисос: гузаронидани курсҳои омӯзишӣ ва семинарҳои махсус барои донишҷӯён ва муҳаққиқон; – дастгирии элитаи ҷавон: муайян ва дастгирии донишҷӯён ва донишҷӯени элита тавассути барномаҳо ба монанди олимпиадаҳои илмӣ ва фестивалҳои донишҷӯён.
Таҳияи технологияҳои нав	<ul style="list-style-type: none"> – дастгирии тадқиқот дар соҳаҳои нав: таваҷҷӯҳ ба таҳқиқот дар соҳаҳои нав, ба монанди зеҳни сунъӣ, нанотехнология, биотехнология ва энергияи барқароршаванда. – тиҷоратикунонии тадқиқоти илмӣ: мусоидат ба раванди табдил додани ғояҳои илмӣ ба маҳсулоти тиҷоратӣ ва технологияҳои дар бозор мавҷудбуда.
Эҷоди муҳити мусоид барои навоарӣ ва эҷодкорӣ	<ul style="list-style-type: none"> – коҳиши бюрократияи маъмурӣ: коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва ҳуқуқӣ барои гузаронидани тадқиқот ва пешбурди тиҷорати ба дониш асосефта; – ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ: таҳияи қонунҳо ва қоидаҳои қатъӣ барои ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ва патентҳо; – фарҳанги инноватсиониро ташвиқ кунед: фарҳанги инноватсионӣ ва қабули хавфҳоро дар ҷомеаи илмӣ ва саноатӣ ташвиқ кунед.
Нигоҳ доштан ва баргардонидан кадрҳои мутахассис	<ul style="list-style-type: none"> – фароҳам овардани шароити мусоид барои зинда мондани элита: беҳтар кардани шароити зиндагӣ ва кор барои элитаи илмӣ барои пешгирии муҳочирати онҳо ба хориҷа; – барномаҳои бозгашт: таҳияи барномаҳои махсус барои баргардонидани олимони мутахассисони тоҷик, ки дар хориҷа зиндагӣ мекунанд.
Рушди тадқиқоти амалӣ	<ul style="list-style-type: none"> – тамаркуз ба таҳқиқоти амалӣ: самти тадқиқот барои ҳалли мушкилот ва мушкилоти воқеии кишвар дар соҳаҳои нав, ба монанди тандурустӣ, муҳити зист, энергетика ва кишоварзӣ; – ҳамкориҳои байни донишгоҳҳо ва саноат: таҳкими робитаҳои байни донишгоҳҳо ва саноат барои гузаронидани тадқиқоти амалӣ ва ҳалли мушкилоти саноатӣ.
Баланд бардоштани огоҳии ҷомеа дар бораи аҳамияти илм ва технология	<ul style="list-style-type: none"> – тарғибот ва иттилоот: баланд бардоштани огоҳии ҷомеа дар бораи аҳамияти илм ва технология тавассути васоити ахбори омма ва барномаҳои таълимӣ; – ҷалби ҷомеа барои иштирок дар лоиҳаҳои илмӣ-техникӣ;

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Бо татбиқи ин қарорҳо ва дастгирии ҳамаҷонибаи иқтисодии илмӣ, Тоҷикистон метавонад ба яке аз марказҳои илмию техникӣ дар минтақа ва ҷаҳон табдил ёбад ва ба ин васила ба рушди устувор ва беҳтар шудани сифати зиндагии шаҳрвандон ноил гардад.

Азбаски коҳиши интиқоли маблағҳои муҳоҷирон эҳтимолан дарозмуддат хоҳад буд, муҳим аст, ки Тоҷикистон ислоҳоти сохториро амалӣ кунад, ки барои фароҳам овардани заминаи рушди фарогир дар дохили кишвар заруранд. Бо дарназардошти номуайяниҳои муҳити беруна ва фишорҳои афзояндаи дохилӣ, Тоҷикистон бояд барномаи ҳамаҷонибаи ислоҳоти сохториро барои дастгирии рушд, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ татбиқ кунад. Вазъи душвори кунунӣ бояд ҳамчун имкони равона кардани иқтисодиёт ба сӯи модели рушди иқтисодии миллӣ баррасӣ карда шавад. Барои нигоҳ доштани ҷараёни интиқоли маблағҳо ва афзоиши онҳо бояд чораҳои таъхирнопазир андешида шаванд. Зеро интиқоли маблағҳои муҳоҷирон манбаи асосии рушди соҳибкори хурду миёна ва аз тариқи он рушди инноватсионии кишвар мегардад.

Имрӯзҳо ҳиссаи иқтисодиёти навоарӣ дар ММД-и давлатҳои мутараққӣ то 40-50% ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, соли 2022 ҳамагӣ 0,83% аз маҷмуи умумии хароҷот ба илм равона гардидааст [85, с.144]. Саноати истихроҷи мамлакат бо сабабҳои объективӣ хело рушд кардааст. Аз ин рӯ ҳатто бо истеҳсоли маҳсулотҳои ин соҳа наметавон бо ММД мамлакатҳои мутараққӣ баробар гардид. Ягона имконияти таъмини рушди навоаронаи иқтисодиёт дар мамлакат – ин таъмини рушди механизми тижоратикунонии навоарӣ дар кишвар мебошад. Зеро он имкон медиҳад, ки сикли пурраи навоарӣ таъмин карда шавад.

Иштирокчиёни асосии навоариҳои татбиқшуда фирмаҳо, корхонаҳо, ширкатҳо, яъне субъектҳои хоҷагии навоарона мебошанд.

Фаъолияти онҳо, сарфи назар аз монеаҳо ва маҳдудиятҳои мавҷуда, солҳои охир ба таври назаррас шиддат гирифт. Дар муқоиса бо соли 2010, дар соли 2022, ба гуфтаи коршиносон, барои иҷрои фаъолияти соҳибкории худ (амалиёти ҷорӣ) ширкатҳо монеаҳои зиёдеро паси саркарданд ва навоартар шуданд. Ин аз афзоиши иқтисодии инноватсионӣ дар иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳад. Аммо, то ба имрӯз масъалаҳои бесуботии сиёсӣ дар минтақа (бо тавачҷӯҳ ба вазъи феълии Афғонистон), сатҳи баланди иқтисоди ғайрирасмӣ, коррупсия ва меъёрҳои баланди андоз ба унвони мушкилоти умдатарини садди роҳи инкишофи соҳибкории навоарона боқӣ мемонанд. Ҳалли мусбӣи онҳо калиди таъмини самаранокии истифода аз нерӯи инноватсионӣ мебошад ва дар натиҷа боиси рушди устувори иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҳад шуд.

Рушди интенсивии тиҷорати навоарӣ бевосита сатҳи рушди иқтисодӣро муайян менамояд. Чунончи, дар ҳуҷҷати “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030” қайд гардидааст: “Асоси таҳияи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои давраи то соли 2030 се принсипи асосии рушди оянда: (1) боздоранда (пешгирии осебпазирии рушди оянда), (2) саноатикунонӣ (баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ) ва (3) инноватсионӣ (рушд дар асоси навоариҳо дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар) ташкил менамоянд [123, с.104].

Қайд намудан бамаврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон замони гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ, бахусус солҳои 90-уми асри гузашта ва ибтидои асри XXI ба якборагӣ паст гардидани фаъолияти навоаронаи корхонаҳои саноатии кишвар ба назар расид, ки ба ин, пеш аз ҳама нокифоягии воситаҳои худӣ, маҳдудиятҳои молиягузорию бучавӣ ва ғайрибучавӣ, мушкилот дар ҷалби воситаҳои қарзӣ барои сармоягузорӣ боис гардиданд.

Сатҳи инкишофи тиҷорати навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали зерин оварда шудааст (ниг. ба ҷадвали 2.1.2).

Ҷадвали 2.1.3 Динамикаи рушди навоарӣ ва тиҷорати навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000-2022

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2020	2022	2022/ 2000
Хароҷот ба самти илм аз буҷети давлатӣ (ҳаз. сомонӣ)	1155,8	7663,3	27581,4	52890,7	82820,4	119586,7	103,5 мар.
Шумораи муассисаҳои илмӣ-техникӣ, адад	57	57	56	66	82	80	1,4 мар.
Шумораи умумии кормандон дар соҳаи фаъолияти илмӣ-техникӣ, нафар	5376	4891	5756	3701	4269	4496	0,8 мар.
	аз он ҷумлаи дорои унвони илмӣ						
- доктори илм	351	415	334	328	337	320	0,9 мар.
- номзоди илм	967	1245	896	748	849	913	0,9 мар.
Ҳаҷми кори иҷрогардида (ҳаз. сомонӣ)	1296,1	6890,7	22027,0	52799,8	75292,7	99133,1	76,5 мар.
Аз он ҷумла корҳои илмӣ-техникӣ (ҳаз. сомонӣ)	1247,7	6817,5	21887,3	52287,2	74907,1	98588,1	79,0 мар.
	аз он:						
Корҳои илмӣ – тадқиқотӣ, (ҳаз. сомонӣ)	704,4	6520,5	17987,3	51935,6	68295,8	90218,4	128,1 мар.
Аз ҷумла;							
- асосӣ (ҳаз. сомонӣ)	684,1	5592,3	8508,7	8806,2	9157,2	14568,7	21,3 мар.
-корҳои лоиҳавӣ-конструкторӣ ва технологӣ (ҳаз. сомонӣ)	7,3	-	22,8	319,0	575,0	632,5	86,6 мар.
-истеҳсоли намунаҳои таҷрибавӣ (ҳаз. сомонӣ)	20,3	59,0	-	-	-	-	-
Хизматрасониҳои илмӣ-техникӣ (ҳаз. сомонӣ)	10,3	168,2	3867,2	32,6	5990,8	7706,3	748,2 мар.

Сарчашма: Дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. таҳия гардидааст [84, с.68-69].

Шумораи кормандони машғули тадқиқот ва коркард – нишондиҳандаи асосии иқтисодии кадрӣ ва фаъолияти навоарӣ мебошад. Таҳлили ҷадвали 2.1.2 нишон медиҳад, ки шумораи кормандон дар соҳаи илму техника дар ҳамаи давраи гузашта то 31,2% кам гардидааст. Сабабҳои асосии кам гардидани шумораи кормандон дар

соҳаи илму техника ба таври оммавӣ ҷумҳуриро тарк намудани кормандони соҳибтахассус (маҳсусан, кормандони дорои дараҷаҳои илмӣ), аз кор мондани баъзе корхонаҳои саноатӣ, гусаста гардидани ҳамкориҳои институтҳои тадқиқотӣ бо корхонаҳои истеҳсолӣ, ба таври назаррас коҳиш ёфтани маблағгузориҳои соҳаи илм ва таҳсилот ба шумор меравад. Дар ин замина, инчунин сатҳи пасти самаранокии механизми тиҷоратикунонии навовариро низ метавон қайд кард. Зеро гусаста гардидани яке аз занҷираҳои сикли навогарӣ ба натиҷаҳои ниҳони он бетаъсир нест.

Профессор С.Ҷ. Комилов вазъияти мазкурро таҳлил карда истода қайд менамояд, ки сабабҳои асосии чунин вазъ инҳо ба ҳисоб мераванд: “...ақибмонии технологӣ ва тараққиёти корхонаҳои хурди инноватсионӣ, набудани инфрасохтори зарурии инноватсионӣ, номукамалӣ ва дар баъзе ҳолатҳо набудани заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои рушди неруи инноватсионии соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар корхонаҳои саноатии кишвар, аз се як қисми таҷҳизот аз 20 сола боло буда, аз 10-20 сол - 15% аст. Мутаносибан, фарсудашавии маънавӣ ва ҷисмонии он дар ҳудуди 60-65% мебошад. Ин ҳолат имконияти истеҳсоли маҳсулоти баландтехнологиро ба таври назаррас маҳдуд мекунад ва сатҳи пасти рушди нерӯи инноватсионии соҳаҳо ро нишон медиҳад” [29, с.31].

Яке аз муаммоҳои инкишофи механизми тиҷоратикунонии навогарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин мавҷуд набудани талабот ба тиҷоратикунонии навогарӣ дар иқтисодиёти миллӣ мебошад. Сатҳи баланди иқтисоди ғайрирасмӣ имкон намедиҳад, ки навогарҳои ихтироъшуда беамониат ба фурӯш бароварда шавад. Дар раванди ихтироъ то фурӯши маҳсулоти нав монеаҳои зиёди бюрократӣ мавҷуданд, ки ба самаранокии механизми тиҷоратикунонӣ халали ҷиддӣ ворид менамоянд.

Қайд шудааст, ки “На бахши хусусӣ ва на бахши давлатӣ барои ҷорӣ намудани инноватсияҳо ва тиҷоратикунони навоарӣ манфиатдори кофӣ зоҳир намекунад. Сатҳи фаъолнокии инноватсионии корхонаҳо назар ба нишондиҳандаҳои бештари кишварҳои ИДМ дар ин соҳа паст мебошад” [16, с.104].

Чуноне, ки Л.Н. Дробишевская қайд менамояд, фаъолияти навоарӣ ва механизми тиҷорати наоварӣ – ин намуди фаъолиятест, ки дар асоси натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ коркарди маҳсулоти воқеан нав, хизматрасонии нав, дониши нав, натиҷаҳои наве, ки пештар вучуд надоштанд ба роҳ монда мешавад [11, с.49]. Нишонаҳои дахлнопазири механизми тиҷорати навоарӣ ин ба бозор баромадани маҳсулоти нави рақобатпазир мебошад.

Солҳои охир теъдоди аризаҳо барои гирифтани патент дар Тоҷикистон коҳиш ёфтааст. М.Ҳ. Исмоилзода ва Б.И. Назаров дар ин бора қайд менамоянд, ки “Тайи солҳои 1993–2022 аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гирифтани патент ба ихтироъ 534 ариза пешниҳод гардидааст. Нишондиҳандаи аз ҳама баланд дар таносуби соли пешниҳод ба соли 2001 рост меояд, ки 77 ададро ташкил додааст. Мутассифона, ин нишондиҳанда бо тағйирёбиҳои сол ба сол паст рафта, дар панҷсолаи охир (солҳои 2018–2022) ба сифр баробар гардидааст” [19, с.121]. Албатта падидаи мазкур як падидаи хеле манфӣ буда ба коҳиши фаъолияти тиҷоратикунонӣ таъсири мустақим дорад. Маълумотҳои омории ариза барои дарёфти патент ва дарёфти воқеии он дар Тоҷикистон, мутаассифона, хеле нигаронкунанда аст (ҷадвали 2.1.3).

Яке аз муҳимтарин стратегияҳои дарозмуддати иқтисодӣ, ташкилӣ ва системавии Тоҷикистон рақамикунони сохторҳои гуногуни иқтисодӣ ва маъмурии кишвар эълон шудааст, ки ба тиҷоратикунони идеяҳо, лоиҳаҳо, маҳсулотҳои фикрӣ ва илмӣ таъсири мустақим дорад. Бо дарназардошти хусусияти демографии Тоҷикистон ва далели муҳиме, ки

ҷавонон беш аз 70% аҳолии кишварро ташкил медиҳанд ва тақрибан 37% аҳолиро кӯдакони то 14-сола ташкил медиҳанд, рушди ин бахш метавонад имкониятҳои олиҷаноб, инчунин мушкилоти ҷиддии амният, ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварро ба вучуд орад.

Ҷадвали 2.1.4 Динамикаи пешниҳоди ариза ва дарёфти ҳуҷҷати муҳофизатӣ ба ихтироъ (патент)

Соҳаи патент ва ихтироот		1994/ 2002	2003/ 2009	2010/ 2019	2020	2021	2022	Ҷамағӣ
Қонеъгардонии талаботи ҳаётии инсон	I	27	3	-	-	-	-	30
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	10	4	6	2	-	22
Тиб	I	54	48	7	-	1	-	110
	II	2	5	20	2	3	3	35
	III	-	132	337	44	48	50	611
Кишоварзӣ	I	25	2	1	-	-	-	28
	II	-	-	3	-	-	-	3
	III	-	42	108	10	14	13	187
Байторӣ	I	8	7	-	-	-	-	15
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	22	44	4	2	7	79
Ҷараёнҳои гуногуни технологӣ	I	10	3	1	-	-	-	14
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	3	12	2	7	8	32
Интиқолдиҳӣ	I	6	-	-	-	3	-	9
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	2	-	-	-	-	2
Кимиё	I	126	14	2	-	-	-	142
	II	1	1	2	1	-	-	5
	III	-	19	132	16	8	25	100
Металлургия	I	16	4	-	-	-	-	20
	II	2	4	4	4	-	-	14
	III	-	15	79	7	15	16	132
Саноат (аз ҷумла ҳӯрокворӣ)	I	12	9	-	-	-	-	21
	II	1	-	-	2	-	-	3
	III	-	33	42	-	1	8	84
Нассоҷӣ	I	9	3	1	-	-	-	13
	II	-	-	3	-	1	-	4
	III	-	18	34	2	2	4	60
Соҳтмон	I	15	4	1	-	-	-	20
	II	1	1	4	-	2	-	8
	III	-	12	30	6	3	7	58
Обтаъминкунӣ	I	-	-	-	-	-	-	-
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	3	-	-	-	-	3
Корҳои кӯҳӣ	I	1	-	-	-	-	-	1
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	2	1	1	-	5	9

Механика	I	15	6	4	-	-	-	25
	II	1	1	2	-	-	-	4
	III	-	34	57	4	1	1	97
Мошинасозӣ	I	3	-	-	-	3	8	14
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	4	3	-	1	1	9
Гармидиҳӣ	I	1	1	-	-	-	-	2
	II	1	1	-	-	-	-	2
	III	-	4	12	1	1	1	19
Физика	I	16	9	2	-	-	-	27
	II	-	1	1	1	-	-	3
	III	-	24	46	7	11	5	93
Барқ	I	11	2	2	-	-	-	15
	II	-	1	2	-	-	1	4
	III	-	27	43	2	7	7	86
Ҳамагӣ, миллӣ/хориҷӣ	I	119/236	95/20	10/11	-	0/7	0/8	224/282
	II	9/0	15/0	41/0	10/0	6/0	4/0	85/0
	III	-	398/7	972/14	112/0	122/1	158/0	1753/22
<i>Эзоҳ:</i> I – патентҳои дошуда; II - патентҳои Авруосиё (шурӯъ аз 2003 с.); III – нахустпатентҳо (шурӯъ аз 2004 с.)								

Сарчашма: Дар асоси мақолаи Исмоилзода, М. Ҳ. Таҳлили вазъи фаъолияти ихтироъкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиқлолӣ: дурнамо ва рушд / М. Ҳ. Исмоилзода, Б. И. Назаров // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – №. 2(86). – Р. 121-139. – EDN GVQZEN таҳия гардидааст [19].

Аз ин нуқтаи назар, табиқи рақамӣ ва тавсеаи фазои маҷозӣ дар байни мардум ба ояндаи муносибатҳои кишварҳои дигар бо Тоҷикистон, бо назардошти равишҳои гуногуни фарҳангӣ, иқтисодӣ, минтақавӣ ва стратегии онҳо, метавонад таъсири мусбат ё манфӣ расонад.

Ҳадафҳои рушди иқтисоди рақамии кишвар инҳоянд: 1) Мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ; 2) Афзоиши сармояи инсонӣ. Сарфи назар аз он, ки барои бунеди заминаи рушди дарозмуддати иҷтимоӣ иқтисодии худ Тоҷикистон бояд экосистемаи фарогир, васеъ ва беҳатари рақамиро рушд диҳад, ин иқдом ҳамзамон бо мушкilot ва имкониятҳои рӯ ба рӯ мешавад. Ду даҳсола пеш Тоҷикистон аввалин кишвари Осиёи Марказӣ буд, ки муоширати рақамии рушдфтаро сиёсати худ эълон кард. Аммо интихоби сиёсати бесамар ва андозҳои баланди телекоммуникатсионӣ ҳавасмандии бахши хусусиро барои ворид шудан ба ин бахши муҳим ва сармоягузорӣ ба технология ва таҷҳизоти барои ин бахш зарурӣ кам мекунад. Дар натиҷа, Тоҷикистон ҳоло аз аксари

кишварҳои ҳамсоя хеле қафо мондааст. Ҳукумати Тоҷикистон дар стратегияи миллии рушди худ барои соли 2030 аҳамияти тақвияти рақобатро дар бозори алоқа бо мақсади зиёд намудани сармоягузори ва рушди инфрасохтор эътироф менамояд. Аммо дар амал барои расидан ба ин ҳадаф ислоҳоти зиёд вуҷуд надорад.

Албатта, мо бояд эътироф кунем, ки дар атрофи рушди рақамӣ фарҳанги умумии тарс ва нобоварӣ вуҷуд дорад. Гарчанде ки хидматҳои молиявии рақамӣ аксар вақт бо ҳаёти ҳаррӯзаи одамон сарукардоранд, аз сабаби нобоварӣ ба системаи молиявӣ, онҳо бо эҳтиёт қабул карда мешаванд. Аз ин рӯ, чунин ба назар мерасад, ки барои коҳиш додани ин нобоварӣ сармоягузори ба омӯзиши малакаҳо ва баланд бардоштани фаҳмиши ҷомеа ва саводнокии ин фаъолият зарур аст. Ин сармоягузори ба системаи маориф ва муҷаҳҳаз кардани мактабҳо бо интернет метавонад ин нобовариро бартараф кунад. Айни ҳол камтар аз 20% мактабҳои Тоҷикистон бо системаҳои интернетӣ муҷаҳҳаз шудаанд. Муаллимон инчунин ба омӯзиш ва дастгирии бештар ниёз доранд. Таҳсил дар сатҳҳои баландтари таҳсилот бояд бо таҷҳизот ва технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ бештар алоқаманд бошад. Дар айни замон, системаҳои маорифи Тоҷикистон дар ин самт аломатҳои назарраси ҳаракатро нишон намедиҳанд.

Аз соли 2019 Ҳукумати Тоҷикистон дар изҳороти худ оид ба сиёсати иқтисоди рақамӣ зарурати чунин омӯзишро таъкид намуда, ҳамчунин дар бораи зарурати тағйирот дар санадҳои меъерӣ, ки ба дастгирии соҳибкорон, тиҷорати электронӣ ва дигар ҷанбаҳои иқтисоди рақамӣ нигаронида шудаанд, таъкид намудааст. Бо вуҷуди ин, он то ҳол аз пардохтҳои литсензия, сохторҳои ҳуқуқӣ ва андозҳои баланд, ширкатҳои тиҷоратӣ ва ёрирасони марбут ба ин соҳа азият мекашад. Аён аст, ки фарҳанги соҳибкорӣ ва экосистемаи инноватсионӣ бояд дар татбиқи ғояҳои тиҷоратикунони навоариҳо зоҳир шаванд [68, с.212].

Бо дарназардошти он, ки 37% аҳолии Тоҷикистонро кӯдакони то 14-сола ташкил медиҳанд, ҳама гуна сармоягузорӣ аз ҷониби бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ ё сармоягузори хориҷӣ метавонанд дар оянда барои рушди технологияҳои рақамӣ зуд имконият фароҳам оранд. Бозори хурди дохилӣ, муҳити кунунии ҳуқуқӣ ва меъёрӣ ва норасоии захираҳои молиявӣ аз омилҳои мебошанд, ки барои ширкатҳои технологӣ ҷолибияти зиёд надоранд. Фарҳанги соҳибкорӣ ҳанӯз ба таври васеъ паҳн нашудааст, аммо далелҳои нишон медиҳанд, ки он дар ҳоли инкишоф аст. Тарс аз дуздӣ ғояҳо, нобоварӣ ба ҳифзи ҳуқуқӣ ва андозҳои баланд боиси демотиватсияи бахши хусусӣ ва навоарон гардидааст. Вақтҳои охир кӯшишҳо барои ташкили паркҳои технологӣ бо низоми имтиёзноки андоз сурат мегиранд, аммо онҳо ҳанӯз ба таври комил фаъолият намеkunанд [99, с.212].

Ширкатҳо дар соҳаи рақамӣ бо мушкилоти эътимод рӯ ба рӯ мешаванд. Бонкҳо одатан барои чунин фаъолият шароити оқилона муқаррар намеkunанд. Дар бозор сармоягузори хуб ё дастгирии давлатӣ тақрибан вучуд надорад. Ширкатҳои технологӣ бояд ба бозёфтҳо ва сармоягузориҳои худ, инчунин дӯстон ва шиносҳои худ такя kunанд. Сохтори экосистемаи дастгирии ширкатҳои навтаъсис вучуд дорад, аммо ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои бештарро байни ҳукумат ва бахши хусусиро талаб мекунад [2-М, с.122].

Ҳамин тавр, таҳлили заминаҳои асосии рушди механизмҳои тиҷоратикунунии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар айни ҳол аз нигоҳи институционалӣ механизми самараноки тиҷорати навоарӣ ба таври пурра ба роҳ монда нашудааст. Омилҳои асосии инкишофи тиҷорати навоарӣ – ихтироии худӣ маҳсулоти нав мебошад. Аммо сатҳи истеҳсолоти навоарона ба таври самаранок имкон намедиҳад, ки фурӯши он ба роҳ монда шавад. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо омилҳои, ки воқеан боиси рушди тиҷорати навоарӣ дар кишвар

мебошанд, чунинанд:

- мавҷуд набудани марказҳои соҳибкории навоарона оид ба мутобиқати иҷрои лоиҳаҳои навоарӣ;
- нокифоягии дастгирии давлатии фаъолияти навоарона;
- сатҳи пасти самаранокии шарикии давлат бо баҳши хусусӣ дар самти тиҷорати навоарӣ;
- нокифоягии кадрҳо, соҳибкорони ташаббускор, мутахассисони соҳибкасб ва соҳибфикр, ки қобилияти идея ва ақидаҳои хешро исбот намуда дар шароити афзунгардии мураккабии равандҳои бозорӣ ва рақобатнокӣ самаранок фаъолият менмоянд;
- фаъолияти ғайрисамаранокӣ маркетингӣ;
- сатҳи поини пардохтпазирии талабот ба маҳсулоти навоарона ва ғайра.

§2.2 Тадқиқи омилҳои таъсиррасон ба механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳар як ташкилоте, ки дар бозор амал менамояд, бо муҳити беруна (муҳити навоарӣ ва ё муҳити тиҷоратикунонии навоарӣ) алоқамандии қавӣ дорад. Ҳамагуна чараёни дар корхона амалишаванда аз қабилӣ КИТ, азнавсозии воситаҳои асосӣ, интихоби кадрҳои зарурӣ, ҷустуҷӯи шарикони тиҷоратӣ ва ё нуқтаҳои нави фурӯш бевосита зери таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ тиҷоратикунонии навоарӣ ҳамчун зинаи ниҳонии фаъолияти навоарӣ зери таъсири чунин омилҳо қарор дорад ва марҳилаҳои қаблӣ ин раванд ба натиҷаҳои ниҳонии тиҷоратикунони бетаъсир буда наметавонад.

Муҳити тиҷораткунонии навоарӣ (Innovative Business Environment) маҳсули таҳаввулот ва тағйиротҳои зудбазуд дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, фанноварӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Барои рушди муваффақияти ин муҳит, омилҳои зерин аҳамияти калон доранд таҳия ва дастрасӣ ба

технологияҳои нав, сстифодаи технологияҳои пешрафта (масалан, зеҳни сунъӣ, блокчейн, интернетӣ абрӣ ва ғайра), ташвиқи таҳқиқот ва таҳияҳои илмӣ (R&D) барои навоариҳо, дастгирии молиявӣ ва амсоли он муҳим мебошад.

Муҳити тиҷораткунии навоарӣ аз экосистемаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вобастагии зич дорад. Дар ин замина ташвиқи фарҳанги ибтикорӣ ва қабули хатоҳо ҳамчун қисми табиӣи раванди омӯзиш, ҳамкориҳои байни ширкатҳо, донишгоҳҳо ва марказҳои таҳқиқотӣ, таъмини дастрасии интернетӣ босуръат ва дигар хизматрасониҳои зарурии ахборӣ, рушди паркҳои технологиявӣ, марказҳои навоарӣ ва амсоли он нақши калидӣ дорад. Аз ҷониби дигар ташкили шабакаҳо байни ибтикорҳо, сармоягузoron, олимон ва дигар ҳиссагузoronи экосистема, ҳамкориҳои байнисоҳавӣ барои таҳияи ҳалли нав барои мушкилоти мураккаб ба рушди муҳити тиҷорати навоариҳо мусоида менамояд (ҷадвали 2.2.1).

Ҷадвали 2.2.1 Омилҳои асосии муҳити тичоратикунони навоарӣ

ОМИЛҲОИ МАКРОМУҲИТ	ОМИЛҲОИ МИКРОМУҲИТ	ОМИЛҲОИ МУҲИТИ ДОХИЛА
I. ИҚТИСОДИ	I. ТАЪМИНОТЧИЁН	I. ФАЪОЛИЯТИ НАВОВАРОНА
<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сатҳи рушди иқтисодиёт; 2. Талабот ва таклифот дар бозор; 3. Қобилияти харидории истеъмолгарон; 4. Беқурбшавии пул; 5. Сатҳи лаппиши нархҳо; 6. Андозбандӣ ва ғайра. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Миқдори таъминотчиён дар бозор; 2. Сатҳи нарх ба ашёҳо; 3. Сатҳи монополиякунонӣ; 4. Тартиби таҳвилнамоӣ; 5. Сифати ашёҳои дастрасгардида ва ғайра. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тадқиқот ва коркард; 2. Ба даст овардани шаҳодатнома ва иҷозатнома; 3. Ба даст овардан ва ё офаридани тенологияи нав; 4. Омоданамоии тенологияи истеҳсолот; 5. Истеҳсолоти таҷрибавӣ ва озмоишӣ ва ғайра.
II. ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ	II. РАҚОБАТ	II. ИМОКНИЯТИ ТАШКИЛӢ (ТАШКИЛИ ИНФРАСОҲТОР)
<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сатҳи рушди илм ва тенология; 2. Самтҳои асосии инкишофи навоарӣ; 3. Зинаҳои тадбиқи навоарӣ; 4. Муносибатҳои патентӣ-иҷозатдиҳӣ; 5. Инфрасохтори навоарӣ ва ғ. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Миқдори рақибон дар бозор; 2. Ҳиссаи бозори ҳар як рақиб; 3. Сатҳи монополиякунонӣ; 4. Эҳтимолият ва имконияти ба миён омадани рақибони нав; 5. Сатҳи нарх ба молҳои ивазшаванда ва ғ. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Баҳамтаъсиррасонӣ бо таъминотчиён; 2. Манбаи худии таъминоти ашёвӣ; 3. Амборҳои худӣ; 4. Макони ҷойгиршавии корхона ва ғайра.
III. ИҶТИМОӢ-МАДАӢ	III. МИЁНРАВҲО	III. ИДОРАКУНӢ ВА ХОДИМОН
<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тамоюли инкишофи сифати таҳсилот; 2. Тамоюли инкишофи сатҳи зиндагонӣ; 3. Арзиш, маданият ва анъаҳои миллӣ; 4. Муносибат бо якҷанд ташкилот; 5. Сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли; 6. Маданияти ташкилӣ ва истеъмолии аҳоли. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Миқдори миёнравҳо дар бозор; 2. Сифати хизматрасонӣ (нақлиётӣ, машваратӣ, маркетингӣ, рекламавӣ ва ғ.); 3. Сатҳи нархи хизматрасонӣ; 4. Афзоиши мизони фоизи қарз; 5. Сатҳи монополиякунонӣ ва ғ. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Услуби идоракунӣ; 2. Сохтори ташкилӣ-идоракунӣ; 3. Салоҳият, маълумот, қобилият ва имконияти меҳнатӣ; 4. Шароити меҳнатӣ; 5. Музди меҳнат; 6. Ҳимояи иҷтимоии ходимон; 7. Сайлониати кадрӣ; 8. Дигар.

ОМИЛҲОИ МАКРОМУҲИТ	ОМИЛҲОИ МИКРОМУҲИТ	ОМИЛҲОИ МУҲИТИ ДОҲИЛА
IV. ДЕМОГРАФИ	IV. МУҲИТИ ҶАМЪИЯТИ	IV. МАРКЕТИНГ
<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Микдори умумии аҳоли; 2. Зичии аҳоли; 3. Сохтори синнусолии аҳоли; 4. Кӯчиши аҳоли; 5. Дигар омил. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Муносибат ба ташкилотҳои сохторҳои мухталиф (ташкилоҳои экологӣ; ташкилотҳои оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунанда; вао ва ғ.); 2. Имконияти баҳамтаъсиррасонӣ; 3. Дигар омил. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Пешбурди мол (хизматрасонӣ); 2. Таъминоти фурӯши мол (хизматрасонӣ); 3. Қисматнамоӣ ва диверсификатсияи бозори фурӯш; 4. Мавқеи мол (хизмат) дар бозор 5. Тамғаи молӣ, бренд; 6. Дигар омил.
V. ТАБИЙ (ЭКОЛОГИ)	V. ИСТЕЪМОЛГАРОН	V. МОЛИЯВӢ
<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сатҳи ифлосшавии муҳити атроф; 2. Назорати давлатии ҳифзи муҳити зист; 3. Мавҷудияти захираҳои табиӣ; 4. Шароити иқлимӣ ва эҳтимолияти ба вуқӯъ пайвастанӣ ҳодисаҳои табиӣ; 5. Дигар омил. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Қобилияти харидорӣ; 2. Муносибат бо ташкилот; 3. Мавқеи ҷуғрофӣ; 4. Маданияти истеъмолӣ; 5. Талабот ба мол; 6. Дигар омил. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сиёсати молиявии ташкилот; 2. Банақшагирии молиявӣ; 3. Даромадноқӣ ва бозорғирӣ; 4. Сармоягузорӣ; 5. Устувории молиявӣ 6. Дигар омил.
VI. СИЁСӢ - ҲУҚУҚӢ	VI. БОЗОРИ МЕҲНАТ	VI. ҶАЪОЛИЯТИ ИСТЕҲСОЛӢ
<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ришваситонӣ; 2. Сатҳи устувории сиёсӣ; 3. Қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ 4. Сиёсати давлатӣ; 5. Дастгирии давлатии ҷаъолияти соҳибдорӣ; 6. Дигар омилҳо. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Мавҷудияти мутахассисони баландихтисос; 2. Талабот ва таклифот оид ба ҷойҳои холии корӣ; 3. Сатҳи шуғл ва бекорӣ; 4. Сатҳи сифати таҳсилот; 5. Дигар омил. 	<p>Аз он ҷумла:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сифат; 2. Ҳаҷм; 3. Харочот; 4. Истифодаи восита ва технологияҳои истеҳсолӣ; 5. истеҳсоли аз ҷиҳати экологӣ тоза; 6. Дигар омил.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Таъмини сатҳи олии некуаҳволӣ ва беҳтар гардидани сифати зиндагонии аҳолӣ яке аз вазифаҳои муҳимми давлатӣ мебошад. Яке аз воситаҳои асосии ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда, чуноне, ки дар «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳури Тоҷикистон дар давраи то соли 2020.», оварда шудааст: “... гузариши иқтисодиёти миллӣ ба самти иҷтимоидоштаи модели рушд” [125, с.3]. Мутобиқи СМР-2030с. дигаргунсозии навоаронаи иқтисодиёти миллӣ аз ҳисоби “...мустаҳкам гардонидани асосҳои институтсионалии низоми наоваронаи миллӣ, муносибатҳои навоарона дар раванди ҳалли вазифаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ташкили шароити мусоид барои истифодаи мақсадноки имкониятҳои ҳамчояшавӣ ва диверсификатсияи иқтисодиёти миллӣ” амалӣ карда мешавад [125, с.5].

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки бисере аз муҳаққиқону соҳибкоронро дар Тоҷикистон ба ташвиш меорад, ин чӣ гуна тиҷоратикунонии ғояи мушаххас аст. Намунаҳои саволхое, ки ҳангоми муҳокимаи тиҷоратикунонии ғоя метавонанд ба миён оянд, инҳоянд: идея чӣ гуна пайдо мешавад? Оё идеяе, ки ба миён омадааст, ба қадри кофӣ арзишманд аст, ки дар асоси он маҳсулот ё хидмати муайянро ба бозор барорад? Чанбаҳои муҳимтарини тиҷоратикунонии ғоя кадомҳоянд? Оё тиҷоратикунонии идея бо эҷоди маҳсулоти ниҳой ба охир мерасад? Мутаассифона сатҳи фарҳанги соҳибкории навоарона дар Тоҷикистон ба қадри кофӣ ташаккул наёфтааст, ки посухи ин саволхоро ба тавари мувофиқ муайян созад.

Бояд гуфт, ки арзиши идея ва татбиқи он аз татбиқи амалии он вобаста аст. Ғояҳои калон одатан дар натиҷаи маҳдудиятҳо дар роҳи пешрафти доимӣ ё камбудии дониш дар соҳаҳои гуногун ба вучуд меоянд. Дар ниҳоят, он метавонад дастрасӣ ба ҳалли муфидро таъмин кунад. Албатта, бояд ҳамеша дар хотир дошт, ки барои пайдо кардани

ҳалли амалӣ барои ғояҳо санҷиш, тасдиқ ва дар ниҳоят таҳияи ба ғоя асосёфта лозим аст.

Технология ба категорияи маҳсулоти саноатӣ тааллуқ дорад ва бозоре, ки дар он таъминкунандагони технология ва харидорон бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд, як қисми маркетинги саноатӣ ё ба ибораи дигар, байнифарҳангӣ мебошад. Маҳсулоти саноатӣ маҳсулоте мебошанд, ки ширкатҳо ва ташкилотҳо барои истифода дар раванди истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ё роҳнамоии амалиёт ба даст меоранд. Молҳои саноатӣ на ҳамчун ашё, балки ҳамчун маҷмӯи мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ, техникӣ, ҳуқуқӣ ва инфиродӣ байни харидор ва фурӯшанда муайян карда мешаванд.

Раванди рушди технология ва тиҷоратикунонӣ аз се марҳила иборат аст:

- илми муосир;
- табдил додани илм ба техника;
- табдил додани технология ба маҳсулот.

Азбаски навоарӣ ва эҷоди технологияҳои нав дар асоси донишҳои мавҷуда сурат мегирад, рушди технология бештар аз олимон ва муҳандисон вобаста аст, ки дониши мавҷударо медонанд ва ба ғояҳо ва бозёфтҳои муҳаққиқони дигар дастрасӣ доранд. Чӣ қадаре ки дониши кормандони техникӣ васеътар бошад ва дастрасии онҳо ба натиҷаҳои кори муҳаққиқони дигар васеътар бошад, эҳтимоли зиёд аст, ки онҳо ба технологияҳои нав, ки асоси маҳсулоти муваффақ мешаванд, дастрасӣ пайдо кунанд. Интиқоли технология барои рушди технология муҳим аст.

Пас аз рушди технология, мо ба тиҷоратикунонии технология ниёз дорем. Тиҷоратикунонӣ табдил додани технологияҳои нав ба маҳсулоти муваффақи тиҷоратӣ мебошад. Ин раванд фаъолиятҳоеро дар бар мегирад, ба монанди арзебии бозор, тарроҳии маҳсулот, муҳандисии

истеҳсолот, идоракунии моликияти зеҳнӣ ва ҳуқуқи зеҳнӣ, таҳияи стратегияи маркетинг, маблағгузорӣ ва омӯзиши қувваи корӣ.

Раванди таҳияи маҳсулоти нав амалҳо ва қарорҳоро дар бар мегирад, ки аз эҷоди идея то ворид шудани маҳсулот ба бозор иборатанд. Барои аксари ширкатҳое, ки мехоҳанд навоар бошанд ва одатан дар соҳаи таҳияи маҳсулоти нав кор кунанд. Нуқтаи ибтидоӣ эҷоди раванди таҳия ё таҷдиди маҳсулоти нав мебошад. То ба имрӯз, моделҳои гуногун барои таҳияи маҳсулоти нав пешниҳод карда шуданд.

Истифодаи ин усулҳо барои соҳибкорони тоҷик имконият медиҳад, ки ки мушкилот дар ҳар марҳила муайян карда шаванд. Ҳавасмандии асосии муҳаққиқон дар таҳияи равишҳо ва моделҳои гуногун асосан беҳтар кардани чизҳое ба монанди назорати вақт, хароҷот, сифат, иҷроиш ва дар маҷмӯъ беҳтар кардани истеҳсоли маҳсулоти нав барои истифодаи имкониятҳои кушода мебошад.

Дар даҳсолаҳои охир дар соҳаи маркетинг тағйироти назаррас ба амал омаданд, ки бояд соҳибкорони тоҷик ба назар гиранд. Ҳамин тариқ, стратегияҳои анъанавиро дигар барои муваффақ шудан дар бозори муосири рақобатпазир истифода бурдан мумкин нест. Бо тағйироти босуръат ва кулӣ дар ҷаҳони муосир, мафҳумҳои нав барои созмонҳо муҳиманд. Ин мафҳумҳо зинда мондан ва афзоиширо дар шароити рақобати шадид бо ширкатҳои рақиб кафолат медиҳанд.

Таҳлили дар боло овардашудаи омилҳои беруна ва дохилӣ дар якҷоягӣ бо мисоли овардашуда на танҳо муносибати ошкоро, балки алоқамандии ҷиддии омилҳои муҳити навоариро (муҳити тиҷоратикунонӣ) нишон медиҳад (ниг. расми 2.2.1).

Ҳар як мамлакат масъаларо вобаста аз шароитҳои аниқи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, анъанаҳои талаботи иқтисодӣ-миллӣ ва имконоти истеҳсолии худ, мавҷудияти захираҳои башарӣ, молиявӣ, табиӣ ва сармоя ҳал мекунад. Дар баробари ин боз қонуниятҳои умумие вуҷуд дорад, ки дар ин, ё он шакл қариб ба ҳамаи давлатҳо хос мебошанд [126]. Дар байни консепсияҳои, ки барои соҳаҳои саноат ва ташкилотҳои тиҷоратӣ таваҷҷӯҳ доранд, таҳияи маҳсулоти нав мебошанд. Таҳияи маҳсулоти нав яке аз мафҳумҳои маъмултарин ва муассир дар соҳаҳои гуногуни тиҷорат мебошад. Дар солҳои охир ин консепсия таваҷҷӯҳи бештари роҳбарони ташкилотҳои пешрафтаҳо ба худ ҷалб мекунад, ки ба назар гирифтани он барои соҳибкорони тоҷик муҳим мебошад.

Таҳияи хидматҳои нав яке аз мавзӯҳои рӯз дар ҷаҳони маркетинг ва тиҷорат мебошад. Сарфи назар аз эътирофи муҳаққиқони тиҷоратикунонӣ, далелҳои сершумор аз саросари ҷаҳон нишон медиҳанд, ки гарчанде ки бисере аз таҳқиқот аз ҷиҳати техникӣ муваффақ буданд, танҳо як фоизи ками онҳо нишон доданд, ки раванди тиҷоратикунонӣ мураккаб аст.

Зарурияти дастгирӣ давлатии корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар саноат аз он иборат мебошад, ки аз як тараф, мақоми калони рушди технологӣ дар таъминоти инкишофи иқтисодӣ, аз тарафи дигар, бахши хусусӣ, на ҳамеша имкон на хоҳиши молиягузориҳои корҳои илмӣ-тадқиқотиро дорад, чунки таваккали калон дар вақти тадқиқот ва амалӣ гаштани он дида мешаванд.

Барои дастгирии корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар саноат аз тарафи давлат аслан механизми универсалии иқтисодӣ истифода карда мешавад, яъне ҷорӣ намудани лоиҳаҳо ва молиягузориҳо, ки то 50% арзиши лоиҳаи махсусро таъмин месозад. Инчунин истифодаи васеи андозҳои имтиёзнок ва қарзҳо, кафолати давлатӣ ва молиягузорӣ бо роҳҳои иштироки давлат дар сармояи саҳҳомӣ ва ғайра аз ҷумлаи онҳост [1, с.50].

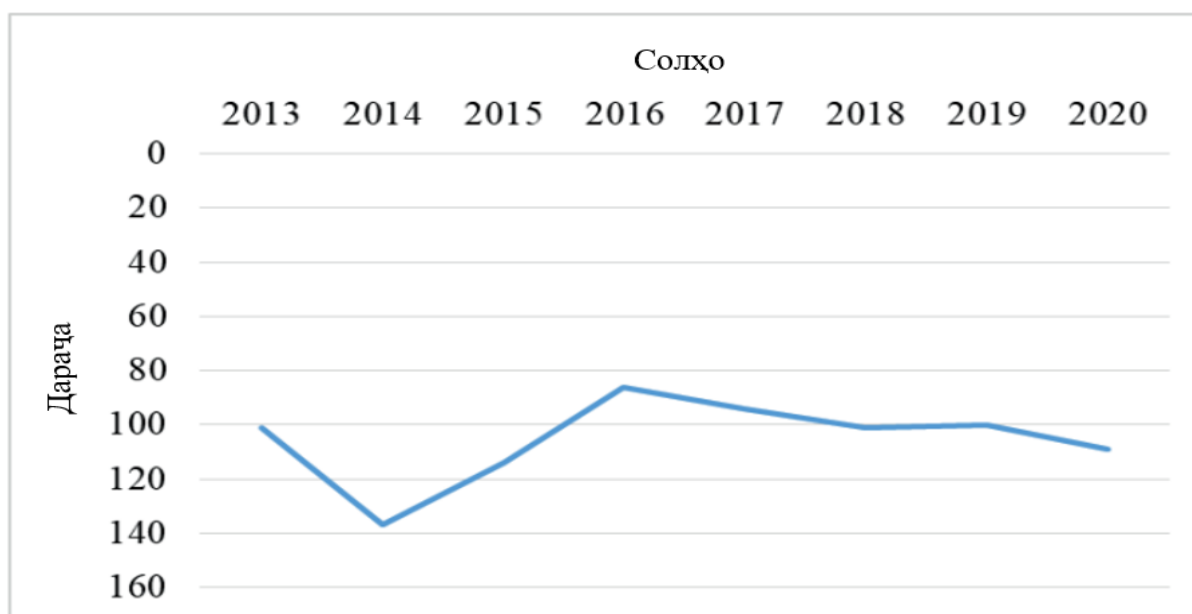
Солҳои охир муносибатҳои давлатҳои пешқадам ба корҳои илмӣ-

тадқиқотӣ ҳислати интиҳобӣ пайдо кард. Мутамакказияти асосии дастгирии давлатӣ дар равияҳои муайян, ки барои ҳалли масъалаҳои зерин раван аст, амиқ дида мешавад:

- дастгирии бахши хусусӣ барои азхудкунии технологияи пешқадам, ки моҳияти муҳим барои баланд бардоштани дараҷаи рақобатнокии бозори ҷаҳонӣ дорад;
- зиёд кардани қудрати илмию техникий бизнеси хурд ва миёна;
- беҳтар кардани инфраструктураи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар саноат [5].

Мувофиқи баҳои Индекси ҷаҳонии фаъолнокии инноватсионӣ ин нишондиҳанда дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2013 то 2023 ҷаҳиши ғайримуназзаме доштааст (расми 2.2.2).

Расми 2.2.2 Мавқеи Тоҷикистон дар Индекси ҷаҳонии фаъолнокии инноватсионӣ

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Мушоҳидаи расми 2.2.2 нишон медиҳад, ки мавқеи Тоҷикистон оид ба фаъолнокии инноватсионӣ дар солҳои 2016 рӯ ба пешравӣ дошта, дар солҳои минбаъда қиқдӣ ба назар мерасад. Сабаҳои асосии ин тамоюлро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

- кам гардидани интиқоли маблағҳои муҳочирон;

- коҳиши равандҳои ҳамкорӣ бо шарикони стратегии рушд (пеш аз ҳама Федератсияи Россия, Ҷумҳурии исломии Тоҷикистон);
- коҳиши ҳаҷми самроягузориҳои хориҷӣ;
- ба миён омадани аломатҳои бухронӣ иқтисодӣ.

Аммо мушкилоти ҷиддитарин тиҷоратикунонӣ навоарӣ дар Тоҷикистон иштироки нокифояи муҳаққиқон дар ташкили коммуникатсияи бозорӣ ва муҳити истеҳсоли мебошад, ки тиҷоратикунонии технология таҳия ва интизории гирифтани пулро талаб мекунад ва ин як раванди мураккаб, вале тӯлонӣ аст. Ин вақт ва кушҳишу истодагариро талаб мекунад ва аз ин рӯ аксари навоарон ва соҳибкорон таҳқиқоти босифат анҷом намедиханд. Аксари ғояҳо ва навоариҳо на ба бозор, балки дар қоғаз боқи мемонанд;

Яке аз омилҳои нокомии раванди рушди тиҷоратикунонии наовариҳо дар Тоҷикистон он аст, ки менечерон аксар вақт фаромӯш мекунанд, ки ба дастгирӣ ва танзими дигар бахшҳои созмон, махсусан шӯбаи илм ва маркетинг, ниёз доранд. Мушкилоти дигар дар он аст, ки диққати роҳбарони баландпоя аксар вақт ба лоиҳа дар лаҳзаи номувофиқтарин ҷалб карда мешавад, вақте ки лоиҳа ба охир мерасад, вақте ки аксари параметрҳо муайян ва собит карда мешаванд ва тағйирот даровардан хеле гарон ва вақтро талаб мекунанд.

Бояд гуфт, ки тиҷоратикунонӣ занҷираи мураккаб ва дароз аст ва барои ба бозор баровардани инноватсия метавонад солҳо тӯл кашад. Моделҳои тиҷоратикунонӣ маҷмӯи таҷрибаҳо дар соҳаи таҳқиқот, таҳияи маҳсулот, маркетинг ва рушди тиҷорат мебошанд, ки аҳамияти фаъолиятҳои марбут ба ихтироъ ё ғояи аслий ва инчунин доираи васеи малакаҳои, ки барои ташкили як корхонаи муваффақ дар бахши нави моликияти зеҳнӣ заруранд, таъкид мекунанд.

Тиҷоратикунонии инноватсия дар Тоҷикистон инчунин бо як қатор мушкилоти дигар низ рӯ ба рӯ мешавад, ки метавонанд ба марҳилаҳои

гуногуни раванди тиҷоратикунонӣ, аз таҳияи идея то ба бозор баровардани маҳсулот таъсир расонанд. Баъзе аз масъалаҳои муҳимтарини тиҷоратикунонии инноватсия дар Тоҷикистон инҳоянд:

- Норасоии маблағ барои НИОКР: бисер ширкатҳо ва пажӯҳишгоҳҳои илмӣ дар Тоҷикистон бо норасоии маблағ барои гузаронидани таҳқиқоти амалӣ ва таҳияи технологияҳои нав рӯ ба рӯ мешаванд;

- набудани муоширати муассир байни муассисаҳои илмиву тадқиқотӣ ва саноат: дар бисер ҳолатҳо, таҳқиқоти илмӣ ба талаботи воқеии саноат ҷавобгӯ нестанд, ки инноватсияро барои истифодаи тиҷоратӣ номувофиқ месозад.

- дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ ширкатҳои инноватсионӣ аксар вақт дар гирифтани маблағгузорӣ барои таҳияи маҳсулоти худ душворӣ мекашанд;

- тамоюли пасти хавфпазирӣ: сармоягузори тоҷикистонӣ майлдоранд, ки ба лоиҳаҳои инноватсионӣ ва хатарнок камтар сармоягузорӣ кунанд.

- масъалаҳои ҳуқуқӣ ва бюрократия, равандҳои дарозмуддат ва мураккаби ҳуқуқӣ ва маъмурӣ вақт ва хароҷотро барои тиҷоратикунонии инноватсия зиёд мекунанд;

- ҳифзи нокифояи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, ки метавонад боиси дуздии ғояҳо ва коҳиши ҳавасмандӣ ба навоарӣ гардад;

- дар баъзе ҳолатҳо, навоарӣ аз сабаби набудани инфрасохтори зарурии техникӣ ва технологӣ ба марҳилаи истеҳсоли оммавӣ расида наметавонад;

- нуқтаҳои заиф дар занҷири таъминоти ашёи хом ва ҷузъҳои барои истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ зарурӣ, ки монеаи ҷиддӣ мешаванд.

- дар баъзе ҳолатҳо, муқовимат ба қабули технологияҳо ва навоариҳои нав дар ҷомеа ва саноат вуҷуд дорад;

- фарҳанги соҳибкорӣ ва қабули хавфҳо дар Тоҷикистон ҳанӯз ба қадри кофӣ рушд накардааст.

- дар баъзе ҳолатҳо, бозори дохилии Тоҷикистон барои навоариҳо хурд аст ва ин метавонад даромаднокиро маҳдуд кунад.

- маҳсулоти инноватсионии ватанӣ аксар вақт бо рақобати шадиди маҳсулоти хориҷӣ дучор меоянд, ки метавонанд аз ҷиҳати нарх ё сифат бартарӣ дошта бошанд.

- таҳримҳои байналмилалӣ нисбат ба шарикони стратегияи Тоҷикистон ғ Россия ва ҶИЭ, ки дастрасӣ ба технология, ашёи хом ва бозорҳои ҷаҳонро маҳдуд мекунад.

- фирори мағзҳо: бисере аз коршиносон ва элитаҳои Тоҷикистонӣ аз сабаби шароити номусоиди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кишварро тарк мекунад.

- дар баъзе ҳолатҳо, малакаҳои қувваи корӣ ба талаботи воқеии бозор ва саноат ҷавобгӯ нестанд.

Бо дарназардошти ин мушкилот, зарурати муносибати ҳамаҷониба ва ҳамоҳангшуда байни ҳукумат, саноат ва институтҳои илмиву тадқиқотӣ барои мусоидат ба тиҷоратикунонии инноватсия дар Тоҷикистон вуҷуд дорад.

Имрӯзҳо албатта сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба рушди соҳаи саноат ба самти дастгирии бартариятноки «стратегӣ» равона карда шудааст, ки дар як вақт ҷанбаҳои навоарӣ ва тиҷорати онро низ дар бар мегирад. Таъсири сиёсати давлат дар самти рушди илм ва навоариҳо то андозае оқибатҳои нохуши мавриди дар боло зикршударо бартараф менамояд.

Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” низ таъкид гардидааст ки: “Дар давраи дарозмуҳлат таъмини рушди устувори кишвар бе истифодаи навоариҳо

дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар ғайриимкон аст. Самтҳои стратегии рушд бояд афзоиши фаъолнокии сармоягузорӣ ва иқтисодиро дар қитъаи Осиё, нақши кишварҳои Осиёи Марказиро дар он ва умуман, фаъолсозии ҳамкорихоро дар доираи минтақаи кишварҳои Ҷануб ба инобат гиранд.” [125, с.7]. Батадриҷ дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои дар ҳуҷҷати мазкур гузошташуда ба рушди бемайлоии навоарӣ ва тиҷорати он мусоидат хоҳад кард.

Афзоиши шумораи корхонаҳои хурд дар миқёси кишвар, яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди босуботи иқтисодиёт дар кишвар буда, бемуҳобот шаҳодати он аст, ки иқтисодии соҳибкорӣ дар миқёси ҷумҳурӣ баланд аст. Бояд ба назар гирифт, ки корхонаҳои хурд ва миёна бештар ба фаъолияти навоарӣ алоқаманд мебошанд ва рушди онҳо то андозае гувоҳи самаранокии сиёсати давлатӣ дар самти густариши фаъолияти навоҷорисозӣ мебошад. Вобаста ба ин шартҳои асосии рушди тиҷоратикунонии навоарӣ дар кишвар ҷалби сектори хусусӣ мебошад, ки барои истифодаи самаранокии иқтисодии навоарӣ дар иқтисодиёти миллӣ шароит фароҳам оварда, боиси ба миён омадани сарчашмаҳои нави молиягузорӣ дар самти коркард ва тиҷоратикунонии навоарӣ мегардад [63, с.93].

Қайд кардан ба маврид аст, ки истифодаи самаранокии иқтисодии навоарӣ ва тиҷоратикунонии навоарӣ аз як тараф агар бо рушди соҳибкорӣ ва инкишофи бемайлоии корхонаҳои хурд алоқамандӣ дошта бошад, аз ҷониби дигар мебояд шумораи муассисаҳои илмӣ-тадқиқотиро низ афзун намуд. Зеро ин раванд ба ҳамҷояшавии илм ва истеҳсолот боис гардида, чунин муносибат ба фаъолнокии ҷанбаҳои илмӣ сектори иқтисодии мамлакат оварда мерасонад [59].

Рушди бомароми фаъолнокии навоарии аҳолии мамлакат яке аз индикаторҳои муҳими рушди босуботи иқтисодии навоарӣ ва вусъат ёфтани тиҷоратикунонии навоарӣ дар мамлакат мебошад. Аз ин рӯ,

сатҳи рушди навоаронаи иқтисодӣ мамлакат ва тиҷоратикунони навоарӣ бешубҳа аз сатҳи фаъолнокии навоаронаи аҳолии он вобастагии қавӣ дорад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои 2010-2022 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи пасти фаъолияти навоарӣ ва тиҷоратикунони навоарӣ мушоҳида карда мешавад. Новобаста аз рушди назарраси шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, ҳиссаи ходимони илмӣ нисбати соли сипаришуда 0,78% афзудааст, ки шумораи ходимони илми нисбат ба 1000 нафар, одам мутаносибан 18,5 и 20,1 одамро ташкил медиҳад.

Бояд дар назар дошт, ки сиёсати тиҷоратикунони навоарӣ бо рушди фаъолияти иттилоотӣ-коммуникативӣ алоқамандии бевосита дорад. Аз ин рӯ зарур аст, ки бо мақсади муайян намудани сатҳи рушди фаъолияти иттилоотӣ-коммуникативӣ механизмҳои имконпазири беҳтар гардидани муҳити иттилоотӣ-коммуникативиро таҳлил намоем (ҷадвали 2.2.2).

Ҷадвали 2.2.2 Алоқамандии хароҷот барои тадбиқ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ нисбат ба ММД, %

Солҳо	ММД номиналӣ (млн.сомонӣ)	Хароҷот барои тадбиқ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ, млн. сомони	Хароҷот барои тадбиқ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ нисбат ба ММД, %
2012	36 163,1	0,66	0,002
2013	40 525,5	0,42	0,001
2014	45 606,6	0,70	0,001
2015	50 977,8	1,20	0,002
2016	54 471,1	2,08	0,004
2017	64 434,3	2,94	0,005
2018	71 059,2	5,51	0,008
2019	79 109,8	7,11	0,009
2020	83 958,3	7,89	0,009
2021	101 076,3	8,20	0,008
2022	118 181,7	9,12	0,007
2023	130 791,5	9,65	0,007
2023 / 2012, мар.	3,616	14,62	3,50

Сарчашма: Дар асоси журнали Иқтидори илмӣ-техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 // Маҷмӯаи таҳлилӣ. - Душанбе, 2023. - С. 7-28 аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст [20, с.7-28].

Чуноне, ки аз ҷадвали 2.2.2 бармеояд, хароҷот барои татбиқ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ нисбат ба ММД тамоюли инкишофро дорад. Агар соли 2012 нишондиҳандаи мазкур 0,002%-ро ташкил диҳад, пас дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 0,007% баробар гардидааст, ки 3,5 маротиба аз соли 2012 зиёд мебошад. Аз ин рӯ беҳтар гардонидани муҳити иттилоотӣ-коммуникативии рушди инноватсионии кишвар ва минтақаҳои он марҳила ба марҳила зиёд намудани маблағгузориҳоро талаб менамояд.

Ҳамин тариқ, таҳлили гузаронида шудаи вазъи кунунии иқтисодии навоарӣ ва тижоратикунонии навоарӣ дар фаъолияти субъектони хоҷагидорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам меоварад, ки низоми нишондиҳандаҳои ташкил ва истифодаи иқтисодии навоариро дар давраи 2010-2023 муайян созем.

Ҷадвали 2.2.3 Тижоратикунонии навоариҳое, ки аз ҷониби ташкилотҳо то соли 2023 интиқол ва ба даст оварда шудаанд

Шакли технологияҳои нав	ба даст овардани технологияҳо	Аз онҳо берун аз кишвар	интиқол дода шудааст технологияҳо	Аз онҳо берун аз кишвар
Корхонаҳои истеҳсоли, ҷамагӣ				
аз ҷумла:				
Ҳуқуқҳо ба патентҳо, литсензияҳо,	720	187	160	0
истифодаи ихтироот;	929	224	113	7
know-how, шартномаҳои интиқоли технологияҳо;	168	15	21	8
хариди (фурӯш) таҷҳизот;	3826	1174	320	42
ба қор қабул намудани мутахассисони соҳибхтисос;	791	30	13	0
Корхонаҳои хизматрасонӣ, ҷамагӣ				
аз ҷумла:				
Ҳуқуқ ба патентҳо ва иҷозатномаҳо оид ба истифодаи ихтироот;	1744	141	1579	15
Натиҷаҳои таҳқиқот ва рушд;	1294	10	3207	64
know-how, шартномаҳои интиқоли технологияҳо;	-	-	-	-
хариди (фурӯш) таҷҳизот;	2252	498	570	6

ба кор қабул намудани мутахассисони соҳибхтисос;	1437	13	92	0
--	------	----	----	---

Сарчашма: Дар асоси Ҳисоботи солонаи Маркази миллии патенту иттилооти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2023. таҳия гардидааст.

Тавре дар раванди гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи кунунии иқтисодии навоарӣ дар кишвар мӯйян гардид, ҳиссаи хароҷот барои навоариҳои технологӣ дар ҳаҷми умумии молҳои интиқолифта дар аввали соли 2019 дар соҳаи истеҳсолот 1,8% ва дар соҳаи хизматрасонӣ 3,3%, корхонаҳои хурд на бештар аз 1% -ро ташкил доданд, ки барои нигоҳ доштани рақобатпазирӣ дар бозор хело нокифоя мебошад.

Гузашта аз ин, гуфта мешавад, ки бинобар паст будани иқтисодии тиҷорати навоарӣ дар кишвар тамоюли тадриҷан ба даст овардани сатҳи ҳаҷми ғайриимкон аст. Шумораи технологияҳои бадастовардаи корхонаҳои инноватсионии технологӣ ба ҳолати аввали соли 2020 дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1593 ададро ташкил дод (Қадвали 2.2.2). Аммо шумораи навоариҳои тиҷоратикунонидашуда аз ҷониби ин корхонаҳо мутаносибан аз 359 адад зиёд набуд. Барои ҳар як воҳиди тиҷоратикунонидашудаи соҳаи истеҳсолот, даҳ адад ба даст оварда шудааст, ки дар натиҷа, ба назари мо, динамикаи катъиян ғайриқаноатбахши рушди навоарӣ ва тиҷоратикунонии навоарӣ ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, имрӯз омузиш ва тадқиқот дар Тоҷикистондар самти тиҷоратикунонии навоарӣ муҳим аст. Тиҷоратикунонии тадқиқот як қисми муҳими раванди инноватсионӣ мебошад ва ҳеҷ як технология ё маҳсулот бидуни он бомуваффақият ба бозор ворид шуда наметавонад. Тиҷоратикунонӣ кӯшиши ба даст овардани фоида аз навоарӣ тавассути ворид кардани технологияҳои нав ба маҳсулот, равандҳо, хизматҳо ва фурӯши онҳо дар бозор мебошад. Барои татбиқи концепсияи тиҷоратикунонӣ дар ташкилотҳо, бояд бо моделҳои тиҷоратикунонӣ

шинос шуд. Моделҳои тиҷоратикунонии технология харитаи роҳи рушди фаъолият ва нақшаҳои стратегии тиҷоратикунонии технология мебошанд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки асоси беҳтарини назариявӣ дар моделҳои тиҷоратикунонӣ, ба ғайр аз хусусиятҳои ташкилӣ, ки дар онҳо системаи инноватсионӣ амал мекунад, модели ташакули муҳити мувофиқи тиҷорати навоариҳо мебошад, ки нисбат ба дигар моделҳо бештар татбиқ карда мешавад, зеро он раванди тиҷоратикунониро муфассал шарҳ медиҳад ва ниёзҳои бозорро ба назар мегирад.

Технология худ аз худ сарватро ба вуҷуд намеорад, аммо истифодаи самаранок ва дурусти он сарватро ба вуҷуд меорад. Вақте ки технология барои баланд бардоштани арзиши захираҳо ва пешниҳоди маҳсулот ва хидматҳои ба бозор зарурӣ истифода мешавад. Технология метавонад маҳсули истеҳсолот, хидматрасонӣ ё ҳатто маркетинг бошад, аммо бо вуҷуди ин, истифодаи технология ё тиҷоратикунонии технология барои эҷоди сарват, рушди технология ва иқтисод муҳим аст. Бояд дар хотир дошт, ки давраи инноватсионӣ танҳо баъди раванди тиҷоратикунонӣ ба анҷом мерасад. Дарвоқеъ, тиҷоратикунонӣ марҳилаи охирини навоарӣ аст ва навоариҳо бидуни тиҷоратикунонии он нопурра ва бефоида мебошанд. Аз ин ру навоарӣ бояд бо назардошти ниёзҳои муҳити зист анҷом дода шавад. На ҳама навоариҳо қодиранд аз тамоми занҷири арзиш гузаранд ва ба бозор ворид шаванд, аксари онҳо дар нимароҳ амалӣ намешаванд.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ НАВОВАРИҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§3.1. Ташаккули муҳити мусоиди институтсионалии тиҷоратикунонии навовариҲо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи истифодаи механизмҳо ва усулҳои муайян татбиқ гардонида мешавад. Албатта муқоисаи навоарӣ дар сатҳи давлат бо сатҳи корхона хело мураккаб аст, вале тадқиқи таркиб ва тафсири стратегияи тиҷоратикунонии навоарӣ дар корхонаҳо барои муайян намудани стратегияи рушди тиҷоратикунонӣ дар сатҳи давлат ва минтақа хело муҳим мебошад. Гуфта мешавад, ки таъсири самараноки механизми бозории дастгири ва танзими давлатии тиҷоратикунонии навоарӣ пурра дар асоси фаъолияти соҳибкорӣ ташкил ва ба роҳ монда мешавад. Дар мусолиҳа бо ақидаи бархе аз олимони соҳаи навоарӣ ва тиҷоратикунонии навоарӣ сатҳи танзими давлатии фаъолияти навоарӣ пас аз гузариши бӯҳрон ва рушди соҳибкорию навоарӣ хело паст мегардад. Аз ин рӯ, барои дастгирии соҳибкорию навоарӣ дар ҳудуди давлат ва минтақа тадбиқи концепсияи механизми ташкилӣ-иқтисодӣ ва танзими давлатии соҳибкорию навоарӣ зарурияти аввалиндараҷоро дорад. Дар ин замина пеш аз ҳама ташаккули муҳити мусоиди институтсионалии тиҷоратикунонии навовариҲо муҳим ба назар мерасад.

Яке аз вазифаҳои муҳими давлат таъсиси системаи иқтисодии ҳавасмандгардонандаи равандҳои навҷорисозии истеҳсоли дар сохторҳои соҳибкорӣ мебошад, ки дар доираи ҷорҷубаи муайяни институтсионалӣ ва ё ниҳодӣ амалӣ мешавад.

Мафҳуми муҳити ниҳодӣ аз дер боз дар доираи мутфаккирони иқтисодӣ мавриди баҳс ва баррасӣ қарор дорад. Агарчӣ ин мафҳум дар

асарҳои олимони мактаби институционалӣ аз қабиле Д. Нортон, О.И. Уилмсон ва дигарон таърифи мукаммали худро ёфтааст, вале бо таваҷҷуҳ ба ҳолатҳои махсус таърифҳои мухталиф аз тарафи олимони муосир низ пешниҳод мешавад. О.И. Уилмсон дар ин замина таърифи зеринро пешниҳод намудааст “Қавоиди умумӣ, ки дар доираи он фаъолияти иқтисодӣ сурат мегирад. Меъёрҳои асосие сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии истеҳсол, мубодила ва тақсимот” [136, с.688]. Чуноне ки мебинем дар таърифи мазкур ба категорияи “тақсимот ва мубодила” низ ишора мешавад. Яъне муҳити ниҳодӣ тиҷоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти навовариро низ фаро мегирад.

Олими маъруфи рус А.Е. Шаститко низ таърифи ба ҳамини монандро пешниҳод кардааст. Ба ақидаи ӯ муҳити ниҳодӣ ин “Маҷмӯи қоидаҳои асосии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, ки асоси истеҳсол, мубодила ва тақсимодро ташкил медиҳанд” [156]. Дар ин таъриф низ нақши муҳити ниҳодӣ дар пешбурди фаъолияти тиҷоратикунонӣ баръало ҳис карда мешавад.

Д.А. Ҳодиев чунин мешуморад, ки “Дар назарияи институционалӣ ҳолатҳои мухталифи бархурди ниҳодҳо ва авоқибҳои ношӣ аз он баррасӣ мешавад, ки яке аз муҳимтарини онҳо назарияи “домҳои ниҳодӣ” аст. “Домҳои ниҳодӣ” ба ҳолате гуфта мешавад, ки дар он инкишофи равандҳои муайян бо таваҷҷуҳ ба носозгории ниҳодҳои марбут ба сӯстӣ пеш меравад ва ё аслан ҳолати сукутро ба миён меорад. Агарчӣ аксари муҳаққиқин таъсири як ё чанд ниҳоди марбутро дар алоҳидагӣ мӯҷиби эҷоди “доми ниҳодӣ” арзёбӣ карданӣ мешаванд, аммо солҳои охир назарияи ҳамвазн ба он низ пешниҳод мешавад, мабнӣ бар ин ки аслан “доми ниҳодӣ” характери системавӣ дорад ва як ё ду ниҳод наметавонад як домҳои ниҳодӣ ба миён оварад” [153, с.19]. Яъне яке аз сабабҳои, ки ба инкишофи бемароми тиҷоратикунонии фаъолияти навоварӣ монеа ба вуҷуд меорад ин ба миён омадани “доми ниҳодӣ” [4, с.24]. дар таркиби

муҳити ниҳодӣ мебошад. Вобаста ба ин ташаккули муҳити ниҳодӣ бо таваҷҷуҳ ба бартараф намудан домҳои ниҳодӣ яке самтҳои муҳими мукамалгардони механизми тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бо таваҷҷуҳ ба ин дар навбати аввал шакли муҳити ниҳодии механизми тиҷоратикунонии навоариҳоро тасвир менамоем (расми 3.1.1).

Чуноне, ки мебинем (расми 3.1.1) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳити мусоиди ниҳодии тиҷоратикунонии фаъолияти навоарона тақрибан шакл гирифтааст. Маҷмуи қонунҳои ба фаъолияти навҷорисозӣ ва мувофиқан ба тиҷорати он мусоидаткунанда коркард, қабул ва ба маърази иҷро қарор гирифтаанд. Инчунин ниҳодҳои сохтори танзим ва идоракунии раванди мазкур таъсис шудаанд ва бевосита амал мекунанд. Аз тарафи дигар чандин барнома ва стратегияҳои соҳавӣ дар ин замина қабул шудаанд ва дар ҷараёни иҷроиш қарор доранд. Вале бо вучуди он, таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки самранокии чашмдошти ин раванд ҳануз таъмин нагардидааст. Аз ин ру метавон фарзияро пешниҳод намуд, ки дар муҳити ниҳодии тиҷоратикунонии фаъолияти навоарона ба истилоҳ “домҳои ниҳодӣ” шакл гирифтаанд, ки монети таъмини самаранокии баланди ин фаъолият мегарданд. Ҳоло ҷиҳати ошкор намудани чунин “домҳо” фазои умумии фаъолияти навоаронаро дар ҷумҳурӣ таҳлил ва баррасӣ менамоем.

Низоми ниҳодии иқтисодии давлат ҳавасмандгардони фаъолият оид ба тиҷоратикунониро аз тариқи абзорҳои зерин метавонад амалӣ кунад:

- маблағгузори (буҷетӣ ва тиҷоратӣ), молиявӣ қарзӣ, андозу андозбандӣ ва ғайраҳо;

Расми 3.1.1 Муҳити ниҳодии инкишофи тижоратикунонии навоовариҶо

- таъсиси имтиёзҳои давлатии тиҷоратӣ оид ба фаъолияти навоарӣ, тиҷоратикунонии навоарӣ дар корхонаҳо;

- дастгирии методӣ, кадрӣ, моддӣ ва техникаии тиҷоратикунонии фаъолияти навоарона ва ғ.

Бинобар хусусияти венчурӣ доштани фаъолияти навҷорисозию инвеститсионӣ, низоми ниҳодӣ бояд аз сарчашмаҳои гуногун ва шаклҳои дастгирии давлатӣ дар асоси тафриқабандӣ бо дарназардошти баҳисобгирии сармоягузори навоарӣ, ки натиҷаи сиёсати пешгирифтаи давлат барои ҳар як ташкилоти навоарӣ мебошад, истифода намояд. Таҳлили санадҳои меъёрӣ дар ин замина камбудии назаррасро ошкор намекунад. Яъне, Тоҷикистон бо пайравӣ аз кишварҳои пешрафтаи саноатӣ дар низоми қонунгузори худ ба ҳалои фазой (вакуум) ҷой нагузоштааст. Дар баъзе самтҳо бошанд қонунҳоеро коркард ва қабул намудааст, ки шояд дар баъзе кишварҳои пешрафта ҳам ҳоло амалан қабул нашудаанд.

Аз тарафи дигар, аини ҳол сиёсати давлат дар самти инкишофи навоарӣ аз тариқи ғайримустақим бо таваҷҷӯҳ ба эҷоди ҷойҳои нави корӣ дар баҳши саноат равона карда шудааст. Танҳо дар давоми соли 2021 ҳудуди 300 коргоҳу корхонаҳои нави саноатӣ бо беш аз 6500 ҷойи корӣ бунёд карда шудаанд. Дар соҳаи кишоварзӣ ва деҳоти кишвар 4 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи зиёда аз 550 миллион сомонӣ анҷом пазируфта, ҳамзамон 3- лоиҳаи дигари сармоягузорӣ ба маблағи наздики 510 миллион амалӣ гардида истодаанд. Албатта, зиёд шудани теъдоди ҷойҳои корӣ ва эҷоди рақобат ба таври муассир метавонад ба фаъолияти навоарона такони ҷиддӣ диҳад.

Татбиқи аксари лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ дар соҳаҳои энергетика, нақлиёту роҳсозӣ, кишоварзӣю обтаъминкунӣ ва маорифу тандурустӣ ба деҳоти мамлакат рост меояд ва ҳаҷми ин маблағҳо то ба

имруз анқариби 10 млрд. долларро ташкил медиҳад, ки 82,0% онро маблағҳои буҷети давлатӣ ташкил медиҳанд [89].

Баррасии муҳимтарин лоиҳаҳои инноватсионие, ки барои татбиқ дар истеҳсолот дар давраи то соли 2030 ба нақша гирифта шудаанд (ҷадвали 3.1.1) низ нишон медиҳад, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ дар ин самт чораҳои муассиреро андешидааст.

Ҷадвали 3.1.1 Лоиҳаҳои инноватсионӣ

Лоиҳа	Мӯҳлат	Натиҷаҳои ҷашмдошт
Гидроэнергетика, энергетикаи таҷдидшаванда, захираҳои табиӣ		
Татбиқи обкаш (насос) - ҳои инноватсионӣ дар асоси батареяҳои офтобӣ	2021-2023	Истифодаи технологияи мазкур ба гурӯҳи калони истифодабарандагони об дар маҳалҳое, ки аз захираҳои обӣ ва хати барқ дур ҷойгиранд ва сохти релефи заминҳои қорамашон мураккаб аст, имконияти васеъ медиҳад.
Комплекси саноатӣ ва ашёи хоми маъданӣ		
Татбиқи ҳулаҳои нави ба коррозия устувори алюминий	2021-2030	Ҳулаҳои нави кашфшуда барои рехтагари қисмҳои гуногуни техника истифодашуда, муҳлати хизмати онҳо дароз карда мешавад.
Ташкили базаи маълумот оид ба қонҳои қанданиҳои фойданок	2021-2025	Ба баланд бардоштани самаранокии қорҳои ҷустуҷӯю иқтишофӣ имконият медиҳад.
Татбиқи усулҳои геофизикӣ барои кашфи қонҳои нафтӣ газ дар Тоҷикистон	2021-2025	Сатҳи истихроҷи нафтӣ газро дар Тоҷикистон баланд мебардорад.
Ҳаритаи ёдгориҳои табиӣ геологӣ	2021-2023	Ҷалби бештари сайёҳон ва дӯстдорони табиат.
Кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, амнияти биологӣ		
Бонки захираҳои генетикии дарахтони мевадихандаи ёбӣ	2021-2030	Систематикунони дарахтони мевадихандаи ёбӣ, нодир дар минтақаи гарқшавӣ.
Обёрӣ бо истифодабарии усулҳои чакрагӣ	2021-2024	Сарфаи об дар ҳаҷми 50% таъмин карда мешавад..
Қадастраи давлатии рақамии олами набототу ҳайвоноти Тоҷикистон	2021-2024	Аҳамияти муҳими илмӣ ва стратегӣ дорад.
Татбиқи усули маълумотҳои кайҳонӣ барои ташаккулёбӣ ва истифодабарии захираҳои обӣ	2021-2023	Пешниҳоди натиҷаҳои моделкунонӣ, барномаҳои таъминоти компютерӣ, тавсияҳо барои ташаккулёбӣ ва истифодабарии об

Ташкил намудани кластерҳои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ	2022-2026	Кластерҳои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ таъсис дода мешаванд, ки онҳо корхонаҳои истеҳсол ва коркарди маҳсулот, сохторҳои таъминот бо маводи лозимӣ, баровардани маҳсулот ба бозори истеъмолро муттаҳид месозанд.
Тандурустӣ, дорусозӣ, кори табобатӣ, гигиена ва эпидемиология		
Татбиқи технологияи истеҳсоли маводи биологӣ ва химия-терапевтии ветеринарӣ аз штамҳои маҳаллӣ ва ашӯи хоми ватанӣ	2022-2030	Истеҳсоли маводи биологӣ ва химия-терапевтӣ аз хайлҳои маҳаллӣ ва ашӯи хоми ватанӣ ба роҳ мондашуда, ба хочагиҳои чорводорӣи ҷумҳурӣ маводи воридотивазкунанда пешниҳод мегардад.
Таъсиси озмоишгоҳи муайянкунии вируси нави корона-вирус (COVID-19)	2021-2030	Ба баланд бардоштани ташҳиси бемориҳои сироятӣ мусоидат менамояд.
Таъсиси озмоишгоҳи муайянкунии маводҳои химиявӣ, биологӣ, радиоактивӣ ва ядрӣ	2021-2030	Ба баланд бардоштани сатҳи криминалистикаи маводҳои химиявӣ, биологӣ, радиоактивӣ ва ядрӣ имконият медиҳад.
Татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар пешгирӣ ва табобати оризаҳои ҳомиладорӣ	2022-2030	Татбиқи технологияҳои мазкур ба ҳалли масъалаҳои паст намудани нишондодҳои талафоти репродуктивӣ; паст намудани нишондодҳои касалиҳо ва фавтӣ перинаталӣ мусоидат хоҳад кард
Амнияти сейсмикӣ, тағйирёбии иқлим, ҳифзи муҳити зист ва экология		
Ҷустуҷӯи пешгӯӣҳои заминчунбӣ тавассути падидаҳои метеорологӣ ва ионосферӣ	2021-2025	Ба пешгӯӣи қардани замин чунбиҳо мусоидат менамояд.
Таҳия ва нашр қардани атласи пирияхҳо	2021-2025	Дар заминаи технологияи инноватсионӣ феҳристи пир яхҳо тартиб дода мешавад, ки дар он ҳолати пирияхҳо дақиқ муайян ва мушаххас қарда мешавад.
Таҳияи сценарияҳои оқибатҳои замин чунбии шадид	2021-2025	Ба паст қардани хавфи сейсмикӣ барои пойтахт ва шаҳрҳои калони Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Чуноне, ки мебинем дар ҳар як самти дар ҳар як баҳши иқтисодиёт як ё якчанд лоиҳаи инноватсионӣ дар ҳоли татбиқ шудан мебошанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад ки Ҳукумати ҷумҳурӣ ба фаъолияти инноватсионӣ ва татбиқи натиҷаҳои он дар истеҳсолот аҳамияти хос медиҳад. Баъзе аз ин лоиҳаҳо (масалан, Ҷустуҷӯи пешгӯӣҳои заминчунбӣ тавассути падидаҳои метеорологӣ ва ионосферӣ, ташкил намудани кластерҳои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ) аҳамият мубрам ва старетегӣ

доранд, то андозае минбаъд рақобатпазирии ширкатҳои ватанӣ аз иҷрои ин лоиҳаҳо вобастагии мустақим дорад. Аммо нуктаи муҳиме, ки дар коркард ва татбиқи ин лоиҳаҳо қобили қайд мебошад - ин тиҷорати натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Чунончи, на дар матни стратегия ва на дар ҷадвалҳои замимашудаи он дар робита ба роҳи равишҳои тиҷоратикунонӣ, фуруши ихтироот, патентҳо ва амсоли он суҳан намеравад.

Муҳити ниҳодии рушди иқтисодиётро имрузҳо асосан СМР-2030 ба сифати меҳвари асосӣ муаррифӣ мекунад. Ин ҳуҷҷати муҳим муқаддима ва асоси барномаҳову концепсияҳои рушд дар бахшҳои мухталифи иқтисодиётро муайян мекунад. Дар робита ба ин ҳама ниҳодҳои меъёриву ҳуқуқӣ имрузҳо барои дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои СМР-2030 замина фароҳам меоваранд. Чунончи, Ҳукумати мамлакат бахши хусусиро дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун нерӯи пешбарандаи рушди босуботи иқтисодӣ, воситаи асосии таъмин кардани ҳадафҳои миллии ва дар ин замина муҳайё намудани шароит ҷиҳати зиндагии арзандаи мардум муайян кардааст [89]. Дар давраи истиқлолият сиёсати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари хусусияти иҷтимоӣ доштаниш, ба рушди воқеии иқтисодиёт низ мусоидат намуда истодааст. Аз ин рӯ, бо мақсади татбиқи СМР ҳамасола Ҳукумати мамлакат барои таъмини рушди босуръати иқтисодиёт ва татбиқи ҳадафи чоруми стратегӣ, яъне саноатикунонии иқтисодиёти мамлакат сармоягузориҳоро зина ба зина афзун намуда истодааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ин давра барои рушди соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, саноат, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва нақлиёт афзалият дода шуда, маблағгузориҳои онҳо ҳамасола бо афзоиш таъмин гардида истодааст.

Аммо, чуноне ки мебинем сиёсати рушди иқтисодиёт дар кишвар характери экстенсивӣ ба худ касб карда истодааст. Ба андеши мо омили

асосии чунин ҳолат ҳамоно шаклгирии як доми ниҳодии мустаҳкам дар роҳи тиҷоратикунонии натиҷаҳои ниҳодии фаъолияти навоарона боқӣ мемонад.

Чуноне, ки таҳлили иқтисодии навоаронаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, барои инкишофи самараноки раванди тиҷоратикунонӣ дар шароити муосир барои рушди босубот ва ҳифзи рақобатпазирии ташкилотҳо танҳо коркарди навоарӣ кифоя нест. Гузариши ба заминаи навоарӣ ва саноатии рушд ҳамчун афзалиятҳои асосии сиёсати муосири иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад [5]. Инкишофи бемайлони рақобат дар байни кишварҳои ҷаҳон, хоҳиши давлатҳо ба омодагӣ ба таҳаммули оқибатҳои бӯҳронҳои ҷаҳонии молиявӣ, иқтисодӣ ва дигар талафоти назаррас талаб мекунад, то афзоиши неқӯаҳволии аҳоли таъмин карда шавад. Аксари кишварҳо низоми миллии инноватсионии худро (NIS) бо инфрасохтори мувофиқ барои рушди тиҷорати венчурӣ ва муносибати махсус ба рушди навоарӣ ва тиҷоратикунонии навоарӣ ташаккул доданд [63]. Мутаассифона, дар иқтисодиёти кишвар рушди низоми миллии навоарӣ бинобар нокифоягии ташаккули инфрасохтори дахлдор, сифати пасти таҷҳизот ва технология боиси сатҳи пасти рушди инноватсионии иқтисодиёт арзёбӣ мегардад. Аммо ҳамаи инҳо сабаб набуда балки паёмад ё худ натиҷаи дигар омил аст, ки аз шаклгирии як доми ниҳодии мустаҳкам дар роҳи тиҷоратикунонии натиҷаҳои ниҳодии фаъолияти навоарона дарк медиҳад.

Воқеан, дар марҳилаи кунунии рушди тамаддуни ҷаҳонӣ, олимони дуруст мегӯянд, ки «рушди иқтисодиёти ашъвӣ нақши худро гум кардааст ва дар оянда иқтисодии инкишофи ҷомеаи постиндустриалӣ ҳамаҷониба аз миқёси паҳншавии иттилоот ва дониш вобастагӣ дорад» [126]. Паҳн гардидан ва истифодаи васеи технологияҳои нави прогрессивӣ кашфиёт ва таҳаввулоти нави илмиро дар истифодаи

минбаъдаи иқтисодӣ ҳавасманд мекунад. Зеро он, пеш аз ҳама, ба вазъи иҷтимоию иқтисодии хоҷагии халқ, сониян, ба иқтидори илмӣ-техникии захираҳои меҳнатӣ ва сеюм, ба имкониятҳои молиявии ҳуди низоми давлатӣ, инчунин ташкилотҳову ва омодагии онҳо ба истифодаи навоариҳо вобастагии қавӣ дорад. Пас як омили муҳими ниҳодӣ, ки мумкин аст доми ниҳодиро ба миён орад иттилоот аст. Истифодаи ғайрисамараноки иттилоот дар ҷараёни пешбурди фаъолияти навҷорисозӣ ва мувофиқан тиҷорати он метавонад доми ниҳодӣ гардад.

Аксар маврид фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби ходимони ташкилоту корхонаҳо ё харидорони маҳсулоти онҳо (сармоягузoron) ба мушкилиҳо дучор мегарданд ва чунин ҳолатҳо метавонанд, натиҷаҳои манфӣ ба бор оваранд. Чунин ҳолатро муҳаққиқони рус О.Ю. Амосов ва Н.В. Диденко дар амалияи ташкилотҳо тадқиқ намуда, барои пешгирӣ ва барҳам додани ҳолати мавҷуда чунин роҳҳоро коркард ва пешкаш намуданд:

- ташкили механизми ҳавасмандгардонии ходимон ва иштирокдорони ҷараёни навоарӣ;
- рушди маданияти ташкилӣ ва бурдани муомилоти корӣ;
- ташкили муносибатҳои самараноки сармоягузoron ва ходимон оид ба бартариятҳои навоариҳои коркардшаванда [97].

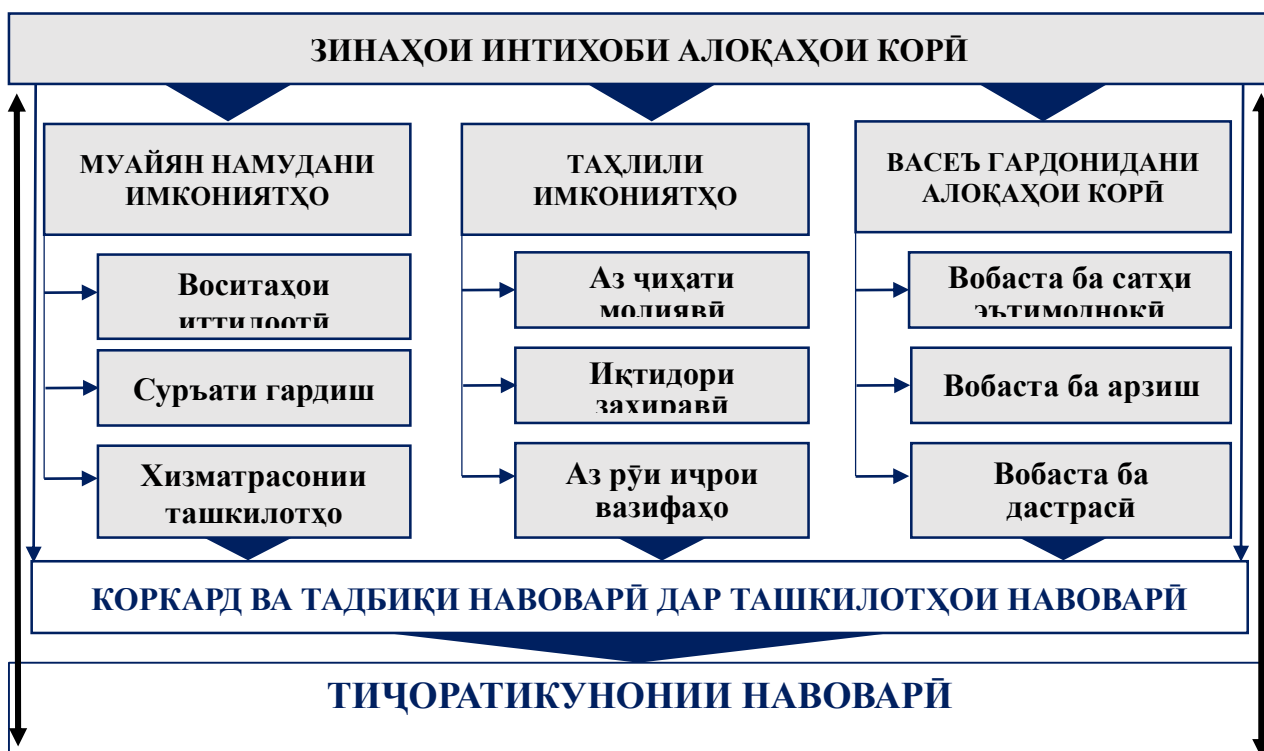
Омоданамоии мутахассисон ва пайдо намудани ақидаҳои нав воқеан яке аз шартҳои асосии амалигардонии бомуваффақияти коркард ва тиҷоратикунонии навоариҳо ба шумор меравад.

Муҳимияти интиҳоби робитаҳо дар тиҷоратикунонии навоарӣ на танҳо бо фаъолияти миқдории ташкилотҳои навоарӣ ва харидорони молҳо, балки инчунин бо он, ки ӯ бояд пеш аз ҳама шарикӣ боэътимоди ташкилоти навоарӣ бошад, сурат мегирад, ки чунин интиҳоб тибқи нақшаи зерин сурат мегирад (расми 3.1.2).

Тавре, ки аз расми дар боло овардашуда дида мешавад, вусъат алоқамандиҳои корӣ шартӣ муҳими натиҷаҳои фаъолияти навоарона аст. Дар марҳилаи ниҳой вақте, ки тиҷоратикунонии маҳсулоти нав, идеяи нав, технологияи нав дар амал татбиқ карда мешавад, ногузир бархурди манфиатҳо ба миён меояд. Вобаста ба ин самарнакии баргашти сикли навоарӣ аз марҳилаи ниҳой ба марҳилаи ибтидоӣ аз самаранокии робитаҳои корӣ ва алоқамандии алоқаҳои корӣ вобаста аст. Ин ба сифати доми ниҳодии ноаён баромад мекунад, ки на ҳамеша барои мудирон ошкор мешавад, вале як монети ҷиддии пешбурди фаъолияти наҷорисозӣ, ба хусус бо таваҷҷӯҳ ба аҳамияти муҳими тиҷоратикунонии он, боқӣ мемонад.

Ташкилотҳо, ба ибораи дигар таҳиягарон ва фурӯшандагони навоариҳову харидорон (сармоягузорон) бо робитаҳои корӣ ба ҳам пайвастанд. Натиҷаи ин муносибатҳои корӣ аз як тараф агар ба даст овардани фоида бошад, аз тарафи дигар қонеъ гардонидани талабот бо маҳсулоти навоарӣ мебошад (расми 3.1.2.).

Расми 3.1.2. Алоқамандии таҳиягарон ва харидорон (сармоягузорон)-и навоариҳо

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар расми 3.1.2 қонуниятҳои асосии ҳамкориҳои иштирокчиёни раванди навоарӣ бо таваҷҷӯҳ ба нақши ширкаткунандагони ин раванд дар давраҳои мухталиф оварда шудааст. Албатта, иштирокчиёни раванди тиҷоратикунонӣ аз хидмати ҷониби сеюм – яъне миёнаравҳо иҷтиноб карда наметавонанд. Инҳо марказҳои интиқол ва тиҷорати навоариҳо, ширкатҳои консалтингӣ, марказҳои навоарӣ ва бизнес-инкубаторҳо мебошанд, ки хизматрасониҳои брокерӣ, машваратӣ ва ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳифз ва пешбурди бозори моликияти зеҳнии таҳиягаронро амалӣ месозанд. Фаъолияти ғайрисамараноки онҳо, ё набудани онҳо, худ моҳиятан доми ниҳодӣ аст, ки бошиддат раванди фаъолияти навҷорисозиро бо монеаҳо мувоҷеҳ месозад.

Ҷадвали 3.1.2 Гурӯҳбандии вобастагҳои кориҳои иштирокчиёни ҷараёни тиҷоратикунонии навоарӣ

Намудҳои алоқаҳои кори	I	II	III	IV	V
Байни офарандагони навоарӣ (ташкilotҳо) ва фондҳои барномаҳои давлатӣ	Таъмини захираҳои молиявӣ, иттилоотӣ ва дигар захираҳо, ҳамчунин дастгирӣ дар раванди тиҷоратикунонии навоарӣ	Фондҳои давлатӣ	доимӣ	берунӣ	Ҳатмӣ
Байни офарандагони навоарӣ (ташкilotҳо) ва фондҳо, грантҳои барномаҳои ғайридавлатӣ	Таъмини захираҳои молиявӣ, иттилоотӣ ва дигар захираҳо, ҳамчунин дастгирӣ дар раванди тиҷоратикунонии навоарӣ	Фондҳои ғайридавлатӣ	доимӣ	берунӣ	Ҳатмӣ
Байни офарандагони навоарӣ (ташкilotҳо) ва фонҳои венчурӣ	Кӯмаки молиявӣ	Фондҳои венчурӣ	доимӣ	берунӣ	Ҳатмӣ
Байни офарандагони навоарӣ (ташкilotҳо) ва ташкilotҳои миёнаву калон	Молиягузориҳои пурраи истеҳсолоти навоарӣ ва тиҷоратикунонӣ	ташкilotҳои миёна ва калон	доимӣ	берунӣ	Ҳатмӣ
Байни офарандагони навоарӣ (ташкilotҳо) ва агентҳои рекламавӣ	Таъмини рекламаи моли нав	агентҳои рекламавӣ	доимӣ	берунӣ	Ҳатмӣ

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Гуфтаҳои боло бошиддат аҳамияти омили маркетинги дар низоми фаъолияти навҷорисозӣ таъкид месозад. Мушкилоти мавҷудаи муҳити ниҳодии пешбурди фаъолияти навҷорисозӣ ва мутобиқан тижорати он дар шароити Чумхурии Тоҷикистон аз маркетинги ғайрисамаранок сарчашма мегирад. Омили бозор, талаботи бозор, хоҳиш ва талаби дархосткунандагон қариб, ки ба назар гирифта намешавад. Тоҷикистон дар стратегияи рушди навоарӣ бештар ба таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва татбиқи он дар бахшҳои мухталифи иқтисодии миллий рӯй овардааст. Аммо робитаи мустақими ин сиёсат ба вазъи бозор дар ҷорҷубаи “фармоишгар/миёнарав/ичроқкунанда/тоҷир хеле суст ба назар мерасад. Пас омили муҳим ва асосии эҷоди як доми ниҳодии муҳити ниҳодии навҷорисозӣ истифодаи ғайрисамаранок аз ниҳоде бо номи маркетинг аст.

Маркетинг имрӯзҳо яке аз омили муҳимтарини таъмини рақобатпазирӣ, таъмини самаранокии истеҳсолот, таъмини сатҳи баланди алоқамандии илм ва истеҳсолот, омили дар як нуқтаи мақбул чамъ овардани таъминкунандагон, истеҳсолкунандагон, миёнаравон ва истеъмолкунандагон шуда баромад мекунад. Маркетинг воқеан ҳам таърихи дуру дароз дорад ва он шояд дар баробари ба миён омадани муносибатҳои молу мулкдорӣ ва истеҳсоли ба вуҷуд омада бошад. Аммо шаклири он ба унвони як шоҳаи фаъолияти иқтисодӣ ва мувофиқан як самти тадқиқотбарии иқтисодӣ ба асри XX рост меояд. Ба андешаи мо, моҳияти фалсафии маркетинг дар он зоҳир мешавад ки арза ва тақозоро дар бозори молу хизматрасониҳо дар як таносуби муайян қарор медиҳад, вақт, ҳаҷм, сифат ва суръати истеҳсоли молу хизматрасониҳоро муайян месозад, талаботҳои навро ба вуҷуд меорад ва, аз ҳама муҳим, заминаи фаъолияти навҷорисозиро фароҳам меорад.

Фаъолияти навҷорисозие, ки тадқиқотбарии маркетингириро ҳамчун меҳвари асосии низоми худ сарфи назар мекунад, наметавонад тиҷоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти худро ба таври самаранок таъмин намояд. Набудани маркетинг ва ё истифодаи ғайрисамараноки он, дар воқеъ, мувофиқ ба назарияи мактаби неointитутсионализм як доми ниҳодӣ аст. Авоқибӣ бархурди ғайри оқилона бо ин доми ниҳодӣ хеле нохуш буда, фаъолияти навҷорисозиро дар маҷмӯъ ба як бумбаст мекашад. Мутаасифона, мисоли равшани ин вазъиятро дар таҷрибаи беш аз 30 солаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ростои саъю кушишҳои барҳадаррафтаи ҷалби сармояҳои зиёд ҷиҳати таъмини рушди навоаронаи иқтисоди миллӣ метавон ба осонӣ мушоҳида кард.

Бояд гуфт, ки чунини ҳолат дар бисёре аз кишварҳои пасошуравӣ хос аст. Вазъияти ба ҳамин монандро олими рус Н.В. Манохина дар мисоли Федератсияи Россия баррасӣ мекунад [52, с.44]. Минҷумла, муаллиф қайд мекунад, ки набудани талаботи бевосита ба инноватсия як омили эҳоди доми ниҳодии рушди навоарӣ дар кишвараш аст. Чунин ақидаи соддалавҳона роиҷ аст, ки бозор мисли «асои сеҳрнок» хама чизро ба таври худкор, бе шарту шароитҳои зарурие, ки дар мамлакатҳои мутараққӣ дар давоми қариб 300 сол дар ҷараёни таҳаввулоти иҷтимоию иқтисодӣ ба вуҷуд оварда шудаанд, ҳал хоҳад кард. Аммо ин тавр нест [52, с.48]. Ба ин монанд, олимони дигар низ масъалаи домҳои ниҳодиро дар фаъолияти илмӣ, навоарӣ, тиҷоратикунонӣ бо маркетингӣ ғайрисамаранок пайванд додаанд [41, с.146].

Барои коҳиши таъсири манфии доми ниҳодӣ дар муҳити ниҳодии фаъолияти навҷорисозӣ, ҷиҳати таъмини самаранокии фаъолияти маркетингӣ бояд ба ниҳодина гардонидани тафаккури маркетингӣ дар сохторҳои илмию инноватсионӣ тавачҷуҳи бештар сурат гирад.

Институтҳои илмӣ тадқиқотӣ, озмоишгоҳҳо, донишгоҳҳо, коллеҷу техникумҳо то ба имрӯз пурра дар асоси принципҳои асосии иқтисодии бозорӣ амал намекунанд. Кафедраҳои таҳассусӣ дар сохтори донишгоҳҳо ба унвони як ячейкаи аз ҳама хурдтарин нақшаи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ доранд. Аммо, агар ҳамин нақшаҳои КИТ-ро таҳлил кунем дар бисёре аз маворид моҳияти онҳо, тартиби қабули иҷроиши онҳо аз муносибатҳои бозорӣ фосила дорад, дар асоси принципҳои тиҷоратикунонии натиҷаҳои ба дастамада амал намекунанд. Чунин вазъ қисман ва ё пурра дар дигар марказҳои илмӣ ва тадқиқотӣ мушоҳида мешавад. Ҳатто паркҳои технологие, ки таъсис шудаанд, маркетинги самаранок ва мустақил надоранд, лоиҳаҳои илмиро дар асоси фармоишоти директивӣ амалӣ мекунанд, бидуни он, ки дар робита ба тиҷоратикунонии он нақшаву стратегияи пешакӣ таҳрезишудае дошта бошанд.

Ин ҳолат талафоти бузурги нерӯи инсониро ифода мекунанд. Садҳо олимони ҷавон, муҳаққиқон ва унвонҷӯён нерӯи бузурги илмии худро барои навиштан ва ҳимоя кардани рисолаҳои сарф мекунанд, ки хуруҷии ҳадафшон дипломи номзадӣ ва ё докторӣ аст. Тиҷоратикунонидани натиҷаҳои тадқиқоташон аслан ҳадаф ва ё мақсаду мароми онҳо нест. Маҳс ҳамин ҳолат аст, ки раванди навҷорисозиро ба бумбаст кашидааст.

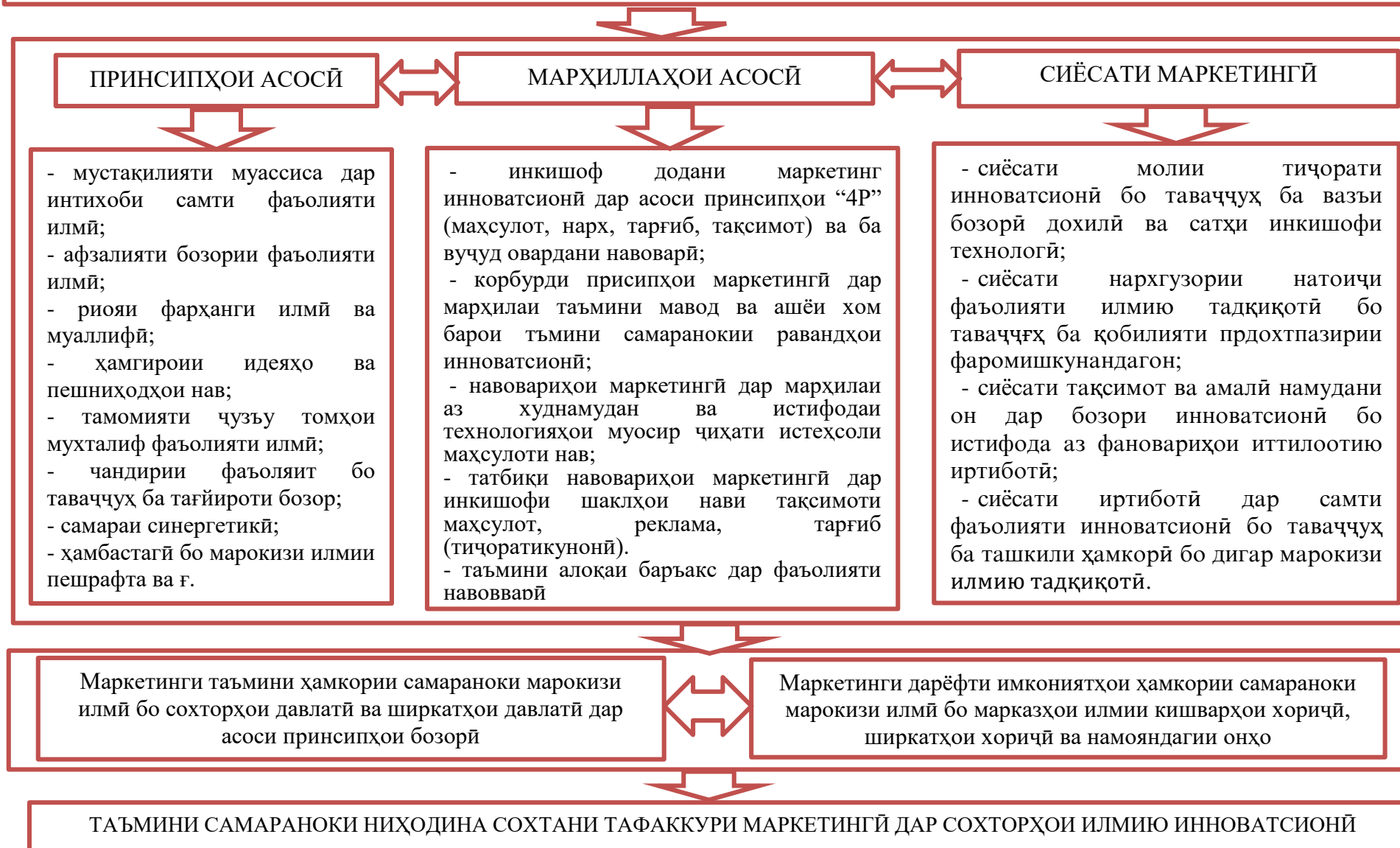
Дар ҷумҳурӣ дар доираи марказҳои илмӣ ва муассисаҳои таълимӣ теъдоди хеле зиёди кормандон ба корҳои илмӣ ва тадқиқотӣ машғул мебошанд. Аммо натиҷаҳои фаъолияти онҳо хеле кам дар шакли маҳсулоти нав, патент, ҳуқуқи муаллифӣ ва ё дигар намуд ҳуҷҷати собиткунандаи ҳуқуқи муаллифӣ сабт мешавад ва ё ба фуруш гузошта мешавад. Ин тамоюл солҳои зиёд идома дорад ва ҳеҷ кас ҳам дар фикри ислоҳи он нест [153, с.19].

Зоҳиран барои ниҳодина кардани тафаккури маркетингӣ дар фаъолияти марказҳои илмӣ, озмоишгоҳҳо, муассисаҳои таълимӣ ва амсоли он омили аз ҳама муҳим таъмини истиқлолияти онҳо мебошад. Марокизи илмӣ бояд дар асоси принципҳои бозорӣ фаъолият кунад, дар идоракунии фаъолияти молиявӣ худ мустақил бошад, самт ва равияи тадқиқоти худро дар асоси талаботи бозор ба роҳ монад. Дар ин ҳолат аст, ки онҳо аз тобеияти давлат озод мешаванд ва бо таваҷҷуҳ ба ниёзҳои худ ва бо назардошти омили талаботи бозор самти фаъолияти худро ба роҳ хоҳанд монд. Шакли умумии ниҳодина кардани тафаккури маркетингро дар фаъолияти марокизи илмӣ, муассисаҳои таълимӣ ва озмоишгоҳҳои ҷумҳурӣ ба таври зерин метавон тасвир кард (расми 3.1.3).

Дар расме, ки пешниҳод шуд, қисмати аз ҳама муҳим принципҳои фаъолияти маркетингӣ дар сохторҳои илмию инноватсионӣ ба шумор меравад. Ба андешаи мо принципҳои, ки пешниҳод шудаанд ҳама муҳим мебошанд ва сарфи назар кардани онҳо ба осонӣ метавонад домҳои ниҳодии навро дар раванди фаъолияти навҷорисозӣ ба миён оварад. Ин нукта дар мақолаи Е.Г. Пипко низ тасдиқи худро ёфтааст [94, с.104].

Чуноне, ки дар боло қайд намудем принципи мустақилияти марокизи илмӣ дар интихоби самти фаъолияти навҷорисозӣ аз ҳама муҳим мебошад. Дар баробари ин мустақилият бояд бо самаранокии фаъолият, самараи синергетикӣ, даромаднокии муассиса ва дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ асоснок шуда бошад. Дар акси ҳол чунин марказҳои илмӣ мавҷудияти худро ҳифз карда наметавонанд.

ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ МАРКТИНГӢ ДАР СОҲАИ ИЛМ ВА НАВОВАРИҶО

Расми 3.1.3 Чараёни ниҳодина сохтани тафаккури маркетингӣ дар сохторҳои илмӣ инноватсионӣ

Инчунин дар қисмати марҳилабандии фаъолияти маркетингии сохторҳои илмӣ ва инноватсионӣ риояи принципҳои маркетинги “4P” (маҳсулот, нарх, тарғиб, тақсимот) хеле муҳим ба назар мерасад. Дар тафаккури бисёре аз ходимони илмӣ ва кормандони сохторҳои илмию тадқиқотӣ принципҳои бозории фаъолияти илмӣ ҳанӯз ниҳодина нашудаанд. Ҳанӯз ҳиссаи шахсоне, ки фаъолияти илмиро сирф фаъолияти ғайритиҷоратӣ меҳисобанд, хеле зиёд аст. Вобастагии дурударози чунин ашхос аз лоиҳаҳои бемузди давлатӣ, донишгоҳӣ ва соҳавӣ тафаккури маркетингиро дар зеҳни онҳо кунд гардондааст [29, с.34]. Чуноне ки дар боло зикр намудем, умқи ин фоҷеаро аз рақамҳои ҷадвали 3.1.2 мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар баробари ин ба коркард ва иҷроиши оқилонаи сиёсати маркетингӣ низ бояд таваҷҷуҳ дошт. Сиёсати маркетингӣ бояд дар чорҷӯби имкониятҳои мавҷуда, шароити дар бозорҳои ҳадаф ҷойдошта ва имкониятҳои молиявӣ қобилиятҳои пардохтпазирии фармоишдиҳандагон, амалӣ карда шаванд. Дар сурате, ки сиёсати маркетингии сохторҳои инноватсионӣ ва илмӣ бо вазъияти бозор мутаносиб ташкил карда шавад, албатта, он натиҷаҳои дилхоҳро ба бор хоҳад овард.

Бояд қайд кард, ки ниҳодина сохтани тафаккури маркетингӣ дар сохторҳои илмӣ ва инноватсионӣ ҳамкориҳои онҳоро бо сохторҳо ва ширкатҳои давлатӣ истисно намекунад. Балки баръакс алоқамандии онҳо байни ҳамдигар дар асоси принципҳои бозорӣ мустаҳкам ва самараноктар хоҳад шуд. Сохторҳо ва ширкатҳои давлатӣ бояд ба унвони фармоишдиҳанда, таъминкунанда, харидор ҳамкориҳои худро бо сохторҳои илмӣ-инноватсионӣ тақвият диҳанд. Илова бар ин сохторҳои давлатӣ метавонанд хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, машваратӣ, инфрасохторӣ ва институтсионалиро ба сохторҳои илмию инноватсионӣ дар асоси принципҳои бозорӣ пешниҳод намояд [27, с.33].

Қобили зикр аст, ки яке аз таъинотҳои (миссия) муҳими маркетинг дар фаъолиятҳои илмию инноватсионӣ ин дарёфти имкониятҳои ҳамкорӣ бо марказҳои илмӣ ва инноватсионии кишварҳои хориҷӣ ба шумор меравад. Маркетологҳо бояд чунин имкониятҳоро аз тариқи омӯзиши густардаи бозорҳои инноватсионии кишварҳои пешрафта пайдо намоянд. Замони мо замони ҷаҳонишавӣ аст ва ҳамгирии ширкатҳо, марказҳои илмӣ, донишгоҳҳо ва давлатҳо амри табиӣ ва бебозгашт аст. Аз ин рӯ, як омили муҳими таъмини рақобатпазирӣ воридгардидан ба равандҳои ҷаҳонишавӣ аз тариқи ҳамгироӣ ва ҳамбастагӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, ташаккули муҳити мусоиди институтсионалии тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди мураккаб ва серпахлу буда тадқиқи системавии омилҳои гуногуни ба он таъсиррасонро талаб мекунад. Муҳити ниҳодӣ худ падидаи мураккаб аст ва дарки қонуниятҳои инкишофи он ба тадқиқотҳои густарда ниёз дорад. Чуноне ки маълум шуд шаклгирии домҳои ниҳодӣ омили муҳими ба банбаст кашонидани равандҳо муайян дар ин ё он самти фаъолият иқтисодиву иҷтимоӣ мегардад. Дар фаъолияти навҷорисозӣ ва тиҷоратикунонии натиҷаҳои он сарфи назар кардан аз омили маркетингӣ ба унвони як доми ниҳодии таъмини самаранокии ин раванд баромад мекунад. Ҷиҳати аз байн бурдани он ба масоили ниҳодина гардонидани тафаккури маркетинги дар сохторҳои илмӣ ва инноватсионӣ таваҷҷуҳи бештар бояд сурат бигирад.

§3.2. Инкишофи инфрасохтори тиҷоратикунонии навоариҳо

Яке аз омилҳои муҳимми рушди равандҳои навоарӣ ва, мувофиқан, тиҷоратикунонии натиҷаҳои он - омили инфрасохторӣ ба шумор меравад. Инфрасохтор асоси ба таври самаранок ва оқилона ба роҳ андохтани равандҳои истеҳсоли, тиҷоратӣ, мубодила ва тақсимои молу хизматрасониҳо мебошад, ки аз сатҳи таъминоти он ва сифати объектҳои

инфрасохторӣ натиҷаҳои ниҳои фаъолиятҳои мазкур вобастагии зиёд дорад. Дар адабиёти илмӣ дар робита ба инфрасохтори рушди равандҳои инноватсионӣ ва тиҷоратикунонии натиҷаҳои он баҳсҳои зиёде сурат гирифтаанд, ки гувоҳи аҳамияти бориз ва мубрами ин масъала ҷиҳати таъмини самаранокии фаъолияти навҷорисозӣ дар ҳама давру замони мебошад.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми инфрасохтори инноватсионӣ ҳамчун маҷмуи объектҳои таъриф мешавад, ки ба татбиқи тамоми занҷири инноватсионӣ (сикли инноватсионӣ) дар яке аз сатҳҳои идоракунии (макро/мезо/микро) мусоидат мекунад [40 с.106]. Ин таърифи нисбатан васеътари инфрасохтори инноватсионӣ ба шумор меравад, ки на танҳо раванди ба вуҷуд овардан ва истехсол кардани навоариҳоро дар назар мегирад, балки ҷараёнҳои фурӯш ва тиҷорати онро низ фаро мегирад. Яъне ба инфрасохтори инноватсионӣ маҷмуи объектҳои низ дохил мешаванд, ки бевосита дар ҷараёни тиҷоратикунонии навоариҳо ширкат мекунад. Бо таваҷҷуҳ ба ин ва бо назардошти тамомияти (системность) ҷараёнҳои иқтисодиву иҷтимоӣ метавон гуфт, ки инфрасохтори инноватсионӣ ва инфрасохтори тиҷоратикунонии навоариҳо мазмунан яксонанд.

Унсурҳои асосие, ки ба инфрасохтори инноватсионӣ дохил мешаванд дар расми 3.2.1 нишон дода шудаанд.

Расми 3.2.1 Инфрасохтори инноватсионӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Инфрасохтори инноватсионӣ унсур ва механизми асосии фаъолияти иқтисодии инноватсионӣ буда, сатҳи баланди рушди иқтисодиро таъмин менамояд ва фарсудашавии маънавию физикии он боиси коҳиши шадид дар рушди иқтисодӣ мегардад.

Вазифаҳои инфрасохтори инноватсионӣ иборатанд аз:

- мусоидат ба рушди муҳити рақобатӣ бо мақсади ба вучуд овардани талабот ва эҳтиёҷот ба инноватсияҳо;
- такмили соҳаҳои самараноки ихтироқорию навоарӣ;
- суръат бахшидан ба равандҳои паҳншавии технологияҳо ба истеъмолкунандагон;
- мусоидт ба равандҳои модернизатсия ва ислоҳоти иқтисодӣ;
- ташаккул ва баланд бардоштани самаранокии сармои инсонӣ дар самти афзоиши эҷодкорӣ ва инноватсионии он.

- экспертизаи мустақили лоиҳаҳои тадқиқотӣ, самтҳои тадқиқот, инчунин гурӯҳҳои илмӣ;

- қонунгузорию, ки муносибатҳоро дар соҳаи иқтисодиёти инноватсионӣ танзим менамояд;

Одатан, намудҳои зерини (зерсистемаҳои) инфрасохтори инноватсионӣ ҷудо карда мешаванд:

- молиявӣ – намудҳои гуногуни маблағҳо (буҷетӣ, венчурӣ, суғуртавӣ, сармоягузорӣ), инчунин дигар муассисаҳои молиявӣ, аз қабилӣ бозори саҳҳомӣ, махсусан дар робита ба ширкатҳои баландтехнологӣ;

- истеҳсолию технологӣ – паркҳои технологӣ, марказҳои инноватсионӣю технологӣ, бизнес-инкубаторҳо ва ғ.;

- маълумотӣ – маҳзани маълумот ва марказҳои таҳлилӣ, омор, иттилоот ва ғайра (яъне ташкилотҳои, ки хизматрасонӣ мекунанд);

- кадрӣ – муассисаҳои таълимӣ оид ба тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳо дар соҳаи идоракунии илмию инноватсионӣ, аудити технологӣ, маркетинг ва ғайра;

- машварати экспертӣ (коршиносӣ) – ташкилотҳои, ки ба пешниҳоди хизматрасонӣ оид ба моликияти зеҳнӣ, стандартизатсия, сертификатсия машғуланд.

Модели алоҳидаи инкубатсия Entrepreneurship in Residence ("Соҳибкорӣ дар як ширкати калон") номида мешавад. Навоварон дар доираи як ширкати калон/фонди сармоягузорӣ бо истифода аз тамоми захираҳои худ ҷиҳати дастрасӣ ба ғояҳои навоварона кор мекунанд. Дар навбати худ, ин ширкатҳо, ба ғайр аз натиҷаҳои тадқиқот/таҳияи мавзӯъ, ҳуқуқи аввал ба интихобро мегиранд.

Марказҳои муштарак воҳидҳои мутамаркази функционалии ташкилотҳои илмӣ ва таълимӣ мебошанд, ки дастрасии бисёркорбаронро ба таҷҳизот ва технологияҳо таъмин намуда, ба

истифодабарандагон хизматрасонии таълимӣ, машваратӣ ва экспертиро пешкаш мекунанд. Маркази маъмулии истифодаи коллективӣ як воҳиди алоҳидаи сохтори ташкилот мебошад, ки дорои ҳайати шахсӣ, таҷҳизот ва биноҳои корӣ мебошад. Ин марказҳо хароҷоти худро тавассути пардохтҳои, ки аз муштариёни хидматҳои муштарак гирифтаанд ё тавассути грантҳои тадқиқотӣ мепаӯшонанд.

Дар шароити кам шудани маблағгузори давлатӣ ба базаи моддию техникий илм нақши Марказҳои истифодаи муштарак меафзояд. Ин модели дастрасии муштарак ба таҷҳизоти замонавӣ ва хизматрасонии баландсифатӣ ба гурӯҳҳои олимони имкон медиҳад, ки таҷҳизот, бартариятҳо ва имкониятҳои маркетингии ширкатҳои тиҷоратӣ, донишгоҳҳо ва марказҳои илмиро самаранок истифода баранд, яъне аз имкониятҳои тиҷоратикунони навоариҳои худ бархурдор гарданд.

Ҳамин тавр, захираҳои зеҳнӣ дар якҷоягӣ бо технологияҳои навоариҳои рушди иқтисодиро муайян мекунанд, ки ин нишондиҳандаи истиқлолияти иқтисодӣ, неқӯаҳволии кишвар ва рушди устувори иқтисодиёти миллӣ мебошад. Воридшавии устувори онҳо ба системаи муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ба шумор меравад. Вазифаи асосии ин ҳамкориҳо беш аз пеш ба самти эҷоди навоариҳои технологияи татбиқи ҷаҳонӣ табдил меёбад, ки бозорҳои умедбахши байналмилалӣ фурӯшдоранд. Механизми тиҷоратикунони навоарӣ дар соҳаи иқтисодиёт доираи нисбатан васеи моделҳои концептуалиро талаб менамояд. Инкишофи илм оиди механизми тиҷоратикунони навоарӣ дар низоми иқтисодиёт аз ҳисоби ташкил ва амалисозии моделҳо, мафҳумҳо ва тасаввуротҳо, ки дар илмҳои иқтисодӣ ва идоракунӣ ба вуҷуд омадаст, замина мегирад. Дар низоми иқтисодиёти давлатҳои мутараққии ҷаҳон механизми тиҷоратикунони навоарӣ вобаста ба сиёсати давлатӣ дар самти навоарӣ амалӣ мешаванд, ки ҳамчун воситаи самаранок

идоракунии рушди наварӣ ва механизми тичоратикунонии наварӣ пешбинӣ гардидааст.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки аз нигоҳи теъдод инфрасохтори инноватсионии Тоҷикистон динамикаи муътадили рушдро доро мебошад. Айни ҳол вобаста ба шумораи объектҳои инфрасохторӣ нишондиҳандаҳои ҷумҳурии мо бо нишондиҳандаҳои кишварҳои пешрафта фарқияти зиёд надорад. Аммо аз нигоҳи сифати фаъолият ва истифодабарии инфрасохтори инноватсионӣ мушкилоти муайян мушоҳида мешаванд (ҷадвали 3.2.1).

Ҷадвали 3.2.1 Динамикаи рушди шумораи объектҳои асосии инфрасохтори инноватсионӣ

Объектҳои инфрасохтори инноватсионӣ	2001	2010	2015	2020	2023	2023/2001 дар %
Муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ	31	33	38	41	46	135,5
Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	50	51	66	78	81	162
Муассисаҳои ташкилотҳои илмӣ тадқиқотӣ	33	54	54	51	51	154,5
Паркҳои технологӣ	-	3	12	22	28	-
Марказҳои инноватсионӣ технологӣ	-	1	5	9	11	-
Бизнес-инкубаторҳо	-	-	-	4	6	-
Озмоишгоҳҳои инноватсионӣ	41	49	52	63	63	154,5
Ширкати машваратӣ	12	51	66	93	114	9,5 мар.
Корхонаҳои саноатӣ	1120	1804	2310	2283	2802	2,5 мар.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, АОПҶТ, 2023. – С. 41, 66, 235, 246. (419 с.) мухосиба ва таҳия гардидааст.

Чуноне, ки аз маълумотҳои ҷадвали 3.2.1 бармеояд дар аксари ҳолатҳо теъдоди объектҳои инфрасохтори инноватсионӣ рӯ ба афзоиш аст. Агар теъдоди умумии объектҳоро дар алоҳидагӣ ба ҳар як сари аҳоли ҳисоб намоем маълум мешавад, ки нишондиҳандаҳои ҷумҳурии мо нисбат ба кишварҳои пешрафтатар фарқияти зиёд намекунанд. Масалан, дар ҷумҳурии мо 9 млн. аҳоли айни ҳол 43 муассисаи таҳсилоти олии фаъолият мекунанд, дар ҳоле, ки дар Финляндия бо 5,6 млн. аҳоли 25

адад чунин муассисаҳо амал мекунанд. Яъне тақрибан теъдоди мутаносиби донишгоҳҳо бо теъдоди аҳолии кишвар.

Аммо бояд ба назар гирифт, ки аз теъдоди умумии донишгоҳҳои Финляндия 9-тои онҳо дар байни 1000, 8-то дар байни 500 ва 1-то дар байни 100 донишгоҳҳои бартари дунё ҷой гирифтаанд [111]. Дар рейтинги мазкур кишвари Гонконг ҷойи аввалро ишғол менамояд (ҳамаги 11 донишгоҳ, 6-тои онҳо дар байни 1000, 6-то дар байни 500 ва 3-то дар байни 100 донишгоҳҳои бартари дунё ҷой гирифтаанд). Бояд гуфт, ки донишгоҳҳои ҷумҳурии мо дар рейтинги мазкур ҷай надоранд, яъне ягон донишгоҳи мо дар байни ҳатто 1000 донишгоҳи беҳтарини дунё ҷой надоранд. Кишвари аз нигоҳи рушд нисбатан ба кишвари мо наздик – Қазоқистон танҳо бо як донишгоҳаш дар байни 1000 донишгоҳи бартари дунё ҷой гирифтааст. Яъне дар кулл, агарчи теъдоди объектҳои инфрасохтори инноватсионӣ дар кишвари мо ба нишондиҳандаҳои кишварҳои нисбатан пешрафта тақрибан баробар аст, вале сифати фаъолияти объектҳои инфрасохтори инноватсионӣ то ҳол нигароникунанда боқӣ мемонанд.

Тасаввурот оиди тиҷоратикунонии навоарӣ ҳамчун раванди объективии ташаккули бозорӣ на танҳо ҳамчун категория, балки дар сатҳи макро ва бахусус микроиқтисодиёт хело муҳим мебошад. Воқеан, ҳар як ташкилот дар раванди тиҷоратикунонии ин ё он навоарӣ (мол ё технология) бозори наvero аз худ менамояд, ки ин раванд низ ҳамчун ташаккулёбии бозори нав ба таври объективӣ ва табиӣ маънидод карда мешавад [61, с.55]. Масалан, вақте як донишгоҳ фаъолияти назаррасро дар ҷанбаҳои гуногуни ба роҳ мемонад ва дар рейтингҳои ҷаҳонӣ дорои мақому мартабаи ба худ хос мегардад, маҳсулотҳои илмии (мақолаҳо, монографияҳо, потентҳо ва ғ.) он низ бештар ба фуруш мераванд. Ҳамин тавр, ҷараёни тиҷоратикунонии навоариҳои он самарайи бештар ба худ касб менамоянд.

Ҳоло ба таваҷҷӯҳ ба гуфтаҳои боло баҳси асосӣ ин аст, ки чи гуна метавон сифати фаъолияти инфрасохторҳои инноватсиониро беҳтару хубтар намоем, то таъсири мусбати он ба раванди тичоратикунони навоариҳо бештар гардад. Албатта, дар ин замина аз тарафи олимони соҳа пешниҳодоти зиёде анҷом пазируфтаанд [14, с.549], ки шуруъ аз бунёди объектҳои наву замонавӣ то ҷалби сармоягузори ба инкишофи объектҳои инфрасохторӣ, масоили мухталифи ин самти рушди фаъолияти навҷорисозиро бар бар мегаиранд. Аммо ба андешаи мо, аз байни роҳу услухи мухталиф, бо таваҷҷӯҳ ба шароити ҷумҳурии мо, ба масоили зерин бояд таваҷҷӯҳи бештар сурат бигирад.

1. Ҷойгиркунии оқилонаи объектҳои мавҷуди инфрасохтори инноватсионӣ ва шумораи онҳо.

Чуноне, ки аз рақамҳои қадвали 3.2.2 мушоҳида намудем шумораи объектҳои инфрасохтори инноватсионӣ дар ҷумҳурии мо нисбатан зиёд аст. Теъдоди донишгоҳҳо, марказҳои илмӣ, ИИТ, озмоишгоҳҳо ва амсоли он мутаносиб ба аҳолии кишвар ва зарфияти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт афзоиш ёфтаанд. Аммо теъдоди поркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои машваратӣ ва амсоли он ҳануз он қадар зиёд нестанд, ки битавонанд дар ҷумҳури фазои рақобатиеро дар бахши инноватсия ва рушди он ба вуҷуд оранд. Чунон ҳолатро метавон бо он маънидод намуд, ки дар замони шуравӣ бо таваҷҷӯҳ ба талаботи иқтисодиёти миллии ИИТ ва озмоишгоҳҳои марбут ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт бунёд шудаанд. Баъд аз гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва расидан ба истиқлолияти милли аксари ин институтҳо ва озмоишгоҳҳо мавҷудияти худро дар таркиби вазоратҳои дахлдор ё қатъ намуданд ва ё фаъолияти худро ба таври назарас коҳиш доданд. Ҳоло вақти он расидаст, ки теъдоди чунин институтҳо ва озмоишгоҳҳо дар пайванд ба шартномаҳои тичоратӣ бештар карда шавад. Барои ин ба

институтҳо ва озмоишгоҳҳои навтаъсис кадрҳои соҳибтахассус ва дорони тавонмандии инноватсиониро ҷалб намудан лозим аст.

2. Такмили механизми ҷалби сармоягузориҳо ба рушди инкишофи инфрасохтори инноватсионӣ.

Барои ба сармоягузори хусусӣ ва корхонаҳо имкони сармоягузори кардани маблағ зарур аст, ки дар доираи қонунгузори мавҷуда тартиби сармоягузори ба фаъолияти инноватсионӣ ҳам дар марҳилаи таҳияи лоиҳа ва ҳам дар марҳилаи татбиқ муайян карда шавад. Омӯзиши шаклҳои гуногуни сармоягузори хароҷот барои инноватсия нишон дод, ки маблағҳои давлатӣ ба рушди соҳибкори хурди инноватсионӣ таъсири қобили тавачҷуҳ надорад. Нақшаҳои пешниҳодшудаи иштироки сармояи хусусӣ дар раванди сармоягузори (тавассути фондҳои инвеститсионӣ) воридоти зарурии захираҳои сармоягузори таъмин намекунанд, зеро фаъолияти ҷорӣ ва сармоягузори чунин фондҳо захираҳои зиёдро талаб мекунанд. Дар кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ шакли ташкилию ҳуқуқии бештар истифодашаванда ҳангоми сармоягузори ба лоиҳаҳои инноватсионӣ фондҳои венчурӣ аст. Аммо дар кишварҳои миқёси иқтисодиашон хурд ташкили фондҳои венчурӣ душвор аст. Аз ин ру дар чунин кишварҳо ҷиҳати сармоягузори ба бунёд ва рушди зерсохторҳои инноватсионӣ бештар ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ руй меоранд. Дар Тоҷикистон ҳам бояд ҳамин модели ҷалби сармоягузориҳо ба рушди инкишофи инфрасохтори инноватсионӣ ба таври васеъ истифода шавад.

Қонуни ҶТ «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» соли 2012 қабул гардид. Дар моддаи якуми Қонуни мазкур омадааст, ки: "Қонуни мазкур ба ҳамаи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусии соҳаҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва бахши хусусӣ мувофиқи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ амалӣ карда мешаванд, татбиқ мегардад." [43], аммо ба

андеша баъзе аз муҳаққиқон " Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ" соли 2012 қабул карда шудааст, вале то ҳол аз татбиқи он натиҷаи назаррас ва матлуб ба даст наомадааст. Бинобар ин ба мо зарур аст, ки бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ ва хусусиятҳои иқтисодию иҷтимоии ҷумҳуриамон ба қонуни мазкур тағйироту иловаҳои дахлдор ворид намоем, то ки он ба дарёфт, омода ва амалӣ кардани лоиҳаҳои шарикӣ мусоидат кунад" [155]. Яъне, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳануз Қонуни мазкур навтавонистааст, ки ба таври самаранок дар самти инкишофи инфрасохторҳои таъиноти мухталиф татбиқи комили худро ёбад. Яке аз сабаҳои асосии он кафолати нокифояи ҳуқуқҳои соҳибкорон номида мешавад [155].

3. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои инноватсионӣ.

Бояд гуфт, ки дар кишвар то ҳол концепсияи ташаккули кластерҳои инноватсионӣ вучуд надорад, технологияи идоракунии инноватсионӣ ва маркетинг дар фаъолияти амалии корхонаҳои саноатӣ ба таври зарурӣ рушд накардааст ва инчунин асосҳои концептуалии ташаккул ва татбиқи сиёсати давлатии инноватсионии рушди саноати кишвар мушаххас нашудааст.

Профессор С.Ҷ. Комилов қайд менамояд, ки "...кластерҳои инноватсионӣ, ки дар муҳити инноватсионӣ фаъолият мекунанд, фазои иқтисодие мебошанд, ки дар он корхонаҳои хурду калон, воҳидҳои инфрасохторӣ, муассисаҳои илмӣ таълимӣ рушд мекунанд ва рушди равандҳои ҳамгироиро дар соҳаи инноватсионӣ таъмин менамоянд. Дар робита ба навсозӣ ва индустрикунонии босуръати иқтисодӣ ватанӣ, масъалаҳои кластеризатсияи фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаҳо ва бахшҳои иқтисоди миллии кишвар аҳамияти хоса пайдо мекунанд. Равандҳои ташаккули низоми миллии инноватсионӣ ва рушди сармояи инсонӣ, таҳкими ҳамкориҳои илм ва истеҳсолот ва зарурати фаъол гардонидани фаъолияти инноватсиониро дар асоси ташаккул ва рушди

кластерҳои инноватсионӣ ба митён овардааст. Истифодаи модели кластерӣ барои фаъолгардони ташкили фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун воситаи муносиби ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ алтернатива надорад" [26, с.14].

Тадақиқоти масъалаҳои ташаккули кластери ширкатҳои ба дониш асосёфта нишон медиҳад, ки кластеризатсияи ин ширкатҳо бо мушкилоти фарҳангӣ, маъмури ва ҳуқуқӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки онҳоро танҳо тавассути тағйиротҳои бунёдӣ ҳал кардан мумкин аст. Кластерҳо маҷмӯи фаъоли самти субъектҳои иқтисодӣ мебошанд, ки дар як минтақаи ҷуғрофӣ мутамарказ шудаанд ва мушкилот ва имкониятҳои муштарак доранд.

Кластерҳои ба дониш асосёфта ҳамчун категорияи кластерҳои саноатӣ метавонанд нақш ва ҷойгоҳи худро дар сохтори институтсионалии кластерҳо пайдо кунанд, то сифат ва самаранокии маҳсулотро дар занҷири арзиш баланд бардоранд.

Кластерҳои ба дониш асосёфтаре дар кишвари мо аз нуқтаи назари фаъолиятҳои гуногун, аз қабилҳои кишоварзӣ ва биотехнология, тиб, маҳсулоти пешрафтаи кимиёвӣ, таҷҳизоти муосир, барқ ва лазерҳо ва технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ муайян кардан мумкин аст. Таҳлиқи нишон медиҳанд, ки мушкилот, ки дар маҷмӯъ дар роҳи кластери саноатӣ мавҷуданд, инчунин ба раванди кластери ширкатҳои ба дониш асосёфта таъсир мерасонанд. Дар айни замон, кластеризатсияи ширкатҳои ба дониш асосёфта хусусиятҳо ва мушкилоти бунёдӣ дорад.

Ин ширкатҳо аз сабаби хусусияти маҳсулот, сатҳи мураккабии маҳсулоти технологӣ, андозаи бозор ва миқёси иқтисодӣ аз корхонаҳои муқаррарӣ ба кулӣ фарқ мекунанд ва бисёре аз онҳо бо мушкилоти дохил шудан ба занҷири арзиши як соҳаи калонтар рӯ ба рӯ мешаванд. Қонунҳое, ки истилоҳоти фаъолияти шабакавӣ ё кластери ба дониш асосёфтаре мушаххас ва мустақим истифода мебаранд,

Натиҷаҳои таҳқиқоти ташаккули кластери ширкатҳои ба дониш асосёфта нишон медиҳанд, ки ин масъалаҳо дар се сатҳ муҳиманд: фарҳангӣ, иҷроия ва ҳуқуқӣ (ҷадвали 3.2.2)

Ҷадвали 3.2.2. Мушкilotи ташаккули кластерҳои инноватсионӣ дар Тоҷикистон

САТҲ	САМТ	МУСОИДАТ БА ҚОҶИШИ СТАҲИ ТАЪСИРИ МАНФӢ
Фарҳангӣ	Набудани малакаҳои техникӣ ва касбӣ	Навсозии мундариҷаи таълимӣ
		Таъсиси бонк барои қонеъ кардани ниёзҳои маҳорати кишвар бо иштироки вазоратҳои дахлдор
		Тавсеаи иштироки бахши хусусӣ дар таҳия ва пешниҳоди тренингиҳои техникӣ ва касбӣ ва аутсорсинги машғулиятҳои амалӣ ва семинарҳо барои марказҳои тичоратӣ
	Заифии фарҳанги шарикӣ стратегӣ	Ташвиқ ва дастгирии фаъолиятҳои дастаҷамъӣ ва гурӯҳӣ ҳангоми омӯзиш
		Актуализатсияи мундариҷаи таълимӣ ва тадқиқотии шарикӣ стратегӣ
	Норасоихо дар эътирофи ҳуқуқи моликият ба ғояҳо	Омӯзиши ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ бо забони оддӣ барои донишҷӯён (ихтироъ, савдо, тамғаи молӣ ва ғайра)
		Гузaronидани курсҳои ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқи иштирок ва ғайра барои донишҷӯён ва омӯзгорон
		Навсозии фанҳо ва барномаҳои таълимӣ ба соҳибкорӣ ва технология мутобикшуда
	Маъмури	Норасоихо дар банақшагирии ҳудудӣ ва иқтисоди минақавӣ
Зарурати нақши ҷиддии поркҳои илмӣ-техникӣ дар қабули қарорҳо ва барномаҳои афзалиятноки рушд дар шӯрои банақшагирии маҳаллҳо		
Харитаи институтсионалӣ, ки нақш ва мавқеи амалиётӣ ҳар як сарпарастии кластерро муайян мекунад, алахусус дар сатҳи татбиқ ва байни поркҳои илмӣ-техникӣ, кампусҳо, шаҳракҳои тадқиқотӣ, шаҳракҳои технологӣ ва шаҳракҳои саноатӣ		
Камбудихо дар ҳамкорӣ ва эҷоди робитаҳо байни корхонаҳои хурду миёна		Зарурати такмил додани нақши поркҳои илмӣ-техникӣ тавассути баъзе стратегияҳои сиёсӣ, аз қабили гурӯҳбандии поркҳои аз рӯи функсия, баҳодихии самаранокӣ, тасҳеҳи дастгирӣ ва даҳолати ҳукумат ба танзими фаъолияти онҳо, инчунин ташкили поркҳои махсус бо дархост бо истифода аз бахши хусусӣ бо мақсади мусоидат ба кластеризатсия ва маҳдуд нашудани тавонмандӣ тавассути чорабиниҳо ё хидматҳои молиявӣ.
		Зарурати ба расмият даровардани нақши агентҳои илм ва технология дар экосистемаи инноватсионӣ тавассути сиёсати ҳавасмандгардонӣ ва дастгирӣ.
		Баланд бардоштани малака ва имкониятҳои махсуси брокерҳои технологӣ дар пешниҳоди хидматҳо ба

		монанди мубодила, гирифтани литсензияҳо, машваратҳои ҳуқуқӣ, таксим, паҳн ва рекомбинатсияи лоиҳаҳои саноатӣ байни кластерҳо ва ҳалли мушкилоти кадрӣ ва сохтори ширкатҳо дар кластер
Ҳуқуқӣ	Корхонаҳои хурд бо созишномаҳои ҳуқуқӣ ошно нестанд	Пешниҳоди хидматҳои тавонмандсозӣ ва дастгирӣ, ки ба таҳкими малакаҳои идоракунӣ ва ҳуқуқӣ ба ширкатҳои равона карда шудаанд, ки метавонанд ба кластер мувофиқат кунанд
		Дастгирии нақши брокерҳои дониш ва технология ё акселераторҳо дар бастанӣ шартномаҳои шарикӣ
		Таҳияи моделҳои иштироки ширкатҳо ва донишгоҳҳо дар рушди кластерҳои дониш ва технология
	Нигаронӣ аз ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ	Муайян кардани ҳуқуқҳои ва ҳудудҳои моликияти зеҳнӣ, ки дар натиҷаи ҳамкории мақомоти иҷроия бо ихтироъкори воқеӣ, донишгоҳ, ширкати ба дониш асосёфта ё шӯъбаи технологӣ ба даст оварда шудаанд
		Қабули стратегияҳои возеҳ ва шаффоф, канорагирӣ аз сарлавҳаҳои умумӣ ва норавшан, ки ба амалҳои такрорӣ оварда мерасонанд
	Камбудихо дар татбиқи барномаҳо барои кӯмак ба ташаккули кластерҳо	Муайян кардани категорияҳои муҳими фаъолият, ки ба дониш асос ёфтаанд, дар минтақаҳои дорой афзалиятҳо
Чамбоварӣ ва идоракунӣ иттилооти системаҳои гуногуни мубодилаи талабот ва пешниҳод, ба монанди tavaniран, nan, samat, sataeh барои таҳлили захираҳо ва мусоидат ба ташкили кластерҳои минтақавӣ;		

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Масъалаҳои дар кластеризатсияи ширкатҳои ба дониш асосёфтаре дар ду сатҳ баррасӣ кардан мумкин аст. Дар сатҳи макро, мушкилот ва масъалаҳои марбут ба гурӯҳбандии соҳаҳо, дар навбати худ, ба технологияҳо ва соҳаҳо, ки ба дониш асос ёфтаанд, ки қисми ин харитаи институтсионалӣ мебошанд, таъсир мерасонанд. Дар сатҳи махсус, мушкилот, ки ба соҳаи илм, дониш ва технология марбут мебошанд.

Дар тӯли зиёда аз даҳ сол, рушди кластери саноатӣ тавачҷӯҳи банақшагирандагон ва сиёсатмадорони кишварҳои саноатӣ ва рӯ ба тараққиро ҳамчун стратегияи нав ҷалб кард. Ташкилотҳои байналмилалӣ ташаббусҳои сершумори рушди кластерҳои саноатиро дар кишварҳои гуногун амалӣ ва дастгирӣ карданд.

Корхонаҳои хурду миёна бо сабабҳои, ба монанди чандирии ташкилӣ ва қобилияти истифодаи имкониятҳои яқдигар, метавонанд дар ташаккули кластерҳо нисбат ба ширкатҳои калонтар муваффақтар

бошанд ва инчунин ташаббускор, эҷодкор ва навоар бошанд. Бо вучуди ин, корхонаҳои хурду миёна дар Тоҷикистон аз сабаби таҷрибаи ками кор дар муҳити озод ва рақобатӣ ба ҳамон мушкилот дучор меоянд. Дар зер баъзе масъалаҳои оварда шудаанд, ки ҳангоми ҳамкорӣ бо кластерҳои калон таҳқиқ ва назорат карда мешаванд.:

1. Норасоии донишҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва идоракунии, хусусан дар замони таъсисебӣ, барои ширкатҳои ин навъ мушкилот эҷод мекунад, ки баъзан як шахс бояд якчанд корҳои махсусро берун аз салоҳияти касбии худ иҷро кунад.

2. Аз сабаби набудани мақомоти муассир ва дастгирӣ, тиҷорати хурд наметавонанд ба тағйиребии муҳити зист таъсир расонанд ва онҳоро осебпазиртар кунанд.

3. Маблағгузориҳои ин ширкатҳо нисбат ба ширкатҳои калон мушкилтар аст, алахусус аз он сабаб, ки бонкҳо нисбат ба гарав ва фоизи баландтар нисбат ба онҳо талаботҳои сахттар доранд.

4. Таъмин ва нигоҳ доштани қувваи корӣ барои ин ширкатҳо як мушкили доимӣ аст, зеро аксари мутахассисон одатан дар ширкатҳои калон кор мекунанд ва ҳатто пас аз хатми таҳсил дар соҳаҳои хурд метавонанд тарк кунанд.

5. Ин соҳаҳо на танҳо аз таҷрибаи идоракунии маҳруманд, балки аз сабаби маҳдуд будани захираҳои молиявӣ наметавонанд хидматҳои машваратии мутахассисони муассирро ба даст оранд.

6. Дар аксари ҳолатҳо, ин ширкатҳои хурду миёна дар соҳаи маркетинг ва содирот ягон дастгирӣ надоранд, ки хароҷоти содирот ва хатарҳои марбутро зид мекунанд.

7. Набудани ташкили пурраи хатҳои коммуникатсионӣ ва муоширати мувофиқашуда оид ба ҳамлу нақли молҳо ва ҷузъҳо, занҷири арзиш, бозор, маблағгузорӣ, ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи дониш

ва зарурати гирифтани литсензияҳои сершумор вақти амортизатсияро дар ин намуди ширкатҳо зиёд кард ва самаранокии онҳоро коҳиш дод.

8. Шумораи зиёди ин ширкатҳо технологияҳои кӯҳнаи миёна ва пастро истифода мебаранд ва ба технологияҳои нав дастрасӣ надоранд.

Кластерҳои ба дониш асосёфта як қисми занҷири арзиш дар баробари кластерҳои саноатӣ мебошанд ва бо онҳо алоқаманданд, аз ин рӯ мушкилот ва мушкилоте, ки одатан дар роҳи кластеркунии саноатӣ ба миён меоянд, ба раванди кластеркунии ширкатҳои ба дониш асосёфта таъсир мерасонанд. Доштани бартарии рақобатӣ омили асосии муваффақият аст. Доштани малака ва имкониятҳои технологии кластер барои истеҳсоли маҳсулот барои ширкатҳое, ки дар ин кластер фаъолият мекунанд, бартарии рақобатӣ ба вучуд меорад. Бартарии рақобат метавонад тағйиротро талаб кунад ва одатан олимон ва муҳандисони ботаҷриба метавонанд ин тағйиротро пешгӯӣ кунанд.

Барои оғози фаъолияти кластер буҷаи мувофиқ лозим аст. Ғайр аз он, ширкатҳои фаъол бояд худашон ба афзоиш ва эҷоди сармоя сабӣ кунанд, на ба сармояи хориҷӣ, ки боиси нокомии онҳо мегардад. Бояд қайд кард, ки дар оғози ташаккули кластер сармоягузори венчурӣ сармоягузори кардан намехоҳанд ва аз ин рӯ бояд аз ҷониби давлат маблағгузори карда шаванд. Инчунин бояд ба назар гирифт, ки сармоягузорон метавонанд дар минтақаҳои гуногун бошанд ва дар ин минтақа зиндагӣ наkunанд.

Ҳамин тавр, омили асосии инкишофи равандҳои тиҷоратикунони навоариҳо таъмини инфрасохтори ба ҳам алоқаманди фаъолияти инноватсионӣ ба шумор меравад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба инфрасохтори тиҷоратикунонӣ аҳамияти махсус дода мешавад. Дар Тоҷикистон, ки дар марҳилаи омодагӣ ба гузариш ба модели инноватсионии рушд қарор дорад, тадқиқи асосҳои назариявӣ ва методии таъмини инфрасохтори

тиҷоратикунонӣ тақозои вақт мебошад. Бояд ба назар гирифт, ки дар занҷираи фаъолияти навҷорисозӣ мавқеи муҳим ва калиди ба марҳиллаи тиҷоратикунонӣ ихтисос дода мешавад. Пас ҳама кушишҳо дар самти таъмини модели инноватсионӣ рушд бесамар хоҳад буд, агар ба инфрасохтори тиҷоратикунонии навоариҳо аҳамити хос дода нашавад. Азбаски самаранокии системаи инноватсионӣ аз ҷониби вазифаҳои он дар таҳқиқоти гуногун муайян карда мешавад, таснифи камбудихоӣ он аз нуқтаи назари функционалӣ низ метавонад ба рафъи ин камбудихоӣ мусоидат кунад. Ҳамин тариқ, дар дар категорияҳои, чун вазифаҳои сиёсӣ, мусоидат ва самти таҳқиқот ва фаъолияти инноватсионӣ, гузаронидани тадқиқот ва рушд, рушди захираҳои инсонӣ, соҳибкорӣ ва паҳнкунии технологияҳо заъфи функционалии системаи миллии инноватсионӣ ва, мувофиқан, тиҷоратикунонии натиҷаҳои он, ошкоро ба назар мерасад. Аз тарафи дигар, мушкилоти инфрасохторӣ ва институтсионалӣ низ баръало ба чашм мерасад.

§3.3. Моделсозии омилҳои инкишофи тиҷоратикунонии донишҳои нав дар муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои илмӣ

Гузариши кишвар ба заминаи инноватсионии саноатӣ рушд бо афзалиятҳои асосии сиёсати муосири иқтисодии Тоҷикистон эълон шудааст. Тибқи муқоисаи байналмилалӣ, ки дар "индекси фаъолияти инноватсионӣ" оварда шудааст, Тоҷикистон аз бисёр кишварҳои, ки дар онҳо рушди инноватсионии сармоягузорӣ ба пешрафти илмӣ-техникӣ самти афзалиятноки рушди иқтисодӣ шудааст, ба таври назаррас қафо монда истодааст. Бисёр кишварҳо системаҳои миллии инноватсионии худро (NIS) бо инфрасохтори муносиб барои рушди бизнеси венчурӣ ва муносибати махсус ба рушди инноватсия ташаккул доданд. Мутаассифона, дар иқтисодиёти Тоҷикистон рушд накардани системаи миллии инноватсионӣ, ташаккули сусти инфрасохтори мувофиқ, сифати

пасти таҷҳизот ва технология сатҳи пасти рушди инноватсионии иқтисодиётро ба бор меорад.

То ҳол се намуди системаи иқтисодӣ вуҷуд дорад: пеш аз саноатӣ, саноатӣ ва баъди индустриалӣ. Чунин сохтори бениҳоят гетерогении қувваҳои истеҳсолкунанда на танҳо натиҷаи хусусиятҳои дохилии табиӣ ва иқтисодӣ ва эволютсияи табиӣ, балки оқибати таъсири омилҳои беруна мебошад. Аз ин рӯ, дар робита ба фароҳам овардани шароит барои рушди навъи инноватсионии иқтисодиёт дар кишвар бояд бисёр масъалаҳо ҳалли худро ёбанд. Пеш аз ҳама, мушкилот дар рушди иқтимоию иқтисодии кишвар аст. Бо вуҷуди дастовардҳои назарраси мусбат дар ҷумҳурӣ, пас аз таъмини суботи пурраи сиёсӣ, яъне аз соли 1997 инҷониб дар соҳаи индустрикунонии кишвар камбудии ҷиддӣ ҷой дорад. Аҳамияти босуръат азнавсозии иқтисодиёти миллиро дар робита бо афзоиши иқтисодии саноатии кишвар дарк намуда, имрӯз роҳбарияти давлат самтҳои умумии рушдро барои оянда муайян мекунад.

Дар қисматҳои болии рисола мо дидем, ки тиҷоратикунони наоварӣ аз ҷониби корхонаҳои хурд, миёна ва бузург дар ҷумҳуриӣ бо мушкилоти зиёд мувоҷеҳ мебошад. Дар ояндаи наздик ин равандро ба раванди муътадил ва устувор табдил додан хеле душвор аст. Аммо, таҳлил нишон медиҳад, ки яке аз самтҳои барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дастарас ва воқеӣ ин тиҷоратикунони донишҳои донишгоҳӣ аст.

Тиҷоратикунони таҳқиқоти илмӣ яке аз мавзӯҳои, ки муҳаққиқон ва олимони дар қисматҳои гуногуни ҷаҳон дар ду даҳсолаи охир баррасӣ кардаанд. Дар мамлақати мо муҳаққиқон аҳамияти ин категорияро торафт бештар дарк мекунанд ва ба он диққати бештар медиҳанд. Баланд бардоштани аҳамият ва нақши дониши илмӣ дар наоварӣ ва рушди тиҷорати нав аз як тараф ва баланд бардоштани сатҳи вуруди аҳоли ба таҳсилоти олӣ аз тарафи дигар, донишгоҳҳо ба яке аз бозигарони асосии инноватсия ва рушди ҳамаҷонибаи кишварҳо

табдил дод. Мувофиқи ин, масъалаи тиҷоратикунонӣ низ дар асоси таҳқиқоти илмӣ ва навовариҳои донишгоҳӣ баррасӣ шудааст. Тиҷоратикунонии таҳқиқоти илмӣ дар рушди кишвар, самараи ғояҳои олий ва инчунин соҳибкорӣ нақши муҳим дорад. Дар тӯли ду даҳсолаи охир, аксари донишгоҳҳо бо ширкатҳои хусусӣ робитаҳои наздик барқарор карданд, то барои васеъ намудани доираи фаъолияти худ мавқеи беҳтарро ба даст оранд.

Ин боиси эҷоди шаклҳои гуногуни ҳамкориҳои онҳо бо саноат ва талошҳо барои тиҷоратикунонии натиҷаҳои таҳқиқот ҳамчун принципи асосӣ дар баробари таҳсилот ва таҳқиқот гардид. Дар асл, донишгоҳ ҳамчун як корхонаи иқтисодӣ амал карда, барои соҳибкор манбаъҳои нави даромад меҷӯяд ва хадмоти технологиро мефурӯшад. Тиҷоратикунонии технология ин раванди такроршавандаест, ки аз дарки бозори нав ё имконияти нави хидматрасонӣ барои ихтирооти дар асоси технология оғозёфта ба сабъҳои рушд, истеҳсол ва маркетинг дар самти муваффақияти тиҷории ихтироъ оварда мерасонад. Ин таъриф ду фарқияти асосиро баррасӣ мекунад:

- раванди тиҷоратикунонӣ рушди технологияи ихтироотро дар якҷоягӣ бо бозори ин ихтироъ барои истифодабарандагони охири тавассути қабул ва паҳнкунӣ дар бар мегирад.

- раванди инноватсионӣ моҳиятан такроршаванда аст ва аз ин рӯ ба таври худкор аввалин татбиқи технологияи нав ва барқароркунии навовариҳои тағйирёфтаре дар бар мегирад.

Муҳаққиқон ва коршиносони гуногун дар бораи моделҳои маъмул дар тиҷорати донишҳо ибрози ақида намудаанд, ки муҳимтарини онҳо дар ин бахш баррасӣ шудааст. Моделҳо марҳилаҳо, амалҳо, чараҳои дониш ва иттилоот ва фаъолоне мебошанд, ки фаъолияти тиҷоратикунониро иҷро мекунанд. Тарҳрезии як модели тиҷоратикунонии дониш дар таҳсилоти олий боиси маъмурияти

донишгоҳҳо ва сиёсатгузoron мегардад, ки тиҷоратикунонии идеяҳои нави академикиро бомуваффақият татбиқ мекунанд ва аз тарҳрезии модели тиҷоратикунонӣ ва пешниҳоди модели пешниҳодшудаи тиҷоратӣ манфиат мегиранд. Дар зер, ҷадвали 3.3.1 бо баррасии ва муқоисаи моделҳо бо мақсади фароҳам овардани модели мукаммали тиҷоратикунонии донишҳо вобаста ба шароити маҳаллӣ, мушкилот ва масъалаҳои ширкатҳо дар роҳи тиҷорикунӣ ва вуруд ба бозор баррасӣ карда шудааст.

Чадвали 3.3.1 Баррасии ва муқоисаи моделҳои муқаммалӣ тичоратикунонии донишҷӯ

	Барномарезии стратегӣ	Фишори технология	Чандирии талабот	Қаши Иқмониятҳо	Идея ва тақмили ғояҳо	Тадиққоти асосӣ	Ниҳодҳо	Мухандисӣ	Санҷиш/Арзбӣ	Истеҳсол	Маркетинг	Тичоратикунонӣ	Алоқа	Омилҳои экологӣ
Табиал ва нусхабардорӣ		+	+	+				+		+			+	
Ғаъолияти зина ба зина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Чандирии талабот нисбат ба арзиш			+				+			+	+		+	
Моделҳои Roosenburg & Eekels	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

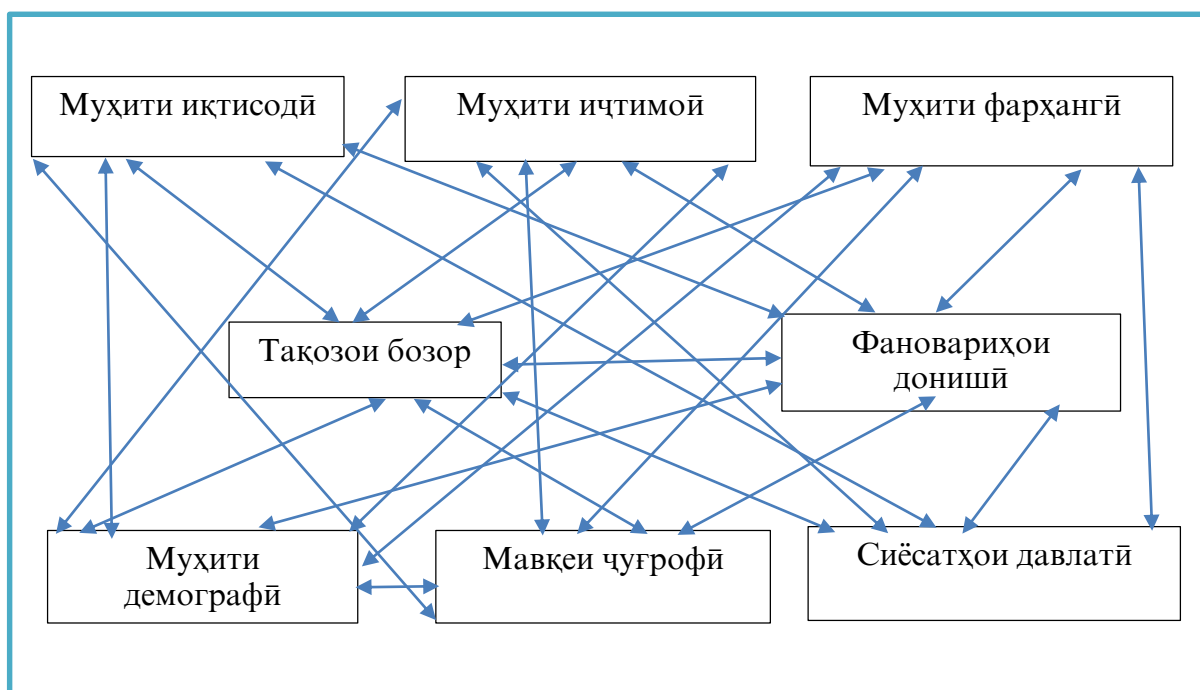
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Тиҷоратикунонӣ вазифаи муҳимми илмӣ барои ба даст овардани инқилоби академӣ мебошад. Чун анъана, рисолати асосии донишгоҳ таълим ва таҳқиқот мебошад. Бо пайдоиши фанҳое, ба монанди биотехнология, афзоиши ҷаҳонишавӣ, пешниҳоди грантҳои асосӣ ва дурнамои нав дар бораи нақши донишгоҳ дар системаи истеҳсоли роҳбарияти донишгоҳҳо ботадрич чиҳати тиҷоратикунонии донишҳои нав барномарезӣ мекунад. Муносибати байни донишгоҳҳо, саноат ва ҳукумат дар ин модел бо спирали сегонаи эволюсияи шабакавӣ рамзгузорӣ шудааст. Умуман, донишгоҳҳо метавонанд, ба рушди иқтисодӣ ҳам тавассути ҳамкорӣ бо соҳаи мавҷуда ва ҳам тавассути дигар намудҳои тиҷоратикунонии дониш саҳм гузоранд (масалан, таъсиси ширкатҳои нав).

Фаъолияти соҳибкорӣ метавонад ба озодии таҷрибаи маъмули донишгоҳҳо ва таҳқиқоти асосӣ таҳдид кунад, инчунин нигарониҳои зуд аз уфуқҳои кӯтоҳтари вақт дар таҳқиқот ва фишорҳо ба бетарафӣ ва дигар фаъолиятҳо. Баъзе ташаббусҳо метавонанд аз "поён ба боло" ва аз ҷониби ҳукумат ва муассисаҳои он дар ҳоле ки ташаббусҳои дигар "аз поён ба боло" ва аз ҷониби шахсони алоҳида ва муассисаҳои дохили донишгоҳ пайдо шаванд.

Тавре зикр гардид, ҳадафи ин таҳқиқот пешниҳоди модели амалии тиҷоратикунонии таҳқиқот дар кишвар тавассути муҳосибаи нишондиҳандаҳо ва ҷузъҳои ба модел дохилшаванда ва ба даст овардани хусусиятҳои мусбати моделҳои омӯхташуда ва истисно кардани хусусиятҳои имконпазири манфӣ мебошад. Бо баррасии адабиёти дахлдор муайян карда шуд, ки омилҳои муҳитӣ дар тарзи тиҷоратикунӣ ва раванди он, инчунин ҷузъҳои самарабахши он иштирок мекунад ва ҳатто гуфтан мумкин аст, ки бидуни баррасии омилҳои муҳитӣ, дар бораи тиҷоратикунонӣ сухан гуфтан бефоида мебуд (расми 3.3.1).

Расми 3.3.1 Омилҳои муҳити тиҷоратикунонӣ ва алоқаи мутақобилаи онҳо

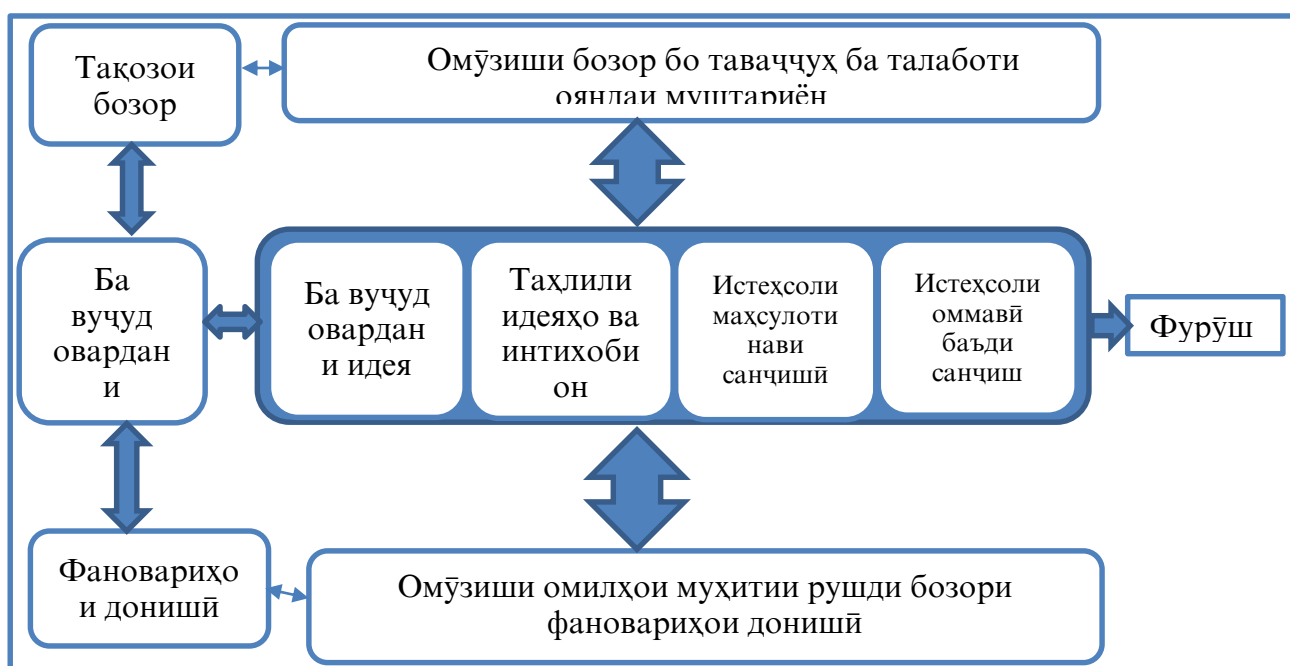
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Бо вуҷуди ин, натиҷаҳои ин тадқиқот моро ба нақши барҷастаи маркетинг дар тиҷоратикунонии таҳқиқот, бахусус дар Тоҷикистон, ки фаъолиятҳои маркетингӣ ба кадри кофӣ рушд накардаанд, мебаранд. Саволи асосии таҳқиқот ин аст: хусусиятҳо ва сохтори модели тиҷоратикунонии дониш дар мактаби олий кадомҳоянд? Он чизе, ки ин моделро аз моделҳои шабеҳ фарқ мекунад, фарогирии нисбии он аст, ки боиси интихоби унвони фарогир гардид. Тарҳи намуна ва ҷузъҳои он дар зер шарҳ дода шудааст. Дар ин модел таъсири омилҳои гуногуни муҳити зист баррасӣ шуда, таъсири муштаракӣ онҳо низ шомил карда шудааст. Омилҳои муҳитӣ ҳангоми мутақобила ва таъсиррасонии якдигар, инчунин ба ду нишондиҳандаи муҳимми талаботи бозор ва технологияи муосири дониш таъсир мерасонанд. Тавре ки мо медонем, ин параметрҳо ду омилҳои асосии пайдоиши ғояҳо ва тарроҳии маҳсулот ва хидматҳои нав мебошанд ва омилҳои боқимонда воқеан аз ин ду ба вуҷуд омадаанд. Ин ду омил бо якдигар бо ҳам ба таври органикӣ муносибат мекунанд.

Пешрафтҳои илм ва дониш ба талаботи нави бозор оварда мерасонанд, ки корбарон ва муштариро ҷалб мекунад.

Талаботи бозор ба фишори технология ва тамоюли болоравии илму дониш низ таъсир мерасонад. Инчунин, як омили хеле муҳимми маркетинг ҳамчун параметрҳои алоҳида номбар карда шудааст, ки пеш аз алоқамандии омилҳои муҳитӣ ва муносибати онҳо бо ҳам баррасӣ карда мешаванд. Аммо ин омил метавонад ба параметрҳои дигар низ таъсир расонад, ки он низ ба назар гирифта мешавад. Дар ҳар як марҳилаи тиҷоратикунонӣ, натиҷаҳои маркетинг ва таҳқиқоти бозор метавонанд самт ва тартиби маҳсулотро, ки ба марҳилаҳои тиҷоратикунонӣ таъсир мерасонад, тағйир диҳанд (расми 3.3.2.).

Расми 3.3.2 Алоқамандии омилҳои тақозои бозор ва рушди фановариҳои донишӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Аммо марҳилаҳои гуногуни тиҷоратикунонӣ низ бо ҳамдигар алоқаманданд, масалан натиҷаҳои шубҳаи санҷишӣ дар такмили идея ва истеҳсоли маҳсулот самаранок мебошанд, ки он низ дар намуна нишон дода шудааст. Ин ҳамкорӣ бо қадамҳои аввалия маҳдуд намешавад ва

қадамҳои дигарро низ дар бар мегирад. Масалан, пас аз истеҳсоли оммавии маҳсулот ва фикру мулоҳизаҳои муштарӣ дар бораи маҳсулот, ғояҳои нав барои ҳалли ин мушкилот эҷод карда мешаванд ё кашф карда мешаванд. Мувофиқи натиҷаҳои таҳқиқот, муваффақияти тиҷоратикунонии таҳқиқоти илмӣ аз нигоҳи махсус ба маркетинг вобаста аст. Аз ин рӯ, кумаки муассир дар ин соҳа ба ширкатҳои таълимӣ ва роҳнамоии шуъбаи маркетингии онҳо метавонад аз шикасти чунин ширкатҳои навоар ҷилавгирӣ кунад.

Тибқи шарҳе, ки аз баррасии моделҳои пешниҳодшуда ба даст омадаанд, модели тиҷоратикунонӣ таҳия карда шуда, сипас саволнома барои муҳосибаи самаранокии модели таҳияшуда таҳия ва дар байни респондентон тақсим карда шуд. Пас аз ҷамъоварии маълумоти зарурӣ, дар онҳо таҳлил гузаронида шуд ва натиҷаҳо ҳамчун натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур тасдиқ карда шуданд. Мувофиқи саволномаҳо ва ҷавобҳои пешниҳодшуда ва мусоҳибаҳо бо мутахассисон оид ба марҳилаҳо ва алгоритми тиҷоратикунонии дониш дар муҳити донишгоҳ алгоритми барои муҳити тадқиқотӣ мувофиқ пешниҳод карда шуд. Ба респондентон омӯзгорони донишгоҳҳои кишвар, инчунин мутахассисони тиҷоратикунонӣ ва соҳибкорон, ки 70 нафарро ташкил доданд, дохил шудаанд. Барои таъмини эътибори таҳқиқот, андешаи коршиносон ва профессорони муҳтарам истифода шуда, эътимодноӣ ва дурустии саволхоро бо коэффисиенти Алфа-Кронбах таҳлил гардид. Коэффитсиенти Алфа-Кронбах барои ҳамаи 39 саволҳои тадқиқотӣ қиммати 875, 0-ро ташкил дод, ки аз 7,0 баландтар аст ва эътимодноӣ ва дурустии саволхоро дар маҷмӯъ нишон медиҳад. Саволномаи тадқиқотӣ тариқии усули миқёси Лейкарт барои ба даст овардани нишондиҳандаҳо истифода шудааст. Тестҳое, ки дар ин боб истифода мешаванд, санҷишҳои t - student-ро дар аз ҷадвали Фридман дар бар мегиранд. Саволнома дар асоси марҳилаҳои тиҷоратикунонӣ ва ҷузъҳо ва

нишондиҳандаҳое, ки ба тиҷоратикунонии дониш дар мактабҳои олии таъсир мерасонанд, дар асоси ҳулосаи коршиносони илмӣ таҳия шуда, дар чор фасли зерин таҳия шудааст:

1. Марҳилаҳои асосии тиҷоратикунонии дониш.
2. Омилҳои асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии дониш.
3. Омилҳое, ки ба тиҷоратикунонии дониш таъсир мерасонанд.
4. Нишондиҳандаҳои тиҷоратикунонии дониш.

Дар қисми аввал саволҳои марбут ба ҷузъи марҳилаҳои асосии тиҷоратикунонии дониш баррасӣ ва таҳлил карда мешаванд. Бо дарназардошти рақамҳои бадастомада, азбаски ҳудуди эътимод аз 95% барои ҳама саволҳо мусбат буд, гуфтан мумкин аст, ки ҷузъи миёнаи марҳилаҳои асосии тиҷоратикунонии дониш – қиммати 5 ҳамчун сатҳи баланди эъҳтимодноки модел (Test value) маънидод мешавад.

Ҷадвали 3.3.2 Санҷиши омории t - student барои саволҳои марбут ба марҳилаҳои асосии тиҷорати навоарӣ

Нуқтаҳои асосии тиҷоратикунонии дониш	Шумораи аъзоёни интихобшуда	Ҷавобҳо ба ҳисоби миёна	Хатои стандартӣ	Хатои стандартӣ ба ҳисоби миёна
Ба вучуд овардани Имконият	70	7,7245	1,29125	0,17325
Ба вучуд овардани идеяҳо	70	6,5245	1,95606	0,15077
Интихоби идеяи оптималӣ	70	7,4	1,70761	0,4021
Истеҳсоли маҳсулоти Санҷишӣ	70	7,9712	1,67307	0,15557
Истеҳсоли омавии Маҳсулот	70	6,2897	1,57646	0,43641
Ҳисоби миёнаи ҷавобҳо	69	7,1513	0,54151	0,11055

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Бо мақсади афзалият додан (рутбабандӣ) ба нишондиҳандаҳои марҳилаҳои асосии тиҷоратикунонӣ, санҷиши рейтингии Фридман (Ҷадвали 1) истифода шудааст. Аз ин рӯ, дар асоси маълумоти ҷадвали дар боло овардашуда, нишондиҳандаҳои фароҳам овардан ё кашф кардани имкониятҳо, истеҳсолот ва рушди маҳсулот дар бахши санҷишӣ

ва такмили ғояҳо барои ба даст овардани ғояҳои оптималӣ муҳимтарин марҳилаҳои тиҷоратикунонии дониш мебошанд. Эҷод ё кашфи имкониятҳо маънои онро дорад, ки дар натиҷаи талабот ва пешрафти бозор дар соҳаи технология имонияти нав ба вуҷуд оварда ва ё кашф карда мешавад. Истеҳсол ва рушди маҳсулот дар баҳши санҷишӣ маънои онро дорад, ки дар ин бахш раванди истеҳсолот ниҳой карда шуда, намунаҳои озмоиши маҳсулот пешниҳод карда мешаванд ва ҳамзамон таҳияи маҳсулот ба барнома дохил карда мешавад. Инчунин, интиҳоби ғояҳо барои ба даст овардани ғояҳои беҳтарин маънои онро дорад, ки дар ин марҳила ғояҳои пешниҳодшуда такмил дода мешаванд ва ғояҳои беҳтарин интиҳоб карда мешаванд.

Ҷадвали 3.3.3 Рейтинги марҳилаҳои асосии тиҷоратикунонии дониш бо истифода аз санҷиши рейтингии Фридман

Нуқтаҳои асосии тиҷоратикунонии дониш	Рутбаи аҳамиятноки ба ҳисоби миёна
Ба вуҷуд овардани имкониятҳои нав	3,41
Истеҳсоли маҳсулоти санҷишӣ	3,35
Интиҳоби идеяи оптималӣ	2,98
Ба вуҷуд овардани идеяҳои нав	2,77
Истеҳсоли омавии маҳсулот	3,49

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Дар қисми дуюм, саволҳои марбут ба омилҳои асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии дониш дар мактабҳои олии (ҷадвали 3.3.4) баррасӣ ва таҳлил карда мешаванд. Азбаски фосолаи эътимоди паст ва баланд 95% барои ҳамаи саволҳои ҷадвали 5 мусбат буд, гуфтан мумкин аст, ки ҳисоби миёнаи омилҳои асосии ба тиҷоратикунонии дониш таъсирбахш аз кимати 5 баландтаранд ва аз ин рӯ аҳамияти ин модел баланд ва қобили қабул аст. Албатта, ҳисоби миёнаи омилҳои асосии таъсиррасонии тиҷорати 7,44-ро ташкил медиҳанд, ки ин аз киммати 5 ба ҳисоби миёна ва миёнаи спектр зиёдтар аст ва ин аҳамияти баланди нишондиҳандаҳои омилҳои асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии донишро дар мактабҳои олии тасдиқ мекунад.

Ҷадвали 3.3.4 Санҷиши тести Test value барои саволҳои марбут ба омилҳои асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии дониш

Омилҳои асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии дониш	Шумораи аъзоёни интихобшуда	Ҷавобҳо ба ҳисоби миёна	Хатои стандартӣ	Хатои стандартӣ ба ҳисоби миёна
Чандири талаботи саноат ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои илмӣ	70	7,7897	1,29609	0,17203
Суръати паҳншавии технология наф	70	7	1,95606	0,1869
Маркетинги маҳсулоти наф ва арзёбии талабот	70	8	1,22002	0,7144
Таъсири сиёсати ҳукумат барои татбиқи лоиҳаҳои наф	70	5	1,679519	0,15181
Таъсири омилҳои муҳитӣ	70	6,5710	1,95012	0,15187
Ҳисоби миёна ҷавобҳо	69	7,4456	0,72393	0,1591

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Сипас, барои афзалият додан ба нишондиҳандаҳои омилҳои асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии дониш, санҷиши рейтингии Фридман истифода шуд. Дар таркиби омилҳои асосии таъсирбахши тиҷоратикунонии дониш дар таҳсилоти олии, нишондиҳандаҳои муҳимтарини тиҷоратикунонии ин маркетинги маҳсулоти наф ва баҳогузори талабот ва чандири талаботи саноат ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои илмӣ ва таъсири сиёсати ҳукумат барои татбиқи лоиҳаҳои наф ба ҳисоб мерафтаанд. Ҳадафи ҷалби талабот ба маҳсулот таъсир расонидан ба ниёзҳои рӯз ва зиёд кардани талабот ба баъзе маҳсулот дар раванди инноватсия ва тиҷоратикунонии ғояҳои наф (нисбати ҳамон маҳсулот) мебошад. Ин рутбабандӣ интихоби оқилонаи стратегияи маркетингиро ҳамчун яке аз омилҳои асосӣ дар марҳилаҳои тиҷоратикунонии дониш нишон медиҳад (ҷадвали 3.3.5).

Ҷадвали 3.3.5 Рейтинги омилҳои асосии таъсирбахши

тиҷоратикунони дониш бо истифода аз санҷиши рейтинги Фридман

Омилҳои асосии таъсирбахш ба тиҷоратикунони дониш	Рутбаи аҳамиятноки ба ҳисоби миёна
Чандири талаботи саноат ва ташкилотҳои ҷамъияти ва хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои илмӣ	3,7
Суръати паҳншавии технология нав	3,06
Маркетинги маҳсулоти нав ва арзёбии талабот	3,01
Таъсири сиёсати ҳукумат барои татбиқи лоиҳаҳои нав	2,56
Таъсири омилҳои муҳитӣ	2,31

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Дар қисми сеюми таҳлили маълумот саволҳои аз 11 то 20 баррасӣ ва таҳлил карда мешаванд. Ин саволҳо идомаи марҳилаи дуюм мебошанд ва барои иҷрои марҳилаҳои тиҷоратикунони дониш пешбинӣ шудаанд. Тавре ки дар ҷадвали 3.3.6 дида мешавад, азбаски фосилаи эътимоди паст ва баланд 95% барои ҳамаи саволҳои ҷадвали 5 мусбат буд, гуфтан мумкин аст, ки ҳисоби миёнаи омилҳои асосии ба тиҷоратикунони дониш таъсирбахш аз киммати 5 баландтаранд ва аз ин рӯ аҳамияти ин модел баланд ва қобили қабул аст. Албатта, ҷузъи миёнаи марҳилаҳои тиҷоратикунони донишҳо 6,34-ро ташкил медиҳад, ки аз киммати 5 ба ҳисоби миёна ва миёнаи спектр баландтаранд ва ин низ аҳамияти баланди нишондиҳандаҳои марҳилаҳои тиҷоратикунони донишро тасдиқ мекунад.

**Ҷадвали 3.3.6 Санҷиши тести Test value барои саволҳои марбут ба
марҳилаҳои тичоратикунонӣ**

Марҳилаҳои тичоратикунонӣ	Шумораи аъзоёни интиҳобшуда	Ҷавобҳо ба ҳисоби миёна	Хатои стандартӣ	Хатои стандартӣ ба ҳисоби миёна
Байни марҳилаҳои пешбинишуда то кучо мустақилият вучуд дорад?	67	6,1342	1,6777	0,40603
Қадамҳои дар боло овардашуда то кучо мафҳуми тичоратикунониро фаро гирифта метавонанд?	68	6,3842	1,9163	0,18386
Микдори қадамҳои пешниҳодшуда то чӣ андоза мувофиқ аст?	68	5,7098	1,93534	0,18901
Қадамҳои пешбинишуда то кучо воқеӣ ва ҳадафноканд	68	5,5066	1,7774	0,41713
То кадом андоза фарогирии мавриди маҳсулоти гуногун дар марҳилаҳо ба назар гирифта мешавад?	68	5,5710	1,4964	0,41658
Шумо ин моделро то кадом дараҷа дар донишгоҳҳо татбиқшаванда меҳисобед?	67	5,56885	1,7554	0,41908
Омили маркетинг то чӣ андоза муҳим аст?	68	6,51436	1,6356	0,15856
Ба фикри шумо, шӯбаи маркетинг бо дигар шӯбаҳои донишгоҳ то чӣ андоза алоқамандии муас-сир дорад?	68	7,55543	1,2197	0,17453
Оё тичоратикунонӣ самаранок аст?	68	5,51434	1,6357	0,12859
То чӣ андоза шумо боварӣ доред, ки мушкили асосӣ дар донишгоҳҳои Тоҷикистон маркетинг аст?	68	5,2706	1,5732	0,4353
Шумо то чӣ андоза боварӣ доред, ки қобилияти менеҷменти донишгоҳӣ дар татбиқи ин модел барои тичоратикунонӣ мусоидат мекунад?	68	6,6176	1,7018	0,4063
Ҳисоби миёнаи ҷавобҳо	64	6,3398	0,5676	0,1404

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Ба ибораи дигар, дар байни нишондиҳандаҳои марҳилаҳои тиҷоратикунонии дониш мувофиқ ба назари посухгӯяндагон омили маркетинг аҳамият ва афзалияти баландтар доранд. Тавре дар ҷадвали 3.3.6 мушоҳида мешавад, нишондиҳандаҳои робитаи байни шуъбаи маркетинг бо дигар шуъбаҳои донишгоҳ оид ба пешбурди тиҷоратикунонӣ, муҳимтарин нишондиҳандаҳои тиҷоратикунонии донишгоҳ мебошанд. Он нишондиҳандаи фарогирии тиҷоратисозӣ мебошанд. Мавқеи номувофиқи индекси қобилияти менеҷменти донишгоҳӣ дар татбиқи ин модел барои тиҷоратикунонӣ дар соҳаи донишгоҳҳо метавонад ҳамчун яке ва мушкилоти муҳим дар татбиқи модели амалии тиҷоратикунонии дониш ҳисобида шавад.

Ҷадвали 3.3.7 Рейтинги марҳилаҳои тиҷоратикунонии дониш бо истифода аз санҷиши рейтингии Фридман

Марҳилаҳои тиҷоратикунонии дониш	Рутбаи аҳамиятноки ба ҳисоби миёна
Ба фикри шумо, шуъбаи маркетинг бо дигар шуъбаҳои донишгоҳ то чӣ андоза алоқамандии муассир дорад?	7,55
Оё тиҷоратикунонӣ самаранок аст?	6,49
Миқдори қадамҳои пешниҳодшуда то чӣ андоза мувофиқ аст?	5,66
Қадамҳои пешбинишуда то кучо воқеӣ ва ҳадафноканд?	5,56
То кадом андоза фарогирии мавриди маҳсулоти гуногун дар марҳилаҳо ба назар гирифта мешавад?	5,36
Шумо ин моделро то кадом дараҷа дар донишгоҳҳо татбиқшаванда меҳисобед?	4,51
Байни марҳилаҳои пешбинишуда то кучо мустақил-лият вучуд дорад?	3,33
Оё тиҷоратикунонӣ самаранок аст?	3,26
То чӣ андоза шумо боварӣ доред, ки мушкили асосӣ дар донишгоҳҳои Тоҷикистон маркетинг аст?	3,12
Шумо то чӣ андоза боварӣ доред, ки қобилияти менеҷменти донишгоҳӣ дар татбиқи ин модел барои тиҷоратикунонӣ мусоидат мекунад?	2,88

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Дар қисми ниҳоии таҳлили саволнома саволҳои 21 то 35 баррасӣ ва таҳлил карда мешаванд. Ин саволҳо омилҳо ташкилиро дар бар

мегиранд, ки ба тичоратикунонии дониш дар мактабҳои олии таъсир мерасонанд.

Ҷадвали 3.3.8 Санҷиши тести Test value барои саволҳои марбут ба омилҳои ташкилии тичоратикунонии

Омилҳои ташкилии тичоратикунонии	Шумораи аъзоёни интихобшуда	Ҷавобҳо ба ҳисоби миёнаи	Хатои стандартӣ	Хатои стандартӣ ба ҳисоби миёнаи
Тадқиқоти бунёди аз шӯъбаи дастгирии давлатӣ	65	,3768	1,6188	0,1528
Дастгирии бахши давлатӣ барои лоиҳаҳои тадқиқотии амалӣ ва ғояҳои нав дар ин соҳа	65	7,2098	1,6458	0,1564
Технология ва рушди марказҳои рушд	70	6,7245	1,6558	0,4031
Такмилдиҳии қонунҳои моликияти зеҳнӣ	70	7,6971	1,9255	0,1894
Имтиёзҳои андозӣ ба лоиҳаҳои амалӣ Донишгоҳҳо	70	7,0486	1,5709	0,4399
Мустақкам намудани робитаи бахши саноат бо донишгоҳҳо	70	8,1123	1,3888	0,1695
Афзоиши даромади тадқиқотии муҳаққикон	68	7,5995	1,9951	0,185
Тақвияти фарҳанги ҳамкориҳои бахшҳои мухталифи иқтисодӣ бо муҳаққикони эҷодкор	68	7,2403	1,6306	0,1563
Бартараф кардани монеаҳои гуногун дар қонунҳои бонкӣ, андоз, содирот ва воридот	65	7,3123	1,6543	0,4048
Кӯшишҳо барои ба даст овардани даромад барои донишгоҳҳо тавассути фаъолияти илмӣ	65	7	2,0294	0,4224
Тақвият додани рақобат дар лоиҳаҳои илмӣ ва эҷоди ғояҳои нав	68	6,6434	1,5286	0,4329
Ташкили фаъолияти соҳибкории донишгоҳҳо	70	7,4576	1,0296	0,4224
Инкишофи фарҳанги Соҳибкорӣ	70	7,4	1,7724	0,414
Афзоиши марказҳои Маркетингӣ	70	6,2	1,8251	0,441

Пешниҳоди хизматрасонии маркетингӣ ба муҳаққикон	70	7,08	1,7997	0,4054
Ҳисоби миёнаи ҷавобҳо	68	7,3028	0,5904	0,1157

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Азбаски фосилаи паст ва баландтарини эътимодноки 95% барои ҳамаи саволҳо мусбат буд (Ҷадвал 3.3.8) гуфтан мумкин аст, ки миқдори миёнаи омилҳои, ки ба тиҷоратикунонии дониш дар мактабҳои олии таъсир мерасонанд (Test value), аз қимати 5 баландтаранд ва аз ин рӯ аҳамияти модел дар сатҳи баланд аст ва он қобили қабул аст. Албатта, тавре дида мешавад, ҷузъи миёнаи омилҳои ташикилие, ки ба тиҷоратикунонии таъсир мерасонанд, 7,30 -ро ташкил медиҳад, ки ин аз 5 ба ҳисоби миёна баландтар аст ва ин низ аҳамияти баланди нишондиҳандаҳои марбут ба омилҳои ташкилии тиҷоратикунониро тасдиқ мекунад.

Дар идомаи ин бахш, бо мақсади рутба додан ба омилҳо ва ҷузъҳои таъсиррасонии тиҷоратикунонии дониш дар мактабҳои олии, санҷиши рейтингии Фридман истифода шудааст. Нишондиҳандаҳои тақвияти робитаҳои донишгоҳӣ-саноатӣ, иштироки муҳаққикон дар даромади илмӣ, бартараф намудани камбудихо дар қонунҳои моликияти зеҳнӣ ва тақвияти фарҳанги ҳамкориҳои бахшҳои мухталифи иқтисодӣ бо муҳаққикони эҷодӣ муҳимтарин омилҳо ва ҷузъҳои мебошанд, ки ба тиҷоратисозии дониш таъсир мерасонанд. Аз тарафи дигар, нишондиҳандаҳои тавачҷуҳ ба маркетинг дар марказҳои рушд, тақвияти рақобат дар лоиҳаҳои илмӣ ва эҷоди ғояҳои нав, инчунин рушди марказҳои рушд ва технология камтарин омилҳо ва ҷузъҳои мебошанд, ки ба тиҷоратикунонии дониш таъсир мерасонанд (ҷадвали 3.3.9).

**Чадвали 3.3.9 Рейтинги омилҳои ташкилии тиҷоратикунонии
дониш бо истифода аз санчиши рейтингии Фридман**

Омилҳои ташкилии тиҷоратикунонӣ	Рутбаи аҳамиятноки ба ҳисоби миёна
Мустаҳкам кардани муносибатҳои донишгоҳ ва саноат	10,21
Ҳиссаи муҳаққиқон дар даромади илмӣ	9,67
Бартараф кардани камбудии дар қонунҳои моликияти зеҳнӣ	9,55
Тақвияти фарҳанги ҳамкориҳои бахшҳои мухталифи иқтисодӣ бо муҳаққиқони эҷодӣ	9,51
Дастгирии бахши давлатӣ барои таҳқиқоти асосӣ	9,47
Таваҷҷуҳи дучанд ба соҳибкорӣ дар донишгоҳҳо	9,44
Рушди марказҳои технологӣ	9,25
Дастгирии бахши давлатӣ барои лоиҳаҳои тадқиқотии амалӣ ва ғояҳои нав дар ин соҳа	8,60
Бартараф кардани монеаҳои гуногун дар қонунҳои бонкӣ, андоз, содирот ва воридот	8,32
Афзоиши табиғи фарҳанги соҳибкорӣ дар ҷомеа	7,34
Кӯшишҳо барои ба даст овардани даромад барои донишгоҳҳо тавассути фаъолияти илмӣ	7,12
Додани имтиёзҳои андозӣ ба донишгоҳҳои лоиҳаҳои татбиқшаванда	7,03
Пешниҳоди хидматҳои маркетингӣ ба муҳаққиқон	7,01
Диққати махсус ба маркетинг дар марказҳои рушд	6,73
Тақвият додани рақобат дар лоиҳаҳои илмӣ ва эҷоди ғояҳои нав	5,39

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Ҳамин тавр, беҳтар кардани робитаи байни шӯбаи маркетинг бо дигар шӯбаҳои донишгоҳ бо мақсади муваффақ шудан ба тиҷоратикунонӣ, пешбурди омилҳои самарабахши маркетинг ва баланд бардоштани қобилияти роҳбарияти донишгоҳҳо дар татбиқи модели тиҷоратикунонӣ, роҳҳои муҳимтарини тақмили тиҷорати дониш дар сатҳи олии мебошанд. Инчунин, дар робита бо нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои тиҷоратикунонии дониш дар донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ гуфтан мумкин аст, ки фароҳам овардан ё кашф кардани имкониятҳо, истеҳсол ва таҳияи маҳсулот ва тозакунии ғояҳо барои ба даст овардани ғояҳои олии муҳимтарин шартҳо ва омилҳои тиҷоратикунонии дониш дар донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ мебошанд.

Дар охири ин тадқиқот стратегияҳо ва пешниҳодҳои зерин оид ба мусоидат ба вазъи тиҷоратикунонӣ ва инноватсионии кишвар дар маҷмуъ ва, алахусус дар байни муассисаҳо ва ширкатҳои илмӣ дар марказҳои рушд ва поркҳои илмӣ-техникӣ ҷойгиршуда, пешниҳод карда мешаванд:

- барқарорсозии иртиботи зич байни донишгоҳҳо ва марказҳои саноатии кишвар бо мақсади огоҳ шудан аз ниёзҳои таҳқиқотии онҳо;

- таъмини як қисми хароҷоти тадқиқот ва таҳияи воҳидҳои истеҳсолӣ аз ҷониби ҳукумат, ба шарте ки дастовардҳои тадқиқотии онҳо дар самти қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа, коҳиш додани мушкилот, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ, баланд бардоштани арзиши молҳо ва афзоиши содироти муассир бошанд;

- ба назар гирифтани манфиатҳои муҳаққиқон ба тиҷоратикунонии таҳқиқоти худ;

- дастгирии ҷиддӣ ба муҳаққиқон ва институтҳои тадқиқотии кишвар ва маблағгузориҳои кофӣ барои инкишофи фаъолиятшон ва маблағгузориҳои натиҷаҳои таҳқиқотие, ки арзиши молҳоро зиёд мекунанд, самаранокии истеҳсолотро паст мекунанд;

- муайян кардани сиёсат ва стратегияҳои илм ва технология дар кишвар дар ҳамоҳангии мутақобила бо сиёсатҳо ва стратегияҳои иқтисодӣ;

- додани ваколатҳои васеъ ба муҳаққиқон ва технологҳо бо мақсади фаъол кардани захираҳои инсонӣ дар донишгоҳҳо, аз ҷумла омӯзгорони соҳибунвон ва аспирантҳо.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДОТ

А) Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

1. Навоварӣ чун раванди тиҷоратикунонии донишҳо, ғояҳо, фикру андешаҳои нав дар асоси фановариҳо баррасӣ карда мешавад, ки барои воҳидҳои истеҳсоли манфиатҳои иқтисодӣ дорад. Маърифати илмӣ, идеяҳои техникӣ ва пешрафтҳои нави технологӣ унсурҳои чудонашавандаи ташкили раванди истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ тавсиф мешаванд. Мавқеи калидӣ дар раванди навҷорисозӣ ба тиҷоратикунонии натиҷаҳои навоарӣ ихтисос дода мешавад. [1-М]

2. Таъмини механизми самараноки тиҷорати навоарӣ ва татбиқи ҳадафҳои расидан ба рушди инноватсионӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт яке аз самтҳои афзалиятноки рӯй овардан ба рушди босубот шуморида мешавад. Вобаста ба ин яке аз муаммоҳои муҳим дар шароити феълӣ ташаккул додани сохтори механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ба ҳисоб меравад, ки тавонад раванди муътадили пешбурди фаъолияти навҷорисозиро таъмин намояд. [2-М]

3. Сохтори механизми тиҷоратикунонии навоарӣ аз ду қисмат иборат аст: механизми дохилӣ, ки дар ташкилот бо мақсади тиҷорати навоарӣ ташкил меёбад ва механизми берунӣ, ки аз ҷониби давлат барои дастгирии ташкилотҳои навоарӣ амалӣ гардонида мешавад. Механизми берунӣ аз панҷ қисмати асосӣ иборат аст: 1) механизми баҳисобгирии ташкилотҳои навоарӣ; 2) механизми андозбандӣ; 3) механизми дастгирии бевоситаи давлат; 4) механизми ҳавасмандгардонии ташкилотҳо дар низоми фармоишоти давлатӣ; 5) механизми бозорӣ. Таъмини сатҳи баланди алоқамандии механизмҳои мазкур кафолати самаранокии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ба ҳисоб меравад. [4-М]

4. Принципҳои асосии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ба ояндабинӣ, тамомият, шаффофият, таъмини маркетинги босифат,

қонуният, бетаваққуф ба роҳ мондани тиҷроатикунонӣ ва даромадноқӣ асос ёфтаанд. Инчунин таъмини самаранокии ҳамгирии илм, истеҳсолот ва бозор тавассути маркетинги пешқадам ва ташкили муҳити институтсионалии рушди тиҷоратикунонӣ тавассути ташкили инфрасохтори мувофиқ аз принципҳои калидии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ ба ҳисоб мераванд. [3-М; 5-М]

5. Омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки роҳу услуҳои пешқадами танзим ва ҳавасманд гардонидани фаъолияти навқорисозӣ ва тиҷорати он дар кишвари мо ба роҳ монда шавад. Дар баробари ин бояд хусусиятҳои хоси инкишофи иқтисоди миллӣ, шароити маҳал, нури захиравӣ ва муҳити иқтимоиву иқтисодии кишвари мавриди таҳқиқ ба назар гирифта шавад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиш ва корбурди таҷрибаи ҚМЧ, Кореяи Ҷанубӣ, Туркия, Узбекистон ва дигар кишварҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. [11-М; 6-М]

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама самтҳои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тамоюли инкишофи мусбиро касб кардааст. Иқтисодии баланди рушди соҳаҳои саноат инкишофи имкониятҳои содиротии кишварро бо тавачҷуҳ ба корбурди принципҳои асосии иқтисодиёти инноватсионӣ тақозо менамояд. Вобаста ба ин ҷустуҷӯи роҳҳои шаклгирии механизми самаранокии тиҷоратикунонии навоариҳо дар асоси ҳамгирии илм, истеҳсолот ва бозор аз омилҳои калидии расидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар ҳисобида мешавад.

2. Ҳавфҳои назаррас барои дурнамои рушди макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазъи номатлуби тавозуни тиҷорати байналхалқӣ, сатҳи пасти истифодаи захираҳои табиӣ, алоқамандии нокифояи муассисаҳои илмию таълимӣ бо корхонаҳо ва бахши бонкӣ ба

миён меоянд. Гузариш бо модели инноватсионӣ рушд дар занҷираи умумии фаъолияти навҷорисозӣ дар марҳилаи тиҷоратикунонӣ ба бунбаст дучор мешавад, ки сабаби асосиаш муҳити институтсионалии номусоид барои инкишофи навоариҳо, набудани инфрасохтори мувофиқ ҷиҳати рушди тиҷоратикунонии натиҷаҳои навоарӣ ва фарҳанги нисбатан поини маркетингии истеҳсолкунандагон ба шумор меравад.

3. Мувофиқ ба натиҷаҳои таҳлили SWOT афзоиши даромади истеъмолкунандагон, ҷорӣ намудани стандартҳои таҳсилоти аврупоӣ, татбиқи барномаҳои давлатӣ ҷиҳати рушди соҳибкории инноватсионӣ ва тиҷоратикунонӣ, паст кардани меъёрҳои андоз ва боҷи гумрукӣ барои корхонаҳои инноватсионӣ, тақвияти дастгирӣ ба соҳибкории инноватсионӣ, бекор кардани боҷҳо барои воридоти намудҳои алоҳидаи технологияҳо, васеъ намудани доираи хизматрасониҳои корхонаҳои миёнарав, ҷалби сармоягузорӣ барои лоиҳаҳои инноватсионӣ ба унвони имкониятҳои коҳиш додани хавфҳои мавҷуд пешниҳод менамояд.

4. Мушкилоти мавҷудаи муҳити институтсионалии пешбурди фаъолияти навҷорисозӣ ва мутобиқан тиҷорати он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маркетинги ғайрисамаранок сарчашма мегирад. Омили бозор, талаботи бозор, хоҳиш ва талаби дархосткунандагон қариб, ки ба назар гирифта намешавад. Тоҷикистон дар стратегияи рушди навоарӣ бештар ба таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва татбиқи он дар бахшҳои мухталифи иқтисодиёти миллий рӯй овардааст. Аммо робитаи мустақими ин сиёсат ба вазъи бозор дар ҷорҷубаи «фармоишгар / миёнарав / иҷрокунанда / тоҷир хеле суст ба назар мерасад.

5. Тиҷоратикунонии таҳқиқоти илмӣ яке аз мавзӯҳои оест, ки муҳаққиқон ва олимони дар қисматҳои гуногуни ҷаҳон дар ду даҳсолаи охир баррасӣ кардаанд. Баланд бардоштани аҳамият ва нақши дониши

илмӣ дар навоарӣ ва рушди тиҷорати нав аз як тараф ва баланд бардоштани сатҳи вуруди аҳолӣ ба таҳсилоти олий аз тарафи дигар, донишгоҳҳоро ба яке аз бозигарони асосии инноватсия ва рушди ҳамаҷонибаи кишварҳо табдил дод.

6. Беҳтар кардани робитаи байни шӯбаи маркетинг бо дигар шӯбаҳои донишгоҳ бо мақсади муваффақ шудан ба тиҷоратикунонӣ, пешбурди омили самарабахши маркетинг ва баланд бардоштани қобилияти роҳбарияти донишгоҳҳо дар татбиқи модели тиҷоратикунонӣ мебошанд. Инчунин, фароҳам овардан ё кашф кардани имкониятҳо, барои ба даст овардани ғояҳои олий муҳимтарин шартҳо ва омилҳои тиҷоратикунонии дониш дар донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ мебошанд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Акрамов М.Б., Мирзоев Ф., Низомов З., Ибрагимов Д. Применение современных технологий и инновационных методов исследования в научно-исследовательских работах // Вестник Кыргызского экономического университета им. М. Рыскулбекова: Материалы Международной научно - практической конференции «Национальная стратегия развития: экономические проблемы и пути решения (2014)», 2014. - №2(29). -С.50-52.

2. Алябьев С., Голощапов Д., Клинцов В. Инновации в России - неисчерпаемый источник роста // Монография. - Москва, 2018. – с. 112.

3. Андреюк Н.В., Загайнова Н.Л. Теория инноваций и теория конкуренции: сущностное содержание и реалии новой экономики // Вестник Поволжского государственного технологического университета. Серия: Экономика и управление. - Йошкар-Ола, 2013. №3 (19). - С. 24-34.

4. Балацкий Е.В. "Институциональная ловушка": научный термин и красивая метафора // Журнал институциональных исследований. – Ростов-на-Дону, 2020. - Т. 12. №3. - С. 24-41.

5. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели 2011, №227.

6. Ботеновская Е. Направления и механизмы реализации инновационной политики Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Е. Ботеновская // Банк. весн. – 2014. – № 1. – Режим доступа: <https://www.nbrb.by/bv/articles/9936.pdf>. – (Дата доступа: 09.04.2022).

7. Воронина В.М., Кокарев Д.В. SWOT-анализ как современный инструмент исследования в целях антикризисного управления предприятием // Российское предпринимательство. 2005. № 8 (68). С. 23-29.

8. Голдякова Т. В. Понятие и классификация инноваций // Российский внешнеэкономический вестник. 2006. №2. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-klassifikatsiya-innovatsiy> (дата обращения: 07.04.2022).

9. Глобальный индекс инноваций / Global Innovation Index, 2020 г. <https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index#> (дата обращения: 07.04.2022).

10. Данилова М.Э., Шумова Е.А. Модели инновационного обучения: инновация - модернизация и инновация - трансформация в образовательном процессе // Монография. - Пятигорск, 2010. – с. 102.

11. Дробышевская Л.Н. Инновационная модернизация экономики России / Инновационное развитие российской экономики: материалы научно-практической конференции. - М., 2010. - С. 49-52.

12. Дронов, С. В. Организационно-экономический механизм инновационной деятельности предприятия: дис. канд. экон. наук: 08.00.05. - Белгород, 2001. -С.168.

13. Дятлов С.А., Гильманов Д.В., Марьяненко В.П. Теория инноваций: инновации в условиях цифровой экономики // Учебное пособие. - Санкт-Петербург, 2018. – 286 с.

14. Заверза Е.В. Модель развития региональной инновационной инфраструктуры на основе развития инфраструктуры и систематизации инновационной деятельности//Аллея науки. - Томск, 2019. - Т. 2. № 1 (28). - С. 549-555.

15. Зенова Е.С. Полисемия понятия «инновация» и теоретико-методологические основы инновационных терминов / Проблемы экономики. – 2011. – № 2. – С. 95.

16. Зоидов К.Х., Моргунов Е.В., Биджамова К.В. Особенности эволюции малого и среднего инновационного предпринимательства кризисной экономики в постсоветском пространстве. - М.: ЦЭМИ РАН, 2009. – С. 152.

17. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / Под ред. Б. З. Мильнера. - М.: НИЦ

ИНФРА-М, 2013. - С. 15.

18. Исоков А.А. Необходимость финансовой поддержки малого и среднего предпринимательства в условиях Республики Таджикистан (социально-экономический аспект) // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: СИНО, 2013. - №2/4(114). - С.16-23.

19. Исмоилзода, М. Ҳ. Таҳлили вазъи фаъолияти ихтироъкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиқлолӣ: дурнамо ва рушд / М. Ҳ. Исмоилзода, Б. И. Назаров // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – №. 2(86). – Р. 121-139. – EDN GVQZEN.

20. Иқтидори илмӣ-техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 // Маҷмӯъаи таҳлилий. - Душанбе, 2023. - С. 7-28.

21. Князькина А.А. Понятие и состав организационно-экономического механизма стимулирования инвестиционной активности в АПК // Фундаментальные исследования. - 2015. - № 2-6. - С. 1246-1251.

22. Козметский Дж. Вызов технологических инноваций на пороге новой эры общемировой конкуренции // Трансфер технологии и эффективная реализация инноваций / Под ред. Н.М. Фонштейн. - М.: АНХ, 1999. - С. 11.

23. Комилов С.Дж. Особенности государственно-частного партнерства в инновационной сфере // Таджикистан и современный мир / Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2017. - №3. - С.173-181. (0,5п.л.).

24. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития. / С.Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки Озод» 2019. – С. 136,16,22.

25. Комилов С.Дж., Алиева Г.Ш. Основы формирования государственной инновационной политики // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019. - №3.- Часть I. - С.8-12.

26.Комилов С.Дж. Инновационный кластер: условия и проблемы становления // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: ТНУ, 2022. - № 1. - С.14. (12-17).

27.Комилов С.Д., Сафиев А.Х. К вопросу о необходимости развития государственно-частного партнерства в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. - № 5. - С.33-38.

28.Комилов С.Д., Курбонов А.А. Формирование инновационного потенциала как условие индустриально-инновационного развития экономики Таджикистана // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе, 2019.- №4(29). - С. 19-25.

29.Комилов С.Ч. Рушди нерӯи инноватсионӣ дар шароити саноатикунонӣ // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. - Душанбе, 2020.- №1. - С.31.(С.29-34).

30.Комилов С.Дж., Файзуллоев М.К. Основы развития инновационной деятельности предприятий / С.Дж. Комилов, М.К. Файзуллоев. - Душанбе: Ирфон, 2004. – С. 118.

31.Комилов С.Дж., Файзуллоев М.К., Рахмонов Дж.З. Управление развитием инновационных процессов на промышленных предприятиях / Монография. – Душанбе: «Типография ТНУ» 2020. – С.196-197. 248 с.

32.Кондорсе Ж. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума = *Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain*. - Либроком, 2011. – С. 280.

33.Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. – М., 1989. – С. 526.

34.Котлер Ф., Джайн Д.К., Мэйсинси С. Маневры маркетинга. Современные подходы к прибыли, росту и обновлению.- М.: Олимп-Бизнес, 2003 – С. 224.

35.Карташов К.С., Авруцкая С.Г. Проблемы трансфера технологий в России // Вестник российского химико-технологического университета имени Д. И. Менделеева: Гуманитарные и социально-экономические исследования. – М., 2017. - Т. 2. № VIII. - С.60-68.

36.Климук В.В. Модель взаимодействия организаций образования, науки, промышленного бизнеса // Вестник Барановичского государственного университета. Серия: Исторические науки и археология, Экономические науки, Юридические науки. - 2018. № 6. - С. 64-70).

37.Киселевич А.И. К вопросу об особенностях коммерциализации инноваций в странах европейского союза (на примере Финляндии и Швеции) // Вести Института предпринимательской деятельности. - 2020. - № 1 (22). - С. 92-100.

38.Киселевич А.И., Малашенкова О.Ф. Коммерциализация инноваций: опыт и особенности Франции // В сборнике: Беларусь в современном мире. Материалы XVIII Международной научной конференции, посвященной 98-летию образования Белорусского государственного университета. Белорусский государственный университет. – Минск, 2019. - С.248-251.

39.Киселевич А. Коммерциализация инноваций в Республике Беларусь: методические рекомендации по повышению эффективности // Белорусская думка. – Минск, 2011. - № 10. - С. 65-71.

40.Кузнецова И.А. Инновационная инфраструктура как фактор повышения эффективности инновационной деятельности // Вестник ИрГТУ. 2015. №11 (106). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-infrastruktura-kak-faktor-povysheniya-effektivnosti-innovatsionnoy-deyatelnosti> (дата обращения: 22.06.2022).

41.Кузьмин А.А. Институциональное поле научной деятельности в России как проявление институциональной ловушки // Вестник

Сибирского института бизнеса и информационных технологий. – Омск, 2018. - №1(25). - С. 41-46.; Вольчик В.В., Маслюкова Е.В. реформы, неявное знание и институциональные ловушки в сфере образования и науки // Terra Economicus. - Ростов-на-Дону, 2019. - Т. 17. - №2. - С.146-162.

42. Концепция развития науки до 2030 г. / Указ Президента Республики Узбекистан от 29 октября 2020 года УП-6097

43. Қонуни ҚТ «Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ» (АМОҚТ с. 2012, №12, қ.1, м.1001)

44. Мавлоназаров, С.С. Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С.С. Мавлоназаров, Р.С. Одинаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – № 4-1 (43). – С.193-196.

45. Мальцева, Е.А. Научно-образовательный кластер как основа формирования новой экономики региона [Текст] / Е.А. Мальцева // Научно-технический вестник СПбГУ. – 2008. – № 50. – С.71-80.

46. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 140с.

47. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯи оморӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 138 с.

48. Маркс, К. Капитал [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинение. 2-е изд., Том 23. – Ч.1. – 453 с.

49. Машокиров, Ҷ.Н. Асосҳои назариявӣ амалии баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ бо назардошти омилҳои сармояи инсонӣ [Матн] / Ҷ.Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – № 4-1 (43). – С.222-230.

50. Маковеев, В. Н. Инновации, их сущность и классификация / Проблемы современной экономики (Новосибирск). – 2011. – № 3-1. – С. 314-320.

51.Матковская Я. С. Социальная политика: формирование инновационно-активных кластеров (Как активизировать развитие инновационных технологий в России?) // Социальное партнерство и социальная политика. 2010. № 4. С. 55—58.

52.Манохина Н.В. "Институциональные ловушки" и институциональный вакуум в российской инновационной среде // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – Саратов, 2011. - №5(39). - С.44-48.

53.Мирзоалиев, А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақами сармояи инсонӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – № 4-1 (43). – С.200-210.

54.Мирзоалиев, А.А. Масоили инсони муосир дар шароити иқтисоди рақамӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев, М.Х. Саидова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 2-1 (46). – С.87-93.

55.Мирсаидов, А.Б. Ҷойгоҳи институти суғурта дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт [Матн] / А.Б. Мирсаидов, А.Б. Муминов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. №1.-С.27-34

56.Муминзода, Н.И. Нақши сармояи инсонӣ дар иқтисодиёт [Матн] / Н.И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 1 (45). – С.171-180.

57.Мурашкин Д.В. Роль центров прототипирования в содействии технологическому развитию промышленных предприятий//Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2017. № 5 [Электронный ресурс]. [URL:https://ekonomika.snauka.ru/2017/05/14772](https://ekonomika.snauka.ru/2017/05/14772) (дата обращения: 23.01.2022).

58.Мухаметзянова Д.Д. Зарубежный опыт коммерциализации инноваций // В сборнике: Российская наука в современном мире. сборник

статей XIX международной научно-практической конференции. - 2018. - С.114-115.

59.Миразизов А.Х., Раджабова И.Р., Расулов Н.С., Абдулаева М.Р., Файзуллоев М.К., Ашуров И.С., Рахматзода Х.Б. Региональные инновационные системы: конкурентоспособное регулирование и финансовые аспекты (Regionalinnovationsystems: competitive regulation and financialdimensions). Academy of Accounting and Financial Studies Journal (Print ISSN: 1096-3685; Online ISSN: 1528-2635) - 2018 Volume 22, Issue 5. - URL: <https://www.abacademies.org/journals/academy-of-accounting-and-financial-studies-journal-inpress.html>. 2018. (0,24/1,6 п.л.) SCOPUS

60.Монастырный Е.А., Грик Я.Н. Ресурсный подход к построению бизнес- процессов и коммерциализации разработок // Инновации. 2004. № 7. С. 85-87.

61.Мухопад В.И. Коммерциализация интеллектуальной собственности. - М.: Магистр, 2010. - С. 52-73.

62.Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2017г. // Аналитический сборник. - Вып.12. - Душанбе, 2018. – С. 256.

63.Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2017 году: Аналитический сборник /Под общей ред. Джумъахонзода Дж.Дж. – Душанбе, ГУНПИ Центр, 2018 – С. 93.

64.Набиева, Ҳ.Н. Маълумотнокӣ ҳамчун омили рушди сармои инсонӣ дар иқтисодиёти минтақа [Матн] / Ҳ.Н. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 10. – С.107-111.

65.Национальная стратегия развития интеллектуальной собственности на 2014-2020 годы // Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 3 июня 2014 года, №371. - Душанбе, 2014. – С. 36.

66.Немченко Г.И., Высоцкая В.Г. Теоретическое конструирование и оценки индекса инновационного потенциала тюменской области //

Вестник Тюменского государственного университета. - Тюмень, 2013. - №11. - С.86-94.

67. Низомова Т.Д., Каджкулоев А.Ф. Отраслевые и региональные аспекты развития инновационно-промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник Таджикский государственный университет права, бизнес и политики / серия общественных наук. – Худжанд, 2017. -№ 3(62) – С.36.

68. Низомова Ш.Ю. Нақши инноватсияҳо дар рушди иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Ю. Низомова, Н. Наврӯз // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 8. – Р. 212-217.

69. Низомова, Т.Д. Оптимизация соотношения подготовки специалистов высшего и среднего образования: отраслевые и региональные аспекты [Матн] / Т.Д. Низомова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017. – №2-5. – Ч.1. – С.70-75.

70. Никифорова А.Э. Инновационные центры: основные концепции и подходы // Экономические стратегии. - М.: 2013. - № 7(115) Т15. - С. 116-128.

71. Никонова Я.И. Современные тенденции формирования стратегии инновационного развития экономических систем // Вестник Томского государственного университета. - Томск, 2013. - № 367. - С.117-122.

72. Новиков А.В. Современный взгляд на организационно-экономический механизм управления российским предприятием // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. - 2011. - № 1. - С. 167-176.

73. Новицкий Н.А. Инновационная экономика России: теоретико-методологические основы и стратегические приоритеты. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 328.

74. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Фонд экономической книги «Начала». 1997. – С. 12.

75. Нурдинов Б.Х. Государственная поддержка инновационной деятельности как приоритетное направление инновационного развития страны (зарубежный опыт) // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе, 2015. - №2/5 (172). - С. 158-165.

76. Нурдинов Б.Х. Инфраструктурное обеспечение развития инновационного потенциала региона // Материалы международной научно – практической дистанционной конференции «Развития рынка финансовых услуг в Таджикистане и Польше». - Душанбе, 26 -27 декабря 2017 г. - С. 186-191.

77. Нурдинов Б.Х., Венчурное финансирование как фактор развития инновационного потенциала регионов Республики Таджикистан // Сборник статей XII международного научно - практического конкурса: «Лучшая научно - исследовательская работа 2018». - Пенза. - 2018, С. 197 - 204.

78. Нурдинов Б.Х., Проштов А.Р. Китайский опыт инновационного развития региона // Материалы международной научно - практической дистанционной конференции: «Развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше». - Душанбе, 2018. - С. 285-289.

79. Нурдинов Б.Х., Ходжаев П.Д. Анализ социально - экономического положения инновационного потенциала регионов Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе, 2016. - №2/9. - С. 178 - 184.

80. Нурдинов Б.Х., Ходжаев П.Д. Зарубежный опыт формирования и развития инновационного потенциала регионов // Вестник Российско -

Таджикский (Славянский) университет. - Душанбе, 2016. - №4(56). - С. 85-91.

81. Нурдинов Б.Х., Ходжаев П.Д. Ретроспективный анализ проблем, сдерживающих развитие инновационного потенциала в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе, 2015. - №2/9 (190). - С. 268 - 273.

82. Одинаев, А.М. Сармояи инсонӣ дар низоми омилҳои рушди иқтисодӣ [Матн] / А.М. Одинаев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2022. – № 4-2 (34). – С.195-203.

83. Олейник, А. Институциональная экономика [Текст] / А. Олейник. – М.: ИНФРА-М. – 416 с.

84. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - С.68-69.

85. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯи оморӣ. - Душанбе: АОПҶТ, 2009. – С. 461.; 2011. – С. 461; 2016. – С. 468.; 2019. – С. 466., 2019 – С. 144

86. Основы политики Республики Таджикистан в области развития науки и технологий на период до 2018 года и на дальнейшую перспективу" на основе Закона РТ "О науке и государственной политике в области науки и техники ". г. Душанбе. 21 майи соли 1998, №597.

87. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, аз 22.12.2017 // [манбаи электронӣ: речаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj>] (санаи мурочиат 30.12.2017).

88. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, аз 28.12.2023 // [манбаи электронӣ: речаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj>] (санаи мурочиат 29.12.2023).

89. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ, 23 январи соли 2015. - Душанбе, 2015 // маводи электронӣ. усули дастрасӣ: <http://www.prezident.tj> (санаи мурочиат 20.02.2021)

90. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018// маводи электронӣ. воситаи дастрасӣ <http://prezident.tj/node/13739> (санаи мурочиат 17. 08.2020)

91. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26. 12. 2019 с. // маводи электронӣ, тартиби дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи мурочиат 13.06.2020)

92. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ, 26 январи соли 2021. - Душанбе, 2021//маводи электронӣ. усули дастрасӣ: <http://www.prezident.tj> (санаи мурочиат 20.02.2021).

93. Панченко, В.Е. Развитие инновационной среды в условиях цифровой экономики: особенности, проблемы, перспективы [Текст] / В.Е. Панченко, Н.В. Сироткина // Организатор производства. – 2019. – Т. 27. - № 4. – С. 61-68.

94. Пипко Е.Г. Развитие и управление инновациями и стратегическим маркетингом // Вестник СамГУПС. – Самара, 2018. - №4(42). - С.104-108.

95. Полухин, А.А. Система управления организационно - экономическим механизмом технической модернизации сельского хозяйства // Вестник сельского развития и социальной политики. - 2015. - Т. 6. - № 2 (6). - С. 32-33.

96. Рахмонов Дж.Р. К вопросу оценки управления инновационными процессами в промышленности Республики Таджикистан / С.Дж. Комилов, Дж.Р. Рахмонов // Социально-экономические ориентиры

инновационного развития современного общества: Международная научно-практическая конференция (22 марта 2013г.); Челяб. ин-т (фил.) РГТЭУ. - Челябинск, 2013. - С.128-131.

97.Раҳматзода Х.Б. Инновационные процессы и пути повышения их эффективности в аграрном секторе / Материалы международной научной практической конференции «Проблемы и опыт государственного (регулирующего) управления экономической и социальным развитием», 29-30 ноября 2018г. –Душанбе: РТСУ, 2018. – С. 86-91 (514с).

98.Раҳматзода Ҳ.Б. Инфрасохтори инноватсионӣ ҳамчун маҷмуи шароитҳо барои пешбурди фаъолияти инноватсионӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2021. - №5. - С.52-57.

99.Рахимзода Ш.М. Амсилаҳои дурнамозии рушди дарозмуддати соҳаҳои иқтисоди миллӣ / Ш. М. Рахимзода, Л. Х. Саидмуродзода, Ф. М. Муминова. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 225 р.

100.Рахимов, Р.К. Предпосылки инновационного развития экономики Республики Таджикистана [Текст] Р.К. Рахимов, Я.П. Довгялло. – Душанбе: «Дониш», 2018. – 217 с.

101.Рахимов, Р.К. Взаимосвязь развития человеческого и физического капиталов в инновационном развитии экономики Республики Таджикистан [Текст] Р.К. Рахимов, Д.А. Ишматова // Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2019. – № 4. – С.28-35.

102.Рахронов, Дж.Р. Управление инновационными процессами на промышленных предприятиях в условиях переходной экономики: автореферат диссертация ... к.э.н.: 08.00.05 [Текст] / Дж.Р. Рахронов. – Москва, 2016. – 25 с.

103.Рахронов, Дж.Р. Экономический рост и проблемы совершенствования инновационной деятельности предприятий [Текст] /

Дж.Р. Рахмонов // Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия Экономические науки (Ч.II). – Душанбе, 2007. – № 6. – С.81-86.

104.Рахмонов, Дж.Р. Инвестирование как фактор активизации инновационной деятельности [Текст] / Дж.Р. Рахмонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия Экономические науки (Ч.И). – Душанбе, 2012. – № 2/8. – С.41-46.

105. Рац А. Место регионов и муниципалитетов в национальной инновационной системе России // Федерализм. - Дубна, 2011. - № 3. - С.59-66.

106. Регионы Таджикистана // Статистический сборник. - Душанбе. - АСПРТ, 2018. – С. 286.

107. Романова А.Д., Доничев О.А., Баринов М.А. Методика анализа и оценки инновационного потенциала социально-экономических систем регионов // Экономический анализ: теория и практика. Серия: Экономика и экономические науки. - М.: ООО «ИД ФИНАНСЫ И КРЕДИТ», 2017. - № 2(461). - С. 260-273.

108. Рустамов, Ф.М. Аҳамияти сармояи инсонӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар [Матн] / Ф.М. Рустамов, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – № 4-2 (44). – С.146-151.

109.Ружейников, А.Н. Теоретические особенности термина инновация / А. Н. Ружейников // Инновационная деятельность, 2009. – № 7-2. – С. 40.

110. Рыхтин М.И. Национальная инновационная система США: история формирования, политическая практика, стратегия развития // Информационно-аналитические материалы. - Нижний Новгород: Изд-во НГУ им. Н.И. Лобачевского НИУ, 2011. – С. 23.

111.Рейтинг стран по количеству лучших университетов <https://www.education-medelle.com> (дата обращения: 08.02.2023).

112. Сафаров Б.Г. Стратегия управления инвестиционных процессов Таджикистана в современных условиях // Мат. междунаучно-практ. конф. на тему «Государственные инвестиции, налогообложение и их влияние на экономический рост». - Душанбе, ФЭИТ. 2014. С. 240.

113. Саломахина, Ю.А. Экономические отношения воспроизводства человеческого капитала и механизм его регулирования: автореферат диссертации ... к.э.н.: 08.00.01 [Текст] / Ю.А. Саломахина. – Воронеж, 2015. – 24 с. Серебрякова, Н.А. Роль трудового потенциала в обеспечении инновационного развития региона [Текст] / Н.А. Серебрякова, Н.В. Дорохова // Регион: системы, экономика, управление. – 2018. – № 4 (43). – С.173-177.

114. Симкина, Л.Г. Человеческий капитал в инновационной экономике [Текст] / Симкина Л.Г. – СПб.: СПбГИЭА, 2000. – 152 с.

115. Словарь по экономической истории: термины, понятия, имена, хронология / Р. П. Толмачева. – 3-е изд. – М.: Дашков и К, 2010. - С. 35.

116. Словарь предпринимателя / под ред. проф. Н. Н. Пилипенко. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Дашков и К, 2011. - С. 162.

117. Словарь финансово-экономических терминов / А. В. Шаркова, А. А. Килячков, Е. В. Маркина [и др.]; под общ. ред. д. э. н., проф. М. А. Эскиндарова. – М.: Дашков и К, 2015. С.330.

118. Словарь экономических терминов / С. В. Бичик, А. С. Даморацкая, И. В. Даморацкая. – Минск: Высш. шк., 2009. – С. 69.

119. Смирнов Е.Б. Балыхин М.Г. Концепция и состав организационно - экономического механизма коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности в высшем учебном заведении // Вестник гражданских инженеров. - 2015. - № 5 (52). - С. 306-318.

120. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг [и др.]; под общ. ред. Б. А. Райзберга. - 6-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2014. -С.457.

121.Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов: в 2 т. [Текст] / А. Смит. – М.: Изд-во «Наука», 1993. – Т. 1. Кн. 1-3. – 569 с.

122.Сулова, О.М. Человеческий капитал в условиях инновационной экономики: дисс. на соискание ученой степени к.э.н.: 08.00.01 [Текст] / О.М. Сулова. – Казан, 2008. – 182 с.

123.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016 а, № 636 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2016. - С.18-19., с.104.

124.Сойти расмии ширкати TechDrive [Захираи интернетӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://texdrive.com>. (дата обращения: 31.01.2023).

125.Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020 –С. 5-6.

126.Султанов З.С., Насиров Н.Н., Асророва З.И. Предпринимательство (малое): состояние, проблемы и перспективы развития в Республики Таджикистан. [сарчашмаи электронӣ: <http:aot.tj>] (санаи муроҷиат: 27.11.2019).

127.Тоҷикистон: 30-соли Истиклолияти давлатӣ. Маҷмӯи оморӣ / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 702 с.

128.Tajikistan ranks 90th among the 129 economies featured in the GPI 2019. // маводи электронӣ. усули дастрасӣ <http.www.globalinnovationindex.org> (санаи муроҷиат 20.11.2020).

129.Терминология теории управления: словарь базовых управленческих терминов: учебное пособие / О. Е. Кожевина. – М.: ИНФРА-М, 2014. - С. 40.

130.Тихонов Н.А. Макро- и микросреда процесса коммерциализации инновационных продуктов / Н.А. Тихонов //

Региональная экономика: теория и практика. - 2013. - №20 (299). - С. 29-34.

131. Толковый словарь русского языка. Ефремовой Т. Ф. [Электронный ресурс]. - URL: <http://dic.academic.ru/contents.nsf/efremova/> (дата обращения: 01.05.2019).

132. Толковый словарь русского языка Дмитриева Д. В. [Электронный ресурс]. - URL: <http://enc-dic.com/dmytriev> (дата обращения: 01.05.2019).

133. Толковый словарь русского языка Ушакова Д. Н. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.dict.t-mm.ru/ushakov> (дата обращения: 01.05.2019).

134. Устаев, Р.М. Формирование инновационных территориальных кластеров как инструментарий развития инновационной составляющей человеческого капитала территории [Текст] / Р.М. Устаев, М.Н. Гюльнезерова // Управление в условиях глобальных мировых трансформаций: экономика, политика, право: сборник научных трудов. – М.: 2017. – С.171-173.

135. Уваров А. Ф. Понятие термина «инновация» в деятельности учебно-научно-инновационного комплекса // Инновации. – 2006. – № 2. С. 84.

136. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация» [Текст] / Научное редактирование и вступительная статья В.С. Катъкало; пер. с англ. Ю.Е. Благова, В.С. Катъкало, Д.С. Славнова, Ю.В. Федотова, Н.Н. Цытович. – СПб.: Лениздат; 1996. – 702 с. С. 688.

137. Файзуллоев М.К. Активизация интеграционных процессов как условие регионального инновационного развития // Большая Евразия: Развитие, безопасность, сотрудничество: Ежегодник / Отв. ред. В.И. Герасимов. – М.: РАН. ИНИОН, 2018. - Вып. 1. Ч.1. - С. 257-260.

138.Файзуллоев М.К. Влияние инновационно-инвестиционного климата на региональное инновационное развитие // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-политических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2017. - № 2/5(1). - С.113-117.

139.Файзуллоев М.К. Внедрение инноваций - основа модернизационного развития национальной экономики // Развитие институциональных основ повышения уровня жизни населения Республики Таджикистан: материалы круглого стола. - Душанбе: РТСУ, 2018. - С.145-156.

140.Файзуллоев М.К. Инвестиционное обеспечение инновационного развития экономики Таджикистана // Финансово-кредитные механизмы регулирования и развития экономики стран СНГ: Материалы международной научно-практической конференции. - Душанбе: РТСУ, 2019. - С.408-413.

141.Файзуллоев М.К. Инновационный потенциал главный фактор конкурентного развития предприятий.- Душанбе: ТНУ, 2015. - С.334-336.

142.Файзуллоев М.К. Методология исследования взаимосвязи инновационной деятельности и развития национальных инновационных систем // Проблемы и опыт государственного управления экономикой и социальным развитием: Материалы международной научно - практической конференции – Душанбе: РТСУ, 2018. - С. 268-282.

143.Файзуллоев М.К. Проблемы и перспективы трансфера инноваций и перспективы формирования инновационной экономики // Вестник ТНУ серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. - №4. Ч.2. - С.110-121.

144.Файзуллоев М.К. Проблемы формирования и стимулирования малого инновационного предпринимательства в условиях становления инновационной экономики // Вестник ТНУ. - 2016. - №2/11(220). - С.122-129.

145.Файзуллоев М.К. Теоретико – методологический подход к построению национальной инновационной системы // Эффективность использования финансово - кредитных механизмов и установления оптимальных пропорций финансовых ресурсов для обеспечения ускоренного и эффективного развития экономики РТ: Материалы республиканской научно практической конференции – Душанбе: РТСУ, 2018. – С. 245-255.

146.Файзуллоев М.К., Комилов С.Дж. Проблемы развития инновационного развития национальной экономики (Challenges of Innovative Development Within the National Economy) / SHS Web Conf. Volume 50, 2018. The International Scientific and Practical Conference —Current Issues of Linguistics and Didactics: The Interdisciplinary Approach in Humanities and Social Sciences| (CILDIAH-2018) URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20185158>.

147.Файзуллоев М.Қ., Муҳаммадюсупова Ш.А. Механизмҳои макроиқтисодии рушди ҷаъолияти инноватсионӣ дар иқтисоди миллии Тоҷикистон // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Хучанд, 2020.- №3(84). - С.49. (47-54).

148.Файков Д. Ю., Байдаров Д. Ю. Организация технологического трансфера в национальных лабораториях США: опыт для российских предприятий // Вопросы инновационной экономики. – М., 2020. - №3. - С. 1688-1710.

149.Фатуллоев Ф.Ф. Инновационная экономика - новая модель развития экономики промышленности // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2015. - № 2/1 (157). - С. 239-246.

150.Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории): научное издание / С. А. Лебедев. - М.: Академический Проект, 2008. –С. 215.

151. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / коллектив авторов; под общ. ред. А. Г. Грязновой. - М.: Финансы и статистика, 2004. - С.1042.

152. Ходиев Д.А. К вопросу о социальной инфраструктуре развития человеческого капитала регионов // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2017. - № 2-5. - С. 15.

153. Ходиев Д.А. Мавонеи ниҳодии рушди сармои инсонӣ дар шароити густариши иқтисоди рақамӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. - № 1. - С.19. (17-27).

154. Чеченкина Т.В. Центры коллективного пользования в развитых странах мира: проблемы и перспективы // Управление наукой и наукометрия. 2017. №1 (23). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsentry-kollektivnogo-polzovaniya-v-razvityh-stranah-mira-problemy-i-perspektivy> (дата обращения: 31.01.2023).

155. Чумъаев И.С. Механизмҳои таъмини ҳуқуқии шарикии давлат дар бахши соҳибкорӣ // Вестник ТГУПБП. 2022. №4 (93). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-oi-tamini-u-u-ii-sharikii-davlat-dar-bahshi-so-ibkor> (дата обращения: 08.02.2023).

156. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория: учеб. пособие / А.Е. Шаститко М. ТЕИС. 2002.

157. Шишалова Ю.С. Коммерциализация интеллектуального капитала университета: отечественный и зарубежный опыт // Экономика и социум: современные модели развития. 2021. Т. 11. №2. С. 141-160;

158. Шматко А.Д., Ван А. Коммерциализация инновационных проектов: обзор передового зарубежного опыта // Форум молодых ученых. - 2019.- №5(33). - С.1407-1412.

159. Шумаев В.А., Дивуева Н.А., Лукашева Н.А. Зарубежный опыт организации инновационного развития экономики // Инноватика и экспертиза: научные труды. – М., 2021.- №2(32). - С. 28-39.

160. Шумпетер Й. On the Concept of Social Value (англ.) // Quarterly Journal of Economics.- 1908.- Vol.23.- P.213-232.

161. Шумянкova Н.В. Коммерциализация результатов научно-технической деятельности: Национальный институт бизнеса, 2005. - С.77.

162. Элснер В. Экономика сложности и инновации: почему положительные эффекты от инноваций не гарантированы // Журнал институциональных исследований. - 2018. - Т. 10.- №4. - С.7-19.

163. Юнусова М.М. Тадқиқи навоварӣ ҳамчун омили рушди иқтисод // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ / Рушди инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои илм ва маориф (18-19 декабри соли 2015). – Душанбе.: «Баҳманруд», 2015. – С. 123-126.

164. Зараменских Е.П. Коммерциализация технологий / Монография – Новосибирск: Издательство: ЦРНС, 2014. – 125 с.

165. Ятимов А.Ҷ. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи илмӣ-техника ва фаъолияти инноватсионӣ // Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2020. - № 1-4-2(80). - С. 120. (117-120).

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А). Интишорот дар маҷаллаҳои (нашрияҳои) тақризшаванда, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудааст:

[1-М]. Маҳмадалиев Н.К. Асосҳои концептуалии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ / Н.К. Маҳмадалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. – № 6. – С. 174-178. ISSN: 2413-5151.

[2-М]. Маҳмадалиев Н.К. Вазъи муосири тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Муаммо ва дурнамои рушд/ Н.К. Маҳмадалиев, Р.Т.Каримов, Ш.А.Кодирзода // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон: бахши иқтисодиёт. – Душанбе, 2020. – № 3(42). – С.122-133.

[3-М]. Маҳмадалиев Н.К. Тадқиқи омилҳои таъсиррасон ба механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.К.Маҳмадалиев, Р.Т.Каримов, Ш.А.Кодирзода // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон: бахши иқтисодиёт. – Душанбе, 2020. – № 4(43). – С.152-160.

[4-М]. Маҳмадалиев Н.К. Рушди дастгирии давлатии механизми тиҷоратикунонии навоарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.К. Маҳмадалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2021. – № 4. – С. 111-117. ISSN: 2413-5151.

[5-М]. Маҳмадалиев Н.К. Ташаккули муҳити мусоиди институтсионалии тиҷоратикунонии навоариҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ҷ.Комилов, Д.А.Ҳодиев, Н.К.Маҳмадалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 7. – С. 61-70. ISSN: 2413-5151.

[6-М]. Маҳмадалиев Н.К. Асосҳои концептуалии инишофи инфрасохтори тиҷоратикунонии навоариҳо / С.Ҷ.Комилов, Д.А.Ҳодиев, Н.К. Маҳмадалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2024. – № 3. – С. 173-181. ISSN: 2413-5151.

[7-М]. Маҳмадалиев Н.К. К вопросу о коммерциализации инновации / Д.А.Ходиев, Н.К. Маҳмадалиев // Вестник Таджикского национального университета: серия социально-экономических и общественных наук – Душанбе, 2025. – №.6. – С. 35-43. ISSN: 2413-5151.

Б) Интишорот дар дигар маҷаллаҳои илмӣ:

[8-М]. Маҳмадалиев Н.К. Ҷанбаҳои назариявии тиҷорати навоарӣ дар шароити муосир / Н.К. Маҳмадалиев // Маводи конфронси илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оид ба ҷамъбасти корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соли 2018 Бахшида ба солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” (ш.Кӯлоб, 26-27 апрели соли 2019). Душанбе: “Промэкспо”, 2019. С. 74-76.

[9-М]. Маҳмадалиев Н.К. Теоретические аспекты коммерциализации инновации в современных условиях / Н.К.Маҳмадалиев, Д.А.Ходиев // Материалы VI Международной научно-практической конференции “Global science and innovations 2019: Central Asia”. (г. Нур-Султан, 9-13 мая 2019 года), № 6 ТОМ. – Нур-Султан (Астана), 2019. – С.109-114.

[10-М]. Маҳмадалиев Н.К. Тавсияҳо оид ба такмили механизми тиҷоратикунонии навоариҳо дар Тоҷикистон / Н.К.Маҳмадалиев // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оид ба ҷамъбасти корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соли 2020 Бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои

табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (ш.Кӯлоб, 27-30 апрели соли 2021). - Кӯлоб, 2021. Ҷ.1. - С. 287-291.

[11-М]. Маҳмадалиев Н.К. Таҷрибаи хориҷии механизми тиҷоратикунонии навоариҳо / Н.К. Маҳмадалиев // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оид ба ҷамъбасти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2020 Бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (ш.Кӯлоб, 27-30 апрели соли 2021). - Кӯлоб, 2021. Ҷ.1. - С.291-295.

[12-М]. Маҳмадалиев Н.К. Ояндабинии соҳаи саноат дар доираи ҳадафи чоруми кишвар / Н.К. Маҳмадалиев // Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ/ Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (ш.Кӯлоб, 26-уми декабри соли 2020). - Кӯлоб, 2020. Ҷ.1. - С.462-464.

[13-М]. Маҳмадалиев Н.К. Заминаҳои асосии рушди механизмҳои тиҷоратикунонии навоарӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.К.Маҳмадалиев // Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19) / Маводи конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (ш.Кӯлоб, 11-уми декабри соли 2021). - Кӯлоб, 2021. - С.186-190.

[14-М]. Маҳмадалиев Н.К. Даромадҳои андозӣ дар ташаккулёбии буҷети давлатӣ / Н.К.Маҳмадалиев // Дастгирии тадқиқоти мустақили таҳлилӣ ва ҷалби ҷомеаи академӣ дар доираи барномаи “Дастгирии идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-таҳлилии Институти “Ҷамъияти Кушода” - Бунёди мадад дар Тоҷикистон, силсилаи сеюм (ш.Душанбе, 14-уми декабри соли 2018) - Душанбе, 2018. - С.12-15.

[15-М]. Маҳмадалиев Н.К. Рушд ва такмили механизми тиҷоратикунонии навоариҳо – яке аз зинаҳои муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ / Н.К.Маҳмадалиев // дар Рушди иқтисодиёти миллӣ дар 30 соли истиқлолият / Маводи конференсияи шаҳрӣ бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш.Кӯлоб, 10-уми ноябри соли 2021). - Кӯлоб, 2021. - С.66-72.

[16-М]. Маҳмадалиев Н.К. Основы формирования механизма коммерциализации инновации / Н.К.Маҳмадалиев // Инновационные доминанты социально-трудовой сферы: экономика и управление / Материалы ежегодной международной научно-практической конференции по проблемам социально-трудовых отношений (22 заседание) (Воронеж, 25 мая 2022 года). – Воронеж, 2022. – С.172-177.

[17-М]. Маҳмадалиев Н.К. Ташкили оқилонаи низоми тиҷоратикунонии навоариҳо дар Тоҷикистон / Н.К.Маҳмадалиев // Современное состояние взаимодействия науки с производством и инновационное развитие экономики / Материалы международной научно-практической конференции, посвященная празднованию 30-летия XVI-й сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, и 10-летия образования Филиала НИТУ “МИСиС” в г. Душанбе) (г.Душанбе, 2022 г.). - Душанбе: “ТОРУС” 2022. - С.69-75.